

Looming

... EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI ...

3

MÄRTS

2006

- Mats Traadi Naised ja pojad
- Doris Kareva ja Eeva Pargi luulet
- Friedebert Tuglas hädas tsensuuriga
- Harald Peep Keenis ja Berliinis
- 2005. aasta luule- ja proosaülevaated

BETTI ALVER

VÄRSSEHINGEN

LAULKÄTEST

Suhted on

päevi teledama

elupäevade

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

muutuste

Looming

EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

3

2006

ILMUB 1923. AASTAST

13283

© Autorid, 2006

„Looming” ilmub Eesti riigi toetusel.

2006. aastal on ajakirja rahaliselt abistanud:

Kultuurkapital

SA Kultuurileht

Kirjanike Liit

ISSN 0134-4536

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU

VÄRSSE HINGEVARJUTUSEST

LAUL KÄTEST

Sõber, sütitada suutes,
päevi heledamaks muutes
elu nimel üheskoos —
mõtles mõnikord ka neile
miljoneile,
kes on kustund ajaloo.

Mõtles kätest,
mis on palavikus õhkund,
sillutades sõiduteid,
kive lõhkund,
põletanud telliseid.
Nimetute käte vaevast
tõusis müüre vastu taevast,
tekkis vette tammisid.
Maraskil ja verilihal
vinnasid nad palke pihal,
rannale
need rammisid.

Nad on ehitanud majad
teistele,
müürind kolde sisse pajad
teistele.
Nad on pannud kangad niide
teistele,
nad on kudund kuueriide
teistele.
Nad on andnud oma rõõmu,
oma laste leemejahu,
pisikese piimasõõmu,
tervise ja unerahu
teistele.

Mõtles kätest,
laste kätest,
keda pole iial soendand
sünnimaja,
kelle longus päid on loendand
inimtööga
paristaja.

Kleenukesed, kõhnad käed!
 Vabrik vihaselt nad kahmas,
 süte suitsus mustaks tahmas,
 võttes luudelt viimse liha,
 võttes ära
 naeruiha,
 võttes kõik.
 Kevadäike väljas uhkas.
 Välgud, välgud,
 süüdake see piinamaja!
 Tuli talv ja taevas tuhkas.
 Pole vaja.
 Midagi ei ole vaja.
 Tahaks ainult magada.

Koeralgi on une-ase.
 Ära ketrust silmist lase.
 Kel on kukkur,
 sel on võim.
 Meister hiilib salamahti,
 nüüd on püsti kuri lahti —
 vaata, juba katkes lõim!

Tundetud ja tuimad käed
 väsimusest värisesid.
 Aknaruudud tärisesid.
 Polnud muud kui ketrus, ketrus,
 lagi keerles,
 pörand vetrus.
 Täna, homme, igavesti
 ketrus,
 ketrus,
 värtna vuha.
 Ükstapuha.

Kusagil ei õitsend lilli
 nende jaoks,
 kunagi ei kajand pilli
 nende jaoks.
 Sõnu polnud laulusalmis
 nende jaoks —
 sandikepp ent oli valmis,
 ikka valmis
 nende jaoks.

Soonelised, vanad käed,
 emakäed!
 Nad on kuivetudes kooldund,
 leelises ja soolas sooldund,
 nad on rahmeldanud, rappind,
 rookind, sõelund,
 kotiriiet nõelund,
 lappind,
 nii et küüned verised.
 Nad on küürind,
 nühkind, pühkind, käärind, kantind,
 nad on üürind,
 müünd ja pantind
 oma tööd ja oma vaeva
 isandale.
 Jah, nad oleks tulle viskund,
 kas või kivilt killu kiskund,
 et saaks ainult
 pala patta,
 tuulehoones kinni katta
 värisevaid põngerjaid.
 Nad on segand öösel tukke,
 kuigi talvel enne kukke
 lumi nurgad hangetas.
 Nad on lopergusse toosi
 istutanud hiina roosi,
 mis ent lehed
 langetas.

Nad on tundnud, nad on teadnud
 laastutuld ja laenuleiba,
 nad on sügisei seadnud
 tala alla tugiteiba.
 Nad on tuult ja tormi trotsind,
 pannud ukse kindlalt krampi,
 nad on ahastades otsind
 surijale laudilt
 lampi.
 Nad on uneähmas huupi
 põigand
 vastu külma truupi,
 kuna kohkund suu on hõigand
 selle nime,
 kelle oigamine lakkas.
 Kambris jäi kõik hääletuks.
 Oli pime.

Mõtles kätest,
 meeste kätest,
 neidude ja naiste kätest.
 noorukite nõtkeist kätest,
 mis on silund õrna rohtu,
 kuid ei soojund päeva särast
 hirmsa ülekohtu
 pärast.

Teise inimese käsi
 kogus nende leiva-piskust
 enesele liigset
 priskust.

Teise inimese käsi
 kärpis vaese nappi
 tasu,
 kraapis kõliseva kasu,
 krabiseva kirju raha
 riita, riita
 ruhimuga,
 kokku, kokku
 kamaluga
 kasti, kappi
 luku taha.

Teise inimese käsi
 oleks tähed taevast noppind,
 needki toppind
 oma paksu rahapunga.
 Kahejalgse kiskja hoolet
 inim-pale mures mustus,
 moondus, kustus
 elu pimedamal poolel.

Ahastaja nõrkend käed,
 orjakäed!
 Nad on mõnitusi talund
 asjata,
 halastust ja õigust palund
 asjata.
 Nad on lapsi lohutanud
 asjata,
 nad on kupjaid kohutanud

asjata.
 Nende käest on tungal kukkund,
 nad on eland, nad on hukkund
 asjata.

Siiski mitte asjata.

Kuulatahes kauget kõue,
 astus noormees öösel õue.
 Mis sääl suitses kivil maas?
 Hiiglatehast säratades,
 tööliklassi äratades
 tuletungal süttis taas.
 Kõrgemale, kõrgemale,
 märgutuleks nõrgemale
 tõusid pimeduses lõkkes.
 Võitlejate silmad loitsid,
 vennakätest kinni hoidsid
 rõhutud.
 Tõkkes
 olid lõhutud.

Meenutades möödunud aegu,
 kaugeid aegu,
 suru alla raske ohe,
 mõtle kohe
 nende kätest,
 kes on elu alusmüüril,
 tuleviku tüüril
 praegu.
 Aga sütitada suutes,
 päevi heledamaks muutes
 olgu meie kätetöö
 täna
 tuletunglaks neile
 miljoneile,
 kelle ümber on veel öö.

1950

BETTI ALVERI luule viimati ilmunud suurväljaande saatesõna alustab koostaja Ele Süvalep lausega: „„Kogujasse“ on kogutud kõik Betti Alveri teadaolevad algupärased luuletused ja poeemid.“ Etteaimavalt öeldud. Sest ühe mulluse novembriõhtu telefonikõnes üllatas mind Jüri Tuulik küsimusega, kas tunnen

Betti Alveri luuletust „Laul kätest“. Eitavat vastust kuulnud, ütles Jüri, et selle luuletuse käsikirja oli isast jäänud paberite hulgast leidnud Andres Mälk, kes selle talle Tartusse kirjandusmuuseumi toimetamiseks usaldanud.

1950. aastal valminud luuletus või koguni lühipoem „Laul kätest“ on jäänud (siiski mitte viimase värsini) käsikirja rohkem kui pooleks sajandiks. Tänasele nooremale lugejale on küllap mõtet meenutada, millises painajaliku survesüsteemi tekitatud hingehämaruses on see luuletus sündinud. Vägivallavõim oli võtnud ja Siberisse hukkuma saatnud Betti Alveri abikaasa Heiti Talviku. Betti Alverit — ja muidugi mitte ainult teda — ahistati 1940. aastate lõpul praegu absurdsetena tunduvate soovide ja nõudmistega. Kirjanike Liidu juhatusese tuli esitada mööduva aasta loomingulise töö aruandeid ja järgmise aasta tööplaan. Küsiti, kuidas kirjanik „loodab oma loominguga agiteerivalt osa võtta üldrahvalikust tööst [---] viisaastaku plaani täitmisel“, sooviti luuletusi komso-moli ja oktoobrirevolutsiooni tähtpäevadeks, nõuti andmeid, kuidas kirjanik tõstab oma poliitilist teadlikkust, oodati patukahetsuslikult kriitilist analüüsi oma vabas ühiskonnas avaldatud loomingu kohta jne. 7. septembriga 1949 dateeritud kirjast, millele on alla kirjutanud Kirjanike Liidu sekretär Magnus Mälk, loeme: „Arvestades maaparandustööde ja sellega kaasneva õigete külvikordade sissetoomise ning põldude otstarbekohase väetamise suurt majanduslikku ja poliitilist tähtsust meie vabariigis, pöördub EN Kirjanike Liidu juhatus Teie poole tungiva sooviga võtta endale vastavad loomingulised ülesanded.“ Vastust oodati 15. septembriks.

Kirjanike Liidu juhatusese kirjast 3. novembril 1949 loeme, et partei esimene sekretär seltsimees Nikolai Karotamm on algatanud idee ENSV 10. aasta-päevale pühendatud luulekoguteoseks „Töös ja võitluses“. See idee on entu-siastlikult vastu võetud ja palutakse tungivalt kaastööd. 16. novembril 1949 teatab Betti Alver Kirjanike Liidu juhatusesele, et kavatses koguteosesse 1. veebruariks 1950 kirjutada soovitud teemadel luuletusi maaparandusest ja looduse ümberkujundamisest, võitlusest rahu ja demokraatia kaitseks ning üleminekust sotsialismilt kommunismile.

10. märtsil 1950 avaldas Betti Alver Paul Rummole Eesti Riiklikku Kirjastusse saadetud kirjas kahetsust, et ei saa oma panust koguteose jaoks ära saata, sest see vajab veel viimistlemist. Oletades, et ta ongi hilinenud, lubab luuletaja, et hiljemalt 20. märtsil saadab oma värssid „ikkagi ära, kuna ma ju lubasin“. Luuletus „Laul kätest“ läks teele 22. märtsil 1950 lühikese kaaskirjaga Paul Rummole: „Siinjuures saadan koguteose jaoks oma värssid. Hilinemise pärast vabandan.“ (Sama tekst leidub ka Betti Alveri nende aastate päevikus märkusega, et lisana on kaasas „Laul kätest“. Omal ajal luuletaja käsikirjalist pärandit uurides ei osanud ma seda siiski olulise informatsioonina märgata.) Luuletus on Betti Alveri kauni käekirjaga kirjutatud seitsmele A4 formaadis lehele, mis on ümbriku mahutamiseks neljaks kokku murtud. Poolteist kuud hiljem, 5. mail 1950 läks Kirjanike Liidu sekretäri Magnus Mälgu allkirjaga teele teade, et Betti Alver on koos teiste ideoloogilise puhastuse ohvritega Kirjanike Liidu nimekirjast kustutatud. Aastakümneid hiljem on Magnus Mälk tagasi-vaatelistes kirjutises „Tolerantsusevaesed aastad“ andnud toona toimunule täiendavaid selgitusi („Keel ja Kirjandus“ 1987, nr. 12).

Koguteost „Töös ja võitluses“ ei ilmunud. 1950. aastal avaldati küll Arnold Tuliku koostatud ligemale kahesajaleheküljeline värsikogumik „Eesti nõuko-

gude luuletajad rahu kaitsel”, milles tegi kaasa rohkem kui kolmkümnend autorit. Peale August Alle ja Erni Hiire ning Mart Raua leiame sealt luuletajana juba mainet kogunud Juhan Smuuli ja Debora Vaarandi, värsiloominguga alustajaid ja kümmekond juhukatsetajat. Loomulikult puuduvad sealt Johannes Semper, Betti Alver ja teised ärapõlatud.

Kuidas sattus Paul Rummole kirjastusse saadetud „Laul kätest“ Magnus Mälgu valdusse? Ühe mõeldava selgituse võib anda 1. XII 1949 (siis veel Kirjanike Liidu juhatuse esimehena toiminud) Johannes Semperi teiste hulgas ka Betti Alverile saadetud kiri: „Arvestades heliloojate tarvidust ja tungivat soovi võimalikult saada uusi laulutekste palutakse Teid anda või saata juba enne nende trükisilmumist üks eksemplar igast oma värskelt valminud luuletusest EN Kirjanike Liidu vastutavale sekretärile sm. M. Mälgule.“ On selge, et kõigest hoolimata — sealhulgas ka oma 1950. aasta maikuu „Loomingus“ avaldatud ideoloogiliselt vägisõnaderohkest artiklist „Lõpuni hävitada kodanlik natsionalism meie kultuurielus“ — on Magnus Mälk luuletuse „Laul kätest“ teksti hoolikalt, vahest isegi pieteeditundega hoidnud. Elu ja inimene on sageli keerukamad kui näib, ja võivad mõnigi kord pakkuda üllatusi.

Võrreldes Teise maailmasõja aastail Pühastes loodud luuletuste kunstilise lihtsusega ja eriti rahvaluule stiilile lähedase lühipoemiga „Leib“, tundub luuletuse „Laul kätest“ sotsiaalne paatos loomisaega silmas pidades püüdlilikult pealispindne. Eriti omaaegsetes manufaktuurides vaevelnud lapstööliste elu kirjeldus on paisutatult sõnarohke. Vahest võib kogu esituses aimata isegi ahistatud autori põhjendatud hirmu vägivõimu ees. „Ma olen saapaid saaginud / ja kindaid keetnud / ja teinud hullematki veel,“ ütleb luuletaja ninatargast noorele vaimuinimesele 1966. aastal loodud luuletuses „Uus külaline“. Täiesti ühemõtteliselt ajaandamiseks (eelmise aasta sügisest oli Betti Alver ju marksisimi-leninismi õhtuülikooli pooliti sundkuulaja) ei pea tingimata tõlgitsema ka luuletust lõpetavat lõiku. Kummatigi: päris võimatu pole hetkeks koguni mõelda, et hüljatuks osutumine säästis Betti Alveri nõukogude luuletajaks saamast. Sest kui ta pärast pikka vaikimist 1960-ndate keskel noore luule „lillelärmist“ innustatuna tundis, et ta „lillel salamahti / üks pung on läinud lahti“ („Läbi lillede“), ning tuli oma uute luuletustega, oli ta katsumustes karastunud ega toonud võimule ainsatki andamit. Põhjendatud eneseväarikusega ütles ta eluõhtul, 1988. aastal kirjutatud luuletuses „Kes oli su kaitsja“: „Kes oli su kaitsja / kord keisrite / aegu? [---] See on tõde, / mis kõrgem / kui keiser / ja kroonu.“

Iseenesest oli kaastunne kannatajale ning sügav austus igapäevase raske tööga eluväärtusi loova inimese vastu Betti Alverile loomuomane. Ta hilisloomingust nimetagem siin näiteks vaid poemi „Mustjalg“ ja „Oodi vanale karulikorville“.

Ei ununenud loojal ka „Laul kätest“. 1965. aastal töötles ta selle kaks lõiku mõjuvaks luuletuseks „Helde andja“:

*Ehitas küll elumajad
teistele,
müüris kolde sisse pajad
teistele,
pani lõimelõngad niide*

teistele,
kuulus valmis kuueriide
teistele.
Andis oma elurõõmu
teistele,
andis oma silmasära
teistele.
Andis hinge tagant ära
kasvõi viimse soojasõõmu
teistele.

Kusagil ei õitsend lilli
tema jaoks,
kunagi ei kajand pilli
tema jaoks.
Sõnu polnud laulusalmis
tema jaoks.
Ainult valu oli valmis,
ikka valmis
tema jaoks.

KARL MURU

Kõik andmed on pärit Betti Alveri fondist Eesti Kultuuriloolises Arhiivis, fond 315.

MATS TRAA

NAISED JA POJAD

Romaan

11

Järgmisel hommikul võttis Hendrik aidas lautsil olevast naisest piitsavarrega mõõtu, löikas noaga varrele märgi peale, ja ilme tuimaltunud, sõitis Otepääle ning tuli alevist tagasi, puusärk vankril. Juhan abiks, tõstsid nad kirstu aita. Siis saatis peremees poja vasikat tapma.

Õhtul tuli koolijuhataja Varik Palanumäe perenaist kirstu panema. Ei olnud tal peas toredat oktoobrit ega käes jalutuskeppi nagu kunagisel koolmeistril, praegusel abivallavanemal Aalepil. Ka ei saabunud Varik, erinevalt keisririigiaegsest eelkäijast, üle mäe, vaid kõmpis kannatlikult suurteed mööda ringi. Sest tema põlgas mäkkeronimist, mida austas küll ülekanatud — isamaalises ja aatelises tähenduses, mitte aga praktilises liikumises.

Naised kulusid Palanumäel läbi hulga varem kui mehed, ehkki siin ei käidud nendega ümber sugugi halvemini kui teistes Tsirgusilma taludes. Mis oli selle põhjuseks, kas pärilikkus, sotsiaalpoliitilised olud, juurdles koolijuhataja — või polnud Palanumäe peremehel tõepoolest naisteõnne? Koolijuhataja arust toimis ühiskonna elu raudsete reeglite järgi. Inimsaatus heitlikkust välja vabandada juhuse, ettemääratuse või mõne muu jaburusega võisid ainult nõrkade närvidega luuletajad; igal algusel ja lõpul oli kindel põhjuslik seos: kõik sündis mullast. Varik seisis lahkunu ees, halliseguste juuste kangekaelne tutt laubale langemas, käed risti rohkem harjumuslikust erapooletusest kui leinast, pilk koondatud naela otsas rippuva kaeramati põhjale, ning otsis sõnu, et hästi ilmekalt rõhutada pereema põhjapanevat tähtsust eestlaste rahvuseks kujunemisel ja olemisel. Inimene oli abitu, armetu ja heitlik, kuid maa oli veel kaitsetum ootamatute ohtude ees. Mis aitasid raskest tööst välja veninud sooned, küüru jäänud selg, mis visaduski? Et lõpuks kaitsva maakamara alla varjule jõuda, tuli vaesuses, vaenus ja haigustes ukerdades näha tublisti vaeva. Valguskiired tormasid hämarasse aita, otsisid kedagi taga, kompasid Meinhard Variku kaela, lõuga ja käsi. Koolijuhataja rääkis inimese elusihist ja aadetest, tal ei puudunud kaastunne ja osavõtlikkus, mis leinamajas olid tähtsamad kui keerulised mõttekäigud.

„Nõnda oli ka Palanumäel perenaine see, kelle käsi hommikul esimesena ja õhtul viimasena ukselinki puudutas,“ teatas Varik lõpuks vaoshoitud harduse ja iseäraliku südamlikkusega. „Paula hell emasüda kuulus perekonnale. Ühtviisi pakkus ta abi ja kaitset nii pojale kui kasupojale, käsikäes, truult armastades astus ta abikaasa kõrval läbi eluraskuste...“

Lembit seisis aidajaheduses isa ja Ilmari kõrval, pealagi puutumas nurgas vanasse Kotteri-aegsesse puupange pandud kaskede närbunud

Algus „Loomingus“ nr. 2.

oksi, ning pilgutas silmi. Kooliõpetaja sõnad läksid talle väga südamesse. Lõpuks ei suutnud poiss enam pisaraid tagasi hoida ja puhkes kibedalt nutma. Varik viivitas järgmise lausega, vaatas üle prillide Juhanile otsa ja käskis häält tasandades tal vend aidast välja viia, et siis ehk üheksa-aastane poisike rahuneb. Juhan juhtiski Lembitu õue. Ikka veel nirisised kuumad pisarad üle poisi palge. Sõnatult astus Juhan üle kummelites ja teeledetes õuemuru, kõrval Lembit — armetu, kaitsetu ja vihastamapanevalt hale. „Õkva nigu vangi andnu tibla, kiä kästi mul staapi saata,” mõtles Juhan väikesest poolvennast põlastavalt. Vasikalaudas andis ta Lembitu üle Potitare Katala. Popsinaine võttis poisikese oma hoole alla, tegi kohe suhkruvett, jootis teda kannatlikult kruusist, silitas pead ja ütles:

„Vesine veliste arm, sökline sõsaride arm, emä arm om üle kõige.” Lisaks vanasõnale leidis Kata muidki lahkeid lohutussõnu, nõnda et viimaks läks lapsel kõige suurem kurbusenutt üle ja ta veel vaid luksus.

Paulat olid kodunt välja saatma tulnud ta õde, selle mees ja tütar, kõik muidugi ühes vankris, istumas sõbralikult heinakotil, millele oli laotatud tavalisest puhtam ja pidulikum kaltsuvaip; nemad pidasid mõni kilomeeter eemal väikest talukohta. Veel oli saabunud üks Paula sugulane poja Arnoldiga, keda Palanumäe rahvas tundis rohkem kuulu järgi, sest nimetamisväärsset läbikäimist nendega polnud. Askelduste tõttu ei pandud täheleegi, kuidas Sepikojasaare kuuskede vahelt ilmus välja ja ronis musta mardikana mäkke tumesinine sõiduauto, mis tõi oma polsterdatud keres kohale Hendriku kaks linlasest poega ja maanaisest tütre. Niipea kui Maali autost välja astus, suur, kogukas, võimuka olekuga, seljas must taftkleit, peas sama värvi siidirätt, oli teda otsekohe kogu õu täis.

„Tere, kae, keda kah ote nätä saa,” lausus isa teda kättpidi teretades.

Tütar naeratas salalikult.

„Jah, minnu om nätä,” oli ta mehelik vastus.

Ruudu oli võimsat kasvu rinnakas mees, tugevasti päevitunud näo ja kaelaga, üll must nahkkuub, kehaliselt tublisti kosunud, millest andis tunnistust ümmargune vatsake. Teine huvitav isik, kelle kohta oli küll kuulda, et ta saanud amnestia põhjal kevadel Tartu vangimajast välja, aga Palanumäel polnud teda veel nähtud, oli Elias (Emilie oli pääsenud vabadusse juba talvel, Vabariigi aastapäevaks): käe otsas valgeks hõõrduvad nurkadega väike kartongkohver, seljas kortsunud, ebamäärast värvi ülikond, mille pintsaku nõõbiaugud kulunud, püksipõlved välja veninud, torus harud alt narmendamas. Isa nähes lõi kaupmehe kõõrdsilm tuttavlikult hiilgama. Aga enne kui Hendrik jõudis mõtlemagi hakata, kuidas pidada ennast üleval pojaga, kes oli nii alatulalt kiritunud tema ja Palanumäega — kas káratada ta õuelt minema või virutada vastu lõugu —, pigistas Elias juba hoogsalt, tõelise jälleenägemisrõõmuga isa karedat, paindumatute sõrmedega kätt. Rünnak oli jäänud kaupmehe parimaks kaitseks ka pärast karistuse kandmist. Nagu poleks vahepealseid vekslivõltsimise sekeldusi olnudki, nagu oleks ta igas mõttes puhas poiss, alustas Elias taas, nii nagu Lilli matuselgi, kohemaid sõjaka süüdistusega:

„Mesperást sa oma naise ára tapset?”

„Kuis nii?“ jahmus Hendrik. Vahepealsete aastate jooksul, mil ta polnud oma kõige vanemat poega näinud, oli ta jõudnud juba ära unustada, kuidas Elias juttu alustab.

„Sa jihvtitit ta ärä!“

Juhan kuulis nende kõnelust ja ürahtas kõrvalt:

„Messä ote porrat! Kiä tedä jihvtit?“

„Vangimaja ei ole sinnu targembass tennu!“ ütles Hendrik.

„Kuis nii? Ma ei ole enämb nii rummal ku ennembide! Ei usu enämb ühisstegevust,“ oli Elia järsk vastus. Ta ei sattunud kimbatusse ega teinud isa sõnadest numbrit, vaid jätkas nii nagu alati — kohtlaselt sündimatu, ühtlasi ohjeldamatult optimistlik, ning klõpsas kohe lahti päevinäinud kohvri, võttis sealt välja pudeli haljast viina, tõstis selle silmade kõrgusele, sihtis tulivett vastu valgust, kõõrdsilmaga, saatanlikult, ulatas siis pudeli ülevoolava familiaarsusega Juhanile otsekui tähtsa ja kalli varanduse.

„Seh! Mine pane ärä...“

Hendrikus võitlesid mitmesugused tundmused, ristirästlevad aistingud ja vastakad mõtted — kuid mis oli juhtunud, seda ei saanud muuta. Poisikesena ajas Elias Hilda, Hendriku kõige südamelähedasema lapse, jalgapidi hobuviljapeksumasina ratta vahele. Kas polnud Elias ise ka üks hammasratas, mis jahvatas hoolimatult puruks kõik lootused, mis isa temaga seostas? Kui palju raha oli ta pojale elu kordaseadmiseks andnud, niisama, ilma ühegi võlapaberita, ent ka laenanud ja veksleid käendanud! Peale paksu pahanduse, inetute segaduste ja alanduse polnud sellest midagi tulnud; kogu Elia peale läinud raha eest oleks saanud väikese talu osta. Vaevalt oli keegi Tsirgusilmas põhjustanud oma isale rohkem südamevalu kui see hukkaläinud kaupmees. Hendrik ei tahtnud pojaga tülitseada, aga ära leppida ei suutnud ka. Tulla autost välja ja teha nägu, et ta polegi midagi paha teinud! Rõhutatult vaba, jultunud enesestmõistetavus, mida Elias praegu siin üles näitas, oli tema poolt selge häbematus. Sellest hoolimata oli pinge mõnevõrra järele andnud — kadunud poeg kodust tagasi, kuigi ajutiselt.

Inimeste mälu ulatus hõlpsasti eelmise surmajuhtumini, sünde registreeris teadvus hulga hooletumalt, need möödusid tähelepandamatumalt, nagu muuseas; kes märkab kuuse- või kasetaime tärkamist metsa all? Maali seisis ikka veel keset õue, küll mitte puunuiana, vaid lahtisi silmi. Tema ei rutanud, kui oli kord juba kohal. Arupidavalt, hindavalt, kiuslikuks teritatud huviga uuris ta, mis ringe oli elu Palanumäel vahepeal teinud — ning oli rahulolematu, nagu viimastel aastatel enamasti.

Arnold, hõrenevad juuksed püüdlilikult lahku kammitud ja briljantii-niga ligi pead võitnud, pikk kiilutaoline nina päikese käes kestendavaks põlenud, näol sügavad vaod, mis tegid tema, keskealise mehe väljanägemise vanaks, morniks ja palvevennalikuks, saatis surnu Palanumäelt välja. Eliaski astus appi, haarates moepärast kirstusangast kinni. Seejärel tõsteti puusärk vankrile, millel kaks hobust ees, ja Juhan asus kutsariks. Auto aeglaselt ees sõitmas, hakkas matuserong vaikselt liikuma. Ruudu

tahtis Opelisse võtta ka isa ja kaks nooremat poolvenda, kuid Hendrik keeldus sõidule minemast, öeldes, et tema pea hakkab bensinihaisust valutama, tegelikult oli ta — vaatamata Elia kometimängule — mõlema poja peale endiselt pahane ega tahtnud nendega lähemalt tegemist teha — ei, praegu veel mitte! Ilmar ja Lembit tahtsid küll pugeda suure venna juhitud uhkesse autosse, aga et isa oli pahura, umbse näoga ega teinud linnamehe sõidukit märkamagi, ei usaldanud poisid ilma loata isa juurest ära minna. Seepärast võttis siis Ruudu nende asemele Otsa Minna, kes oma koguka kerega täitis tagaistme peaaegu üleni. Elias istus endastmõistetavalt juhi kõrvale ja laskis Ruudul ukse kinni tõmmata, ise ei saanud ta sellega hakkama nüüd ega ka hiljem. Hendrik võis loota ainult endale, temal polnud kelleltki midagi andeks paluda — seda väljendas ta näoilme üpris ühemõtteliselt. Tema mahtus koos alaealiste poegadega väga hästi oma vanasse vankrissegi! Vooris oli kümme mahaviijate hobust — see oli tähtis arv ja jäi külarahvale kauaks meelde. Vankrirattad müdisesid tamme kohal mäest alla, Üdsi vanker kriiksatas käanakul teravalt. Puud kahisesid suvetuules kõnekalt, nende hääles kõlas midagi kättesaamatult tähendusrikast ja saatuslikku, ent ühtaegu ka leebet ja lohutavat.

All kaevu juures turgatas Hendrikule pähe, et Lembit, keda ta poisi hea pea pärast pidas Palanumäe lootuseks, istub pära peal, selg kirstu poole, mille sees viimsele teekonnale viiakse ta ema, keda ta enam kunagi ei näe. Ta pidas hobuse kinni, kutsus pesamuna ette oma juurde, tõmbas ennast istmel koomale, surus Lembitu heinakotile enese ja Ilmari vahele, ning nõnda, kehad trammis, liikumatud ja ranged, näod kivistunud, otsekui päevapildi jaoks poseerides, sõitsid nad kogu tee, mis võrreldes Lilli mahaviimisega polnud kuigi palju paranenud, ent ka mitte nimetamisväärselt halvemaks läinud; tee pidi ulatuma üle aegade ja läbi muutlike inimsaatuste, siis omandas ta õige tähenduse. Endisest mõisasüdamest möödudes hakkas noore Aalepi, asuniku rukkipoollult kostma räaku; ei tema ega teised linnud mäletanud Lilli matuserongi, samuti nagu teeäärsed kasedki, ehkki Palanumäe eelmise perenaise mahaviimisest oli möödas ainult üksteist aastat.

Otepää uuel surnuaial oli Mai ja Lilli kõrvale kaevatud värske haud. Just enne matuserongi saabumist said mehed kaevamisega valmis; labidad, lehel veel tumedat kuivamata liiva, olid ootamas kõrval asetseva matuseplatsi heki najal, et oleks käepärast võtta, kui on aeg Palanumäe perenaise haud kinni ajada.

Taevas oli pilvedest tinahall, kuid ilm soe. Tummalt kogunesid sugulased haua ümber. Paula öde, keha raskest talutööst tõnts ja vormitu, pühkis ühtelugu punetavate laugudega silmi. Sumbunult kostsid eemalt kiritornist kellalöögid ja õpetaja Lauri alustas matusetalitust. Need olid elu hääled, mis siin praegu kõlasid, nemad jäid edasi kestma. Liikumatul seis Hendrik apteeker Jentsoni kõrval, pilk naelutatud avatud kirstule, valendav laululeht näpu vahel. „Nigu külmäss lätt, om võõrass...“ sähvatas tal naise kuletanud nägu vahtides läbi pea. Ta mõte takerdus, otsekui põrganuks vastu müüri. See oli tal Paula viimane vaatamine; hetke ei

saanud lõhestada, nüüd oli see põrmune. Püüdmatagi koraali kaasa üriseda, oli Palanumäe peremees tõmbunud sügavale iseendasse, kus valitses imelik torkiv tühjus. Kui kaduv ja ettenähtamatu oli ikkagi elu! Üks tavaline, harjumuspäraselt kulgenud talunaise elu oli ümber saanud. Omal ajal Paulaga altari ees seistes oli Hendrik mõelnud: kolm korda on kohtu seadus, see naine elab minu üle! Ei elanud, kuri haigus leidis üles ta sellegi abikaasa. Süda, kopsud, magu — niisugused olid lahkumise järjekorras Hendriku naiste nõrgad kohad.

„Jumal sul ligemal...“ venitasid hämarat tühja hauda ümbritsevad leinajad. Naisterahvad kraamisid välja ninarätid, kortsutasid peos ja pühkisid aeg-ajalt silmanurka, ning Arnoldi päevitamata otsaesine valendas kuidagi etteheitvalt. Lauri ei teinud laulmiseks suudki lahti, vähemalt polnud Palanumäe rahvas eales näinud seda oma hingekarjast laulmas; et kogudus laulis, hingekarjane vaikis äraoleval ilmel — sellega oldi ammu harjutud. Hendrik, Juhan, Paula õemes ja sugulane Arnold, kes oli teistest paremini riides ning paistis igas olukorras säilitavat rahuliku toimekuse, lasksid puusärgi ohjadega hauda; seks oli Hendrik täna Mooreale peale pannud talu kõige uuemad ja kõvemad ohjad. Paula õde puhkes hääletult nutma, harutas kohmakalt, harjumatusest häbenedes lahti taskuräti ja kuivatas oma päevitanud põski, ning etsekae! — Mõra Makski pühkis poolvargusi silmi, mõistatuslikult vastuoluline mees, nagu ta oli; muidu nii tasakaalukas Ruudu tammus kohmetuna jalalt jalale sellise näoga, otsekui oleks ta autol radiaator lõhki külmunud. Hakkas sadama peenikest vihma, muld lõi niiskelt läikima. Õpetaja märguande peale nihkusid matuselised hauale lähemale, küürutasid kangelt maha, võtsid pihku liivasegust mulda ja poetasid koredatest pihkudest alla, pähklipruunile kirstule oma kolm peotäit. Muld mütsus puusärgi kaanel, mõjudes siia ilma jääjate viimse lootusetu koputamisena. Alevi tagant, Hundisoo poolt ajas üles pakse mustjashalle pilvi, silmapiir ähmastus üha enam, seadis sadama. Kiirustades, sõnatult asusid mehed hauda kinni kühveldama, et mitte suure vihma kätte jääda. Haua päitsisse torgati puurist, seekord polnud see Potitare Peetri kätetöö nagu varematal Palanumäe matustel. Pops ise seisis mõtlikuna naiste selja taga ja vaatas pastorit. Harva oli koguduse lihtliikmel võimalust seista hingekarjasele nii lähedal kui tema praegu, mistõttu Peeter tundis ennast päris ülendatuna. Otsa Minna asetas hauale pärja „armsat naabriperenaist pisarsilmil mälestades“, nagu ta kalmukünka kõrval seistes ütles, ning pühkis valge pitstaskurätiga nägu ja lotendavat lõualust. Seejärel ehiti Palanumäe perenaise muldset maja lilledega. Sajumärg talaar tegi pastori veel süngemaks ja võõramaks, rõhutas veelgi lohutamatumaks kadunuga hüvastijätmise. Lauri õnnistas hauda, jättis seejärel leinajatega kättpidi jumalaga, ja pöördus aeglaselt minekule. Sama tegid ka matuselised, ometi püüdsid nad kombekalt jätta üksteisele muljet, et värske haua juurest ei sobi jooksujalu lahkuda, ehkki just nõnda see oli, sest sadu läks aina kõvemaks ning nende kodukootud kuued ja undrukud tilkusid vihmaveest. Ainult apteeker, kes oli ettenägelikult

vihmavarju kaasa võtnud, ei kiirendanud kuigivõrd sammu. Ammugi polnud märjakssaamise hirmu Elial ja Ruudul, nende auto seisis surnuaia värava juures, vaikne, mustjassinine, truu moodsa inimese valvur. Seekord kutsus sohver õpetaja esiistmele, et pastor läbi vihmajärgi koju viia. Kuid ka väikseid vendi kutsus Ruudu otsesõnu autosse. Poisid vaatasid kartlikult isa poole, ja kui see hajameelselt noogutas, kobisid nad heameelel Otsa perenaise kõrvale tagaistmele, vaiksed, tänulikud — kahe tähtsa mehe — pastori ja linnamehest venna juuresolekust kohmetud. Ruudu sulges nende järel ukse, heitis kõigile ülevaatava peremehepilgu ja pööras Opelil krusasele teele, endal kivi südamel, et isa on ilmselt tema peale ikka veel pahane.

Alevis tehti väike peatus. Oli juba õhtupoolik ja poed kinni. Hendrik tahtis osta Ilmarile ja Lembitule uue sonimütsi, poisid käisid vanade lätudega, see ei kõlvanud. Lõpuks pääsesid Palanumäe omad ühte riidepoodi tagauksest sisse. Kuulda saanud, kust nad parajasti tulevad, ohkas kaupmees:

„Siis kohe kaks poissi ilma emata.“

„Üits... üks,“ seadis Ilmar tõe jalule.

„Ah nii! Aga kuidas siis teine?“

„Temä om kasulaits... Tõse naisega,“ selgitas Hendrik kohmakalt.

„Jah, või nii...“ soostus kaupmees rutakalt. „Mõnikord võib liignaise laps väga tubli olla.“

Võõra mõistmatus sundis Ilmari punastama.

„Ilmar es ole liignaisega,“ seletas Hendrik nüüd millegipärast häbenedes ja näitas käega suurema poisi poole. „Ta om mul sääduksliku laulatadu naisega. Temä emä om enneki üle kümne aasta koolu.“

„Kui nii, siis küll,“ nõustus kaupmees meelsasti. Mütse Ilmarile pähe proovides kiitis ta oma eksimust heastamaks: „Sind kadunuke muidugi hoidis. Sa oled kohe niisuguse hästi hoitud noormehe näoga. Mõnikord on kasuema veel parem kui pärisema.“

Umbes sama kinnitas Ilmarile ka Otsa perenaine, kui nad olid jälle koduteel ja vankrite voori eesotsas Sulaoja metsast alla sõitsid.

„Niipalju kui mina nägin, ei teinud kadunu tõeesti vahet võõraspoja ja oma lapse vahel. Sellist asja ei juhtu elus tihti.“

Ilmar kuulas, tänulik ja vaikiv.

„Mina ei saa oma kasuema kohta ka midagi halba öelda,“ seletas Ruudu rooli tagant. „Lilli oli minu vastu alati sõbralik. Ma läksin küll siis juba kodust ära... Õpipoisiks.“

„Me kolisime Tsirgusilma hiljem. Ei näinud teda enam,“ lausus Minna rõhutult.

„Ta ei olnud meil kaua. Kas kaks aastat vist? Rinnad olid nõrgad...“

Kuni hobused järele jõuavad, tegi Ruudu noorematele vendadele ja Otsa perenaisele sõidu ümber Pühajärve, et juhtida laste mõtteid eemale äsjasest kurvast toimingust. Ja ennäe imet — laotuski sai aru: siin on inimlastele iga hinna eest tarvis rõõmu, et üle heletada kurbus ja kaduviku masendav puudutus. Ilmapiir tõmbus klaariks, päike, mis alati pilveseina

taga oma teed käimas, oli kohal nagu tellitud, ning taevalagi lõi kõrgelt ja lihtsameelselt sinetama. Silmad pärani, lein jaolt mattumas uhkava uhkustunde alla, et linlasest vend sõidutab neid autoga, mis on haruldane sündmus, istusid poisid autokeres — Lembit kui väiksem eesistmel, ja Ilmar taga, Minna kõrval, lõug eesistme seljatoel, et vaadelda vastulendavat maastikku, avanevaid, kustuvaid, üha vahelduvaid järvevaateid ja kruusateed. See oli Ruudul hästi mõeldud, ringisõidutamise oli poistele suur vabastav elamus.

„Ilus on siin elada,“ märkis Otsa proua maalilisi järvesaari silmitsedes.

Ruudugi pidas vajalikuks talle järele kiita:

„Väga ilus!“

Järsku rabas ta rooli paremale, samas pidurdas kriginal. Lembit nõksatas istmel ettepoole ja kolksas pea vastu ust. Äärepealt oleks auto teekäänaku tagant väljatuiskava jalgratturiga kokku põrganud. Vastutulijal, noorepoolsel külamehel oli peas kaabu, seljas must poeriidest ülikond ja valge särk, lipski ees; püksisääred lõksiga kinnitatud. Sellest hoolimata hõljus ta pilvedes ning kihutas tulise ajuga, tagasi vaatamata edasi, kartes vist ootamatult ilusaks läinud õhtupoolikut maha magada. „Sa sunnik!“ venitas Ruudu heitunud. Tule veel väikevendadele looduskauneid kohti näitama, vaata et ajad inimese alla — õnnetus oligi juba pea kohal rippunud! „Tormab nagu tulekahjule!“

„Trehvama ehk, suvine aeg...“ arvas Minna, naeratas elutargalt ja ühtlasi nukralt, hoides tagasi ohet: teravalt torkas meenutus, et tema on ükski.

„Kas said haiget?“ küsis Ruudu kaastundlikult. Lembit raputas pead. Ta kulm oli saanud korraliku lopsu ja pea valutas. Kuid seda häbenes ta suurele vennale tunnistada, tahtis näida vapper.

„Sa löid pea ära. Paneme kompressi peale,“ lausus Minna nüüd hoolitsevalt. Tema oli märganud, mis poisiga juhtus, kui Ruudu järsult pidurdas.

Lembit oli valmis häbi pärast autost välja hüppama ja jalgsi koju minema, kui Otsa perenaine peaks teda tohterdama hakkama.

Minna luges poisikese mõtteid. Tagasitõmblikult lausus ta:

„Kompressi saab teha kodus. Niikaua tuleb kannatada. Kas on väga valus?“

„Ei ole!“ vastas Lembit tõrjuvalt.

Et Juhanile sobis vanemate naisterahvaste seltskond, jäi ta koju koos Truusi, Kata ja teiste külanaisetega peielauda valmistama; esimese asjana kandis ta ettejääva koli talli otsa küüni. Korraldamisega said kojujääjad ajalt valmis. Kui matuserahvas õuele jõudis, kurnas Truusi parajasti kartuleid, palged pliidikuumusest õhetamas. Keda kõike pidi vasikalaut Paulu matusapäeval mahutama! Niisugust rahvahulka ei näinud need laed enne ega näe pärast enam kunagi. Palanumäele oli tulnud Paula õde oma perega, aga Arnoldist sugulast ei olnud, tema läks surnuaialt koos naisega koju. Olid Hendriku õepojad, kahe Üdsi ja Lõige rahvas, Mäejaani Mikk.

Enesestmõistetavalt olid kohal Jaan Susi oma naise ja lastega, Potitare Peeter, Mõra Maks Senniga, natuke aega viibis peielauas ka Otsa Minna, kes peatselt ruttas koju lehma lüpsma. Silma Kusta oli päeval jäänud koduhoidjaks. Öhtul aga, kui perenaine läks alla loomi talitama, ilmus peielauda temagi, sest Palanumäel oli kombeks naabritalust matustele kutsuda kõik majakondsed — nii pererahvas kui teenijad.

Elias sõi-jõi oma näotul aplal viisil, hoolimata kõige algelisemastki kombekusest ega ammugi sellest, mida arvavad temast isa, vennad, õde, tuttav külarahvas, Paula sugulased, võõrad, keda ta polnud varem ihusilmaga näinud. Ta kõht oli väga tühi, oma püksirihma oli ta pingutanud viimase auguni, ja eestpoolt ei paistnud kumavat midagi heledamat ja armulikumat. Praegu oli tema jaoks eluküsimus: kust raha võlgu saada, et jälle jalule tõusta! Süües laskis ta vaimusilma eest läbi inimesi, kellelt võiks küsida laenuks suuremat summat.

Kitsas ruumis läks ruttu umbseks. Katsuti ust lahti hoida, kuid õuest hoovas vänget virtsahaisu. Üks kimalane oli märkamatu sisse lennanud, segas peiepidamist, ning kui Mõra Maks hakkas teda „Postimehega“ lahติest aknast välja vehkima, läks putukas nii õrjetuks, et asus vihaselt tiirutama ümber Mõra peremehe pea ja lõpuks nõelas teda otsmikule. Maks lõi kimalase uimaseks, hõõrus kirvendavat laupa ja ütles:

„Kuri nigu vaps.“

Sellelt vahejuhtumilt kaldus jutt vabadussõjalaste liikumisele. Sirk, kindral Larka, valitsust ja parlamenti teravalt arvustavad koosolekud, mustad baretid, kaikad, rivikord — neist kui päevapoliitiliselt kesketest sündmustest räägiti praegu igal pool.

„Nuu ei jobuta niisaate — löövä kõrra maija,“ kuulutas Silma Kusta.

Mäejaani Mikk oli risti vastupidisel arvamusel. Tema ei pidanud vapsidest midagi — lubasid liiga palju, et neid võinuks uskuda! Kas selliseid tegelasi polnud juba küllalt nähtud?

„Larmase enneki,“ lausus ta põlglikult.

„Itler lõugass Saksamaal iin, me väikse rakatsi tõmbase takast perrä,“ seletas Maks.

„Tiiä, kas ta niida om...“ kahtles Paula õemees, tagasihoidlik talumees, nüri noaga ettevaatlikult vasikapraadi tükeldades.

„Ärä putu! Vapsi aava õiget juttu. Sohitegemist om me riigin paksult,“ teatas Lõige Sass, kes võttis Eesti demokraatia kriisi väga isiklikuna.

Kusta laskis selja taha ilmunud Truusil endale kartuleid taldrikule tõsta. Enne kui luupeaga kahvel võtta ja sööma hakata, tõmbas ta pihuga üle kandilise lõua, vaatas peielistele üleolevalt otsa ja kinnitas iseteadvalt:

„Küll näete — nemä löövä kõrra maija nigu plaksti!“

Mäejaani Mikk kirtsutas huuli.

„Lahka larmajile nuudiga! Nigu Peterburin viiendamal aastal tetti,“ pööras ta jutu oma armsasse sõiduvette, „nuu rääbaku enne vakka es jää, ku kasaku kütseva turja tulitsess.“

„Kost meil kasakit võtta!“ õhkas Üdsi Elmar vigurlikult.

„Üits jo om,“ arvas Maks nõelatud otsaesist hõõrudes.

„Kuis nii?“ Nägu ärritusest verev, vaatas Sass talle imestades otsa.

„Vallakasak.“

„Ah tuu...“

Truusi võttis laualt tühjaks saanud kartulikausi, pani täie asemele ja vaatas ringi, kas mõni teinegi nõu ei oota äraviimist. Ta oli endale ette sidunud Paula joonelise põlle, mis tegi ta väga armsaks. Mõra Maksi ploomikarva silmis loitis ihar tuluke, kui ta pilguga teenija liigutusi saatis.

Juhan, kilk peieviinast peas, küsis ootamatu ägedusega, veresooned päevitunud palgeil võrguna sinetamas:

„Mes iist me verd valasime?“

Kusta naeris tigatedalt:

„Kae, mida sina küsit! Me teime vrondil riigi, tõse lõikase saaki!“

„Vapsel om õiguss: Eesti om onupojapoliitikide riik!“ halises Juhan. „Õigust ei ole!“ Temast, omaaegsest rindevõitlejast, ei peetud kuskil midagi, vaadati mööda koduski, kus isa kihutas ta pruudi minema. Kurat, isegi karjakrants ei liputanud teerajal vastu tulles saba, vaid sörkis loomaliku hoolimatusega mööda! „Meid, vannu sõamehi, ei peetä peniski!“ Ta hää l murdus. Peelised silmitsesid perepoega kokkumisega: kas jäi tal pala kurku kinni, on ta lämbumas? Juhanile oli tulnud tähendus! Vabadussõjalased võtsid asja käsile, see rahvaliikumine paneb asjad paika! Nende koosolekuil väljaõeldud teravused olid tema sisetundele palsam, toetasid ta allasurutud mina ja panid ta veerima nende sõjakat ajalehte. Ainult vapsid astuvad temasuguste koormatute ja vaevatute kaitseks välja! Sel suvel tundis endine nooremallohvitser tiibades vabaduse kergetavat tuult. Viimaks on temagi midagi, ka tema, ja varsti algab Palanumäel uus aeg. Sest tema jaoks on Eesti, mida vastutustundetud tegeliskid maha sahkerdavad, ennekõike talu oma mäe, nurmede ja tammedega — ning Juhan Susi astub varjust välja! Millal täpselt, pole teada, kuid see ilus päev ligineb jõudsal sammul, selles polnud kahtlust! Kukkunud häälega, võtnud enda kanda kõigi sõjaveteranide valu, vaeva ja eluraskuse, lisas Palanumäe perepoeg halenutlikult, lämbunud häälel: „Endistel sõameestel om eng kinni pitsitadu!“

„Iks tävveste kinni!“ kinnitas Silma Kusta imeliku kahjurõõmuga. „Punatse tükisse pukki, a lehmäkauplejase teevä näo, et asi om kõrran, elu om illuss!“

Usinalt kõlksusid noad vastu taldrikut. Mäejaani peremees rõhatas valjusti ja kattis käega suu, tal olid maohaavad.

Meeste hinged pakitsesid iseäralikult.

„Minu poig sõdisi aate ja Eesti riigi iist,“ ütles viimaks vana Annikese Kõiv. „Mitte raha peräst.“

Juhan hüüatas:

„Mia kah!“

„Sina ollit üits edimätsi priitahtlikke minejit,“ kiitis Mõra Maks talle varmalt järele. Tema ilmest oli võimatu välja lugeda, kas ta rääkis tõsiselt või pilkas.

Endine nooremallohvitser kinnitas meelitatult, lapsemeelselt:

„Kuis muidu!”

„Kiä sinu sapa kergitass, ku mitte sa esi!” ürises Üdsi Elmar, näole hiilimas iseloomulik kurikaval naeratus.

Toetust otsides pöördus Juhan algul vastas istuva Mäejaani Miku, seejärel Mõra Maksi poole ning lausus pisut taltunumalt:

„Vabadussõan käinu mehe om kõik molli mant kõrvale nügitu. Tuu om õkva õige.”

Löige Sass, kellele igas asjas meeldis täpsus, mõõtis teda terasel pilgul ja pistis:

„Ega sa siga ei ole, et mollist süüt!”

„Tuu om niida piltligult ütelda, sait aru küll,” seletas Juhan häiritult.

„Messä rokamolliga jahit, piirimiis! Sina sihi õkva riigipirukat!” õpetas Maks. „Suure tüki riigipiruka peräst mass transvaali tetä küll! Kisu must parett pähä, murra lepestikust tubli nüblik kangle ala ja mine marsi vapsega ütten.”

„Toomemäe pääle!” poetas Paula õemees arglikult, ise taldrikusse vahtides.

„Toomemägi om Tartun, säält ei ole tühjägi saija. Üits mahapalutadu kerik enneki. A sina marsi õkva Talnade, Toompääle. Piruka kasusse sääll,” irvitas Mõra peremees.

Leivapuru suust pursates õpetas Elias venda:

„Ku pirukide manu jõvvat, saada meile kah sõna! Me tuleme appi süümä.”

Leivapala pahklike sõrmede vahel, kahvel peitlina teises käes, maadles Potitare Peeter vasikaribiga. Seda ei juhtunud just tihti, et pops sai peremeestega ühes lauas istuda ja veel praadi süüa! Temagi tahtis sõna sekka öelda, et ennast asjalisena tunda. Nüüd avaneski selleks soodne võimalus.

„Vai sääll enämb veli velle tund,” urahtas ta.

Elias vaatas talle kõõrdsilma viltuse pilguga pikalt otsa, ei lausunud aga midagi.

Löige Sassi kulmud kerkisid. Ta ulatas kõvera käe leivakorvi kääru järele.

„Laapua mehe marsseva joh Helsingi pääle.”

Mõra peremees tõmbus tõsiseks. Aga Otsa sulane keeras odavast tubakast maisipaberisse vilkat, puuris teda oma terava pilguga ja teatas kindlalt:

„Kaame iks tõeileilmä: vapsi ommava tõsest puust. Me nii õlpsade perrä ei anna!”

Juhani silmad säratasid rõõmsalt.

„Õige! Õige!”

Kusta pööras pea Maksi poole.

„Messä minnu vahit!”

„Kulle, vaps, ma kae tõeile näkku! Kas sul om must parett joba oleman?” õrritas Mõra peremees.

Kogu laudkond jäi nagu käsu peale vait. Vapside märulist, mille nad

korraldasid „Vanemuises“, kus riigivanem Tõnissoni poole pilluti paukpadroneid ja ähvardati ta auto õhku lasta, kellasid kõik lehed. Kuid mitte ükski siinolijaist polnud oma ihusilmaga vapsi näinud. Nüüd istus üks lihast ja luust vaps nende hulgas peielauas! Kõik vahtisid Otsa sulasele suu sisse — kes uudishimu, kes imeliku hirmuga. Kusta sattus üldisest tähelepanust segadusse ja pomises:

„Einh...“

„Om vai ei ole?“ ei jätnud Maks.

Sulane nägi, et nohhitamisega ei pääse ja asus oma seisukohti lähemalt selgitama:

„Parett ja must särk — tuu om univormi küsimus. Nuu ommava välimidse asja. Me tahame, et Eesti riigin peetäss au sehen kõiki, kiä vabaduse iist ommava verd valanu, tervuse ohverdanu. Et egän asjan valitsass aususs ja kõrd! Ku oppust ei võeta, tule virutada kaikaga,“ ähvardas ta ja pöördus lauanaabri poole, kelleks oli Paula õemees. Suur pea kõhetu naabri poole nõudlikult kaldu, ootas Kusta sõnaahtralt talunikult oma mõtetele kinnitust.

Paula õemees süütas paberossi, naeratas vabandavalt ja porises endale nina alla:

„Võnnu all mõtlime... küll tule illuss elu... Pääle sõta...“

„A es tule!“ katkestas Kusta teda kannatamatult ja ühtlasi parastades.

Paula õemees naeris kibestunult ja laskis ninasõõrmeist suitsu välja.

„Narva all, sõa perämidsen otsan ragusime külmänu maa sisse joosu-kraavi. Külmetime säääl, kas küidse maha, a es lase venelast Eestide!“ jätkas sulane hoogu sattunult. „Me kõik tiidseme, et sällä takan ei ole enämb kedägi. Kas vai surm, a mitte üits samm tagasi! Et rahuleping saass sõlmituss...“

„Me kah...“ tahtis Üdsi Elmar midagi seletada, kuid tõmbas toidu kurku ja hakkas läkastama. Ta põsed tõmbusid vaskpunaseks, tüse keha vappus. Mõra Maks, silmad vidukil, kloppis talle selga; vistrik põsel andis Maksile tontliku ilme.

Kata astus lähemale, järjekordne täislaotud lihaliud käes.

„Teke kõtun ruumi, riigipiruka tuleva!“ hüüdis Jaan, kellel keel juba pehme.

Eerika togis laua all meest põlvega ja sosistas ägedalt:

„Pühi lõuga! Lõug läigiss sul rasvast.“

Mälestuste veeretamine meenutab puskari tilkumist torust, seks on tarvis kannatust ja pikka meelt. Lõpuks jõuti ka lahkunu juurde. Perekonna sisemine elu kulges varjul võõraste silmade eest. Naised ei käinud laadal, veskil ega puid vedamas, kus nad rohkem oleks rahva seas liikunud; seepärast olid teadmised neist hõredad. Põhjalikumalt tunti nende inimeste elukäiku, kes olid maast-madalast elanud Tsirgusilmas, käinud kohalikus koolis. Väljast tulnud inimesi jäi paratamatult varjama salapärasuse loor, kui nappe andmeid ei tõtanud meelevaldselt laiendama kuulujutud, aga neidki oli kitsal ajal vähe. Paula elust teati niipalju, et ta oli üksvahe linnas teeninud saksu; ehk ta päris hästi ei sobinudki siia,

kuiigi temas midagi otseselt saksikut polnud. Mõra Senni seletas Üdsi perenaisele usalduslikult, et tema mäletab, kui kõhn ja kiitsakas oli Paula tollal, kui ta Palanumäele teenima tuli. Oh, aeg on läinud nii ruttu, et see tundus olevat ju päris Noa ajal! Üdsi Erna noogutas ja teatas oma tähelepanekuist, et Paulale mõjus perenaiseks saamine ilmselgesti turgutavalt; ta kehavormid muutusid ümaramaks, hääl sügavamaks. Miks ta küll laulukoori ei astunud?

„Paula kadunuke olli väsimada,“ ohkas Senni.

Palanumäe peremeeski oli peieviina mõjul pisut elavnenud. Sõnatult noogutas ta naiste jutu peale. Vana Annikese Kõiv märkas seda ja pöördus huuli muigutades Hendriku poole.

„Illuss ja ää naine olli sul,“ lausus ta heldinult. Oliigi juba aeg lahkunut idealiseerida.

Nõnda jäi Hendrik kolmandat korda leseks.

12

Hilisõhtul valgusid peielised mäest alla, laua taha jäid ainult omaksed. Nii harva kui nad siin viimastel aastatel koos said olla! Pakiline sündmus, mille pärast kohale tulnud, oli möödas, Paula oma igaveses kodus; pinge langedes andis tunda imelik kärsitu igavus. Jällenägemisrõõm, isatalu hõng, meenutused kuldsest ajast, kui ema veel elas — ammandusid ruttu. Iga kokkusaamisega mälestused lühenesid, iganesid lahjemaks, kiskusid järjest rohkem kipra.

Ükski Palanumäe lastest polnud ülearu peenetundeline, ent niipaljuks arusaamist jätkus, et õhtul jäeti üles võtmata see, mis kõigil hingel kipitas.

Elias, Ruudu ja Maali jäid ööseks paigale: hommik on õhtust targem.

Autojuht seisatas koduõuel, hingas sügavate sõõmudega puhast õhku ja sirutas mõnuga selga; rooli taga istunud aastad mõjusid juba tervisele. Mäe otsast paistis poolelioleva ehituse sõrestik. Pehmes hämaruses meenutas see lihast puhastatud hiidkala luustikku.

„Paula maa ala, torn mäe pääle,“ tähendas Ruudu.

Hendrik heitis ta laiadele vimmas õlgadele tuisukasuka, poegadel tuli ööbida lakas, kuhu oli toona toodud koorem värskeid heinu.

„Pange külle ala...“ Isa sõnu lõpuni kuulamata ruttas autojuht lauda poole, vaevatud Ahasveerusena kooberdas tema järel Elias. Seejärel pöördus Palanumäe peremes, kühmus ja murest hajane, tütre poole. „Kohe ma sinu pane?“

„Ma ei ole paberossikarp, et tsuskat riulide! Küll ma viska koheki pikali.“

Maali tundis ennast sünnitalus nagu võõrsil. Siin polnud kuskil öodki veeta, üht lühikest suveööd üle aastate — vasikalaut oli kitsas ja must, talli otsas küünis polnud sületäitki heinu, aidalakk lage, lauda peal vennad oma vägeva norskamisega, ning kogu talu haises vastikult nagu virtsätünn. Palanumäelt olid soojus ja armastus ammuilma kadunud, sest

siinset elu korraldasid ja juhtisid võõrad naisterahvad, mitte nende ema! Viimane uus naine sai küll mulda, kuid tema lõhnad ja vaim lehvivad endiselt talus. Mõttes arvustas Maali kõiki ja kõike, polnud millegagi rahul. Kodus oli ta harjunud, et iga tema tujutsemise kannatas ära mees, kes oli Maalil keeratud madalaks otsekui lambitaht. Ta oli kaua ärkvel, vähkres küljelt küljele, alles hommikust ööd sai söba silmale.

Ao ajal jäi vihm järele, õuerohi ja puud olid öisest sajast märjad. Ilmar ja Lembit läksid varahommikul loomadega alla Sepikojasaarde, unised, tusased, karjateel kuivemaid kohti otsides, et mitte jalgu kohe märjaks teha — pärastpoole saavad nagunii, sest paigatud pastlad ei pidanud vett.

Keskhommikul hakkasid Palanumäe lapsed ükshaaval tuppä laua juurde ilmuma. Kõige varemini oli platsis Maali. Pamur hommik kuulus temale; kohemaid hakkas ta teenijatüdrukuga pragama. Seejärel tuli haigutav Juhan, kes öde keelas:

„Ärä Truusit tsälguta!“

Maali süttis kadakapõõsana. Ajaga oli temasse sügenenud tigidat enesekindlust ja temale pidi alati õigus jääma.

„Vai tsälguta! Ma nõvva kõrda!“

Tulid suur raskepärane Ruudu ja Elias, suu hooletult lahti. Kaupmehel olid nii riided kui nägu kortsunud. Öde vahtis teda mitu pikka silmapilku nagu ilmaimet — ega suutnud jätta nähvamata:

„Sa olet nigu panni alt vällä kistu!“

Elial oli tunne, justkui viibiks ta Tartus, oma kehvak ja lagedaks oksitud korteris, kus naine järjekordselt tema kallal võtab; siin nagistas Emilie asemel öde.

„Ole nigu ole, Maalike!“ heitis ta lepitust otsivalt käega ja vajus rohmalta laua äärde pingile.

Hendrik tuli tallist — habetunud, hall, Paula haiguse ajal nii kõhnaks jäänud, et vana kuub paistis olevat teise mehe seljast. Löödult konutas ta pingotsal.

Hommikusöögiks oli peiedest ülejäänud vasikasültilt, praetud kartuleid. Joodi sigurikohvi, mis Truusi keetnud.

Järjekordselt üritasid lapsed isa üle kohut mõista.

Kõik kõigi, üheskoos isa vastu, ühendajaks must leek, mis kord vaoshoitumalt, kord avalikumalt loitis, kunagi päriselt kustumata. Karjainsintink toimis; selles mõttes seisis aeg paigal. Ühekaupa Palanumäel käies nad isaga talu jaotamisest ei rääkinud, koos viibides muutusid aga üksteise julgustusel vihaseks ja äärmiselt pealekäivaks.

Nemad, kes pidasid päevast päeva olelusvõitlust oma rindelõiguse, rinnutsi viletsusega, lüües kepsu saatuse lõa otsas, elasid ennast siin välja. Nende mõtted olid läbi imbutatud vaibumatust kinnisideest, otsekui raudteeliiprid tõrvast. Nad olid noored, nende päralt oli tulevik ja järjekordselt suurte segaduste poole tüüriv maailm, Palanumäe tulemuslik majandamine ei läinud neile korda. Elial ega Maalil ei tulnud pähegi huvi tunda, kuidas, millest ja millise pingutusega kodutalus elati; nad tahtsid ainult võtta. Et midagi vastu anda, ei tulnud kõne allagi. Juhanit aga, kes

aastast aastasse isa kõrval vireles, segas alaväärsusest, piiratudusest ja vimmast tumestatud pilk nägemast asju õiges valguses. Kindel oli vaid üks: isa oli neid alt vedanud, järjest nende lootusi petnud — pärast ema surma uute naistega soetanud juba kaks poega, kes nendega, Mai lastega rinnu olid samasugused täieõiguslikud pärijad kui nemadki. Egas must moodu jäta, nende kange sigitusjõuga isa võib jälle kord noore naise võtta ja veel mõne pärija juurde soetada!

Hendriku järeltulijate siseilmas möllasid deemonid. Vanasõnade ja rahvatarckusega, vapside ning Tõnissoni ja Pätsi vastuoludest heietamisega, isegi põhiseaduse muutmise rahvahäletusega polnud nende juures midagi peale hakata.

Silmavaade ainitine, kinnistav, hää l rabe ja ähvardav — küsis Maali teravalt, pinguli pilgus kuri hõõgus:

„Messä nüid tegema nakat?”

Hendrik uuris tütre karedat mehelikku nägu ja mõtles: unt vaht üks mõtša poole! Maali küsimus oli kindla tagamõttega: kas isa hakkab veel naist võtma! Varanduse jaotamisega mürgitasid lapsed Hendriku päevi, see oli tema egiptuse nuhtlus. Ta tõmbus valvsalt trammi, oimukohta läbistas terav valujutt, väsinud pilk peatus vagusalt istuval autoomanikust pojalt. Mõõdas oli aeg, kus sohver paistis olevat teisest puust. Mullu sügisel Tallinnas näitas temagi, mis puust ta on — polnud ta kirbelt lõhnav lepp ega vaigune kuusk, vaid lausa kreosoodihaisune liiper. Praegu Ruudu vaikis, rasked rusikad põlvedel; teda häiris isa läbikatsuv pilk. Ruudu polnud endaga raha teinud, pödes ikka veel neid kalke sõnu, mis ta tookord isale linnas lausus — ja viit laenamata krooni! Lõpuks leidis ta oma hingekitsikusele mahendava tegevusliku väljenduse: rüüpis lonkshaaval kohvi ja katsus näole manada võimalikult sõltumatut ilmet.

Elias vehkis taas oma pärimiseesõigusega nagu võiduka rügemendi lipuga, kahetsemata ühtki oma sammu. Tema oli moodne iseseisvusaegne inimene, kes ei tundnud häbi, võõristust ega süümeppiina. Elia aumõiste oli hakanud hägustuma juba Nikolai Teise ajal, tol kaugel hämarpimedal talvepäeval, kui kaupmees, kelle juures ta Nuustakul tööpoisiks oli, pani ta vette kastetud vihaga linapundasad raskemaks piserdama. Kaupmeheaastad olid Elia sisetunnet üha jõudsamini ähmastanud ja nüüd oli see üpris tuhm — umbes nagu läbi hõigise aknaklaasi paistev õhtune maastik. Ebatäpne ja järjekindlusetu, oli ta mingil seletamatul põhjusel — kas tõesti süütunde ajal või äkitselt lahvatanud tõe jalule seadmise hoost — võtnud kohtus omaks mitmeid selliseidki seadusest üleastumisi, milles ta polnud süüdi. Kas polnud tema jaoks tõe ja õigus, kuritöö ja karistus üks käsitamatu segapundar, mille harutamise ega tasunudki vaeva näha? Kolm aastat vangimajas olid lahustanud ka toonase süüdiolemistunde, niipalju kui seda oligi. Elias oli kinnitanud end hoopis arusaamises, et süüdi polnud tema, vaid hoopiski teised: ahned talumehed ja kõik need häbematud ühistegelased oma kauplustega — igal pool sohitagemine ja kokkumäng! Miks ei rutanud isa teda vanglast päästma, vastupidi — kas polnud just vana Hendrik see, kes aitas ta kinni panna? Miks ei võinud ta pojale

andeks anda, mis sest, et tema, Elias, *olli essünü* ja kurjalt ära kasutanud isa usaldust? Kas maksis tema tegusid seepärast kohe kaelakohtuliku karistuse alla tõmmata: omad inimesed ju, paljudi mis! Elias oli unustanud muud kelmustüki, mis polnud Palanumäega seotud, lõppkokkuvõttes oli neid rohkemgi kui isale tehtud sulitempe; ja seal poleks Hendrik saanud poega mingil moel kaitsta. Ebaõnnestumiste vimmm pöördus isa vastu, kes oli teda eluaeg omakasupüüdmatult aidanud.

Saaks aga arvustada, haugutada, hambaid kiristada — niisuguses meeolus olid praegu noored Soed. Aastate eest, Lilli matuse järel toimunud osajaolahingus olid Valter ja Märt isa toetanud. Seekordki oli arstile Tartusse saadetud musta leinarandiga kiri. Märt avaldas telegrammiga kaastunnet, Türgusilma tulla ta ei saavat. Nõnda seisis Hendrik üksinda nelja vastu. Kas nad mõtlesid tõsiselt seda, mida rääkisid, või tegid seda vaid sissekasvanud harjumusest?

Juhan valas pudelipõhjust pitsi õhtust järelejäanud viina, kummutas selle suhu, haukas võileiba peale ja ütles Elia vastu:

„Sulle ei ole vaja midagi anda. Sina olet vekslidega me talu pallass laastanu.“

Elias mälus toitu. Juhani jutt ei läinud talle korda. See vend oli tähtsusetu rakats ja võis klähvida, kuidas heaks arvas, temast ei rippunud midagi ära!

Teiste ägedust nähes muutus Ruudugi järjest julgemaks, kindlamaks, elulisemaks.

„Egäüits piäss midagi saama,“ mainis ta.

Aga Juhan vastas Ruudule, kellega ta oli lapsest saadik saanud läbi hulga paremini kui Eliaga:

„Sinust ei ole kah talupidajat! Mõistat enneki Vordi vändäta!“

Ja Elias heitis Tallinna vennale:

„Sina teenit niidasaategi... autuga. Sul ärrä elu!“

„Sina jah liinasaks, mes sul viga ellä!“ kähvas Maali ja jätkas kärevalt: „Mia ei ole nõus üte ega tõsega. Mia taha osajaku kätte saija rahan.“

Ruudu silmitses isa mõötuvõtvalt: kuhu tuul pöörab?

Hambad tangis ümber piibuvarre, võttis Hendrik kokku kogu jõu, et rahulikuks jääda. Ta ei tahtnud veel aplaagrisse minna. Kuhu tal oligi pajukile tõmbuda — Alataret, kus Kotter veetis oma eluloojangu, polnud enam olemas! Või tuli tal Kannistiku veerele endale tarekene ehitada, et seal elupäevad õhtule saata? Vägisi ei saanud keegi tal talu käest võtta. Põikpäine, nagu ta oli, kinnitas see teadmine ta meelt — tema oli ja on, kavatseb edaspidigi olla Palanumäe peremees!

Juhan tundis, et nüüd on tema kord tõtt prahvida.

„Te kõik olete siist varandust saanu, mia ei midagi,“ kuulutas ta.

Elias nilpsis keelega pragunenud huuli. Ta pilk tõmbus kitsaks, teravaks, kõõrdsilmgi süttis pahaendeliselt.

„Mia ole Mai kõge vanemb poig!“ kordas ta jälle papagoina oma kõige kaalukamat väidet. „Mes mia ole saanu!“

Vekslivõltsija häbematu vale ajas Juhani vihast keema.

„Vai sa kurat, vai ei ole! Sina olet tuu periss rüüvlipääl! Kas sul äbi ei ole?“ Isa pigistab muidugi silmad kinni ega tee väljagi, et kaupmehehärä on teda armetul kombel petnud — jälle annab isa andeks! See ei mahtunud Juhani hinge: andeks anda Eliale, kes oma alatute tegudega oli enese igaveseks ajaks täis teinud! Tema, Juhan, ei unusta, tema ei andesta, tema pole laps, keda võib ninapidi vedada! Nägu vihast kiivas, hüüdis ta venna punaseks jageldud näkku: „Liinakaabak! Sina ei ole püssipaukugi väärt — ku õigede ütelda!“

Kaupmehe pilk vilas kindlama pidepunktita sinna-tänna.

„Sina mõistat ennekki rüüki!“ lausus ta vaikselt, Juhani mööda vaadates. Varandusejahi võtted ei igane. Põuetaskus oli Elial tänagi kaasas uus puhas vekslipaber, et mõnd kergeusklikku — miks mitte oma lihast isagi! — taas kord õnge võtta.

„Ku pallu Palanumäe talu pääl om võlgu?“ uuris Maali mehelikult.

„Kõik võla kokku... Mes ta om?“ Hendrik võttis piibu suust, rehkendas peast. „Üle poole talu innast.“

Talu libises allamäge, kaotas iga päevaga oma väärtusest. Sellega oli võimatu leppida! Tütar vahtis meelegeitlikuks tardunud ilmel isale otsa.

„Nii pallu!“ kähistas ta, kurk ärevusest kuiv.

„Jah.“

„Melless?“

„Küsi velle käest,“ noogutas Hendrik Elia poole. „Temä om me engelõõri kinni kisknu.“

„Mes sa meid valmiss ööveldit,“ ründas Maali isa, „ku sa meid avitada ei jõvva!“

Hendrik pigistas piibukaha kõvasti pihku. Ta oli tülist läbi imbunud otsekuu seakints lepasuitsust. Kas oli ta Albikära Ants ja elas ilmas vaid selleks, et tantsida laste pilli järgi, kes ihkavad tagasi Palanumäele, töötatud maale?

Äkki hüüdis Maali isale toore võika häälega:

„Sina olet süidi!“

Hendrik kõngutas pead.

„Sina jah! Palt sina!“ kriiskas tütar, paks nägu inetult kõverdunud. Maali oli maast-madalast hoolimatu loomuga. Hingitsemine Võrumaa popsi kohal oli kibestanud teda veelgi.

Tekkis plahvatusohtlik vaikus.

Hendrik ei tohtinud ust paugutades minema tuisata; tema kohus oli vastu pidada, ära oodata, välja kannatada — niisugune oli põllumehe ja isa roll.

„Me ei jõvva obest osta! Kuikimuudu ei saa raha kokku...“

Maali puhkes lohutult nutma.

Rusutult jõllitasid vennad õde ja üksteist.

Süükulles liigahtas Elia hingepõhjas.

„Mul ei ole kah obest. Kõik võeti ärä,“ habises ta, ning lootes rahmeldamisega lahutada piinlikkust, tuska ja ebakindlust, sihkis oma otsevaatava silmaga, mida võiks lauvalt veel põske pista.

Ruudu jälgis põlglikult, kuidas ta kausist vasikasüliti abis, nihutas ennast pingil ja ütles vihasealt:

„Sulle kuluss ära üits mehine opmani keretäis!”

„Vai sina poiskene, tulet minnu augutama!” sai Elias kurjaks, neelas suu tühjaks ja jätkas hääle üha valjenedes justkui prokurör, hiilgav kõõrd-silm kobamas Truusit, kes solgipange kohal uhtis kartulikaussi. „Kas tuu om tenu? Ku Juhan su silma mäe otsan vigatsess laskse, es ole kedägi pääle minu ja... jah, pääle minu ja minu naise Miili, kiä su silmi avit rohitsada. Sa os pimedass jäänuki! Kuis su meelenpidamine niida lühike om?”

Peale hägustuvate lapse- ja noorpõlvemälestuste ei sidunud neid Palanumäega miski.

Ja võidupärga ei saanud keegi.

Ükskõik, kes Hendriku järel peremeheohjad võtab — igatahes need tema pojad, kes suured, polnud küll sellised mehed, kes nihutaksid Palanumäe paigast. Mis mäe — kes täidaksid alt kaevu juurest üle soo Sepikojasaarde korraliku teegi! Töö ei teinud vabaks ega sisendanud armastust. Ega Palanumäe lapsed töömurdmise vaeva ja rõõmu taga ihanudki. Osajagu oli see müütiline ölekõrs, mille abil loodeti end haljamale oksale vinnata. Võltskujutluste kütkes, tagusid nad jahtunud rauda, nii et Palanumäe kunagine vasikalaut (mis oli sajandi algul ajuti ka sealaut!) kõmises.

Hendrikul oli villand laste süüdistavast käratsemisest. Ta tõmbas paar kosutavat mahvi ning lausus järgemööda Eliale ja Juhanile otsa vaadates, kuum piibukaha pihus:

„Kumb teist taht talu üten võlguga enda kätte võtta!”

Pojad ei saanud sõnagi suust.

„Kumb taht nakata pangavõlgu massma, tõistele osajaku vällä masma? Minu aastamoona, mida te piäte mulle andma, võtame kah lepingude üless!”

Lastel oli raske tunnistada, et nende unistus oli purunenud; tõelikult oli see kogu aeg olnudki mõrane.

Tütar, kogukas, sõjakas, vihane oma elu ja kogu maailma peale, pühkis silmi ja lausus viimaks järelpeie kokkuvõtteks taltunult:

„Külländ nüid kabeldadu, aig kodu minna!”

Kõik noored Soed asutasid korruga lahkuma — turjakad, näod ärritusest punased. Jahe pilk isale, käepigistus, milles tundus leppimatusesegust pettumust — justkui poleks nad tulnud matusele, vaid oksjonile. Mootori surinal kadus Opel õuelt. Palanumäel jäi äkki väga vaikseks.

Terve hommikupoolik oli näaklemise peale ära raisatud. Asu leidmata kõndis Hendrik tühjal õuel ringi, rinnas kivilinenud kurbus. Vanembide süü laste küllel, lastel süü kivi küllel, meenus talle vanasõna.

Aga tüklikud pilved vajasid laiali, taervas selgines, töötas ilusat heinailma.

Ja päikesepaiste tegi meele lahedaks.

Rõõmu helkis ka Suursaares, kus noored Soed leidsid paakspuupõõsast lehelinnu pesa. Ilmar oli kiirema taibuga kui Lembit. Ta õpetas venda:

„Linnupesa man ei tohi naarda, piäp suu kinni suruma ja taguspidi tagasi minema.“

Lembit tegigi venna sõnade järele, suu pingutusest ammuli.

„Pitsita uule kokku!“ käsutas Ilmar.

Metsatee kohal ilmus vaateväljale suur siniste tiibadega kiil.

„Kae, võta juudaobene kinni!“ hõikas Ilmar.

Lembit pistis jooksu.

13

Minna väikesed jalad valutasid vahetpidamata. Neil oli kanda kogukas keha, ja märgid näitasid, et see võib veelgi raskemaks minna. Vähelik talu ei võimaldanud kaht hobust pidada, praegu oli küll kaks, kuid neid peeti pingutusega. Karjust ei olnud, kuut rammusat lehma ketitati ristiku peal. Hommikul viis perenaine ise loomad välja. Hendrik imestas mäel, kuidas Minna nendega nii ladusalt hakkama saab, ei ajanud nad sõrgu vastu, ei rebinud ennast lahti ega jooksnud kiini, Otsa lehmad olid perenaise käes vagurad nagu tallekesed! Minna ei jõudnud tikku tallaga mulda vajutada, tarvitas selle maa sisse tagumiseks lõhkise silmaga vana kirvest. Heledalt kostsid lehmade ketitamise kõlksud üles Palanumäele.

Otsa omad ei viinud piima koorejaama, nad olid ostnud koorelahutaja sahvrisse undama, tegid ise võid ja müüsid Valga turul. Sellise korra oli Vorden juba talu ostmise järel sisse seadnud, tema arust tuli nõnda tulusam. Kuid nende ajalehed ja harvad kirjad käisid endiselt Tsirgusilma kaudu. Palanumäe piimaviija tõi postiagentuurist ära ka Otsa „Postimehed“ ja enamasti oli Lembit see, kes lõunavaheajal läks alla lehti ära viima.

Sel päeval oli Otsa hundikoer ketist lahti, jooksis vihaselt haukudes poisile vastu ja hammustas Lembitut õlast. Elumaja otsaaknast oli hästi näha, mis tee peal toimub, ja Minna kõrvu kostsid väikese postimehe kohkunud hüüded. Taevane arm, alles maeti poisikese ema, ja nüüd on Armi tal kallal! Nii kiiresti, kui kanged jalad vähegi võtsid, tõttas Minna välja koera keelama. Ülesärritatult lõrises ja haukus Armi ümber Lembitu, hoolimata perenaise keelamisest. Ometigi ei puutunud ta poisikest rohkem, ehkki paljastas oma haruldaselt valgeid hambaid. Lembit seisis soolasambaks tardunult keset teed, ajaleht surutud vastu rinda. Kõõgis segas Minna talle kohe suhkruvett. Poiss oli näost lubivalge ega kohmanud kruusi vastu võtta, surus ikka veel „Postimeest“ vastu rinda. Minna võttis tal lehe käest, pani lauale, tõstis kruusi Lembitu suu juurde ja käskis:

„Joo!“

Poiss jõi kiirustamata, silmavaade hirmunud. Naine jälgis kogu aeg tasahilju, heameelel, kiindunult üle kruusi ta pingul nägu, pihus puhas taskurätt, kuni Lembitul sai lõpuks viimanegi magus lonks joodud. Siis asetas Minna savikruusi kerge kolksatusega lauaäärele ja ulatas poisikesele taskuräti, et ta pisaraid pühiks. Aga Lembit ei taibanud pakutuga midagi ette võtta, hetkel oli rätt väljaspool tema tajumispiiri, endiselt

seisis ta liikumatult laua ääres, pükstel näha inetud süljplekid, mis lõrisev Armi sinna jätnud.

Poisikeselt hellitlevat pilku pööramata tähendas Minna:

„Pühi nüüd silmad kuivaks.“

Lembit tegi viimaks, mis kästi. Võõras taskurätt lõhnas millegi mõrkjasmagusa järele. Poisi ehmatuse üle läinud. Talle tuli meelde isa õpetus: *miis ei ike!* Häbi oli avalikult pühkida pisaraid, veel hullem teha seda naabripere naise emalikul juhatusel.

Sellega polnud ta veel pääsenud.

„Nüüd vaatame hammustatud koha üle,“ korraldas Minna. Silmad maas, pomises Lembit:

„Oh, ei ole vaja...“

„On küll! Sääraste asjadega ei tohi nalja teha. Ma olen näinud, kuidas õlg läks väikesest kriimustusest nii pahaks, et...“ Kas maksis poisikest kohutada looga käe mahavõtmisest? Kuigi just nii oli läinud ühe sunnitöölisele, kes lõikas Siberis metsa, kui Minna omal ajal mehega seal oli. Häält madaldades lõpetas ta lause: „... et hullemini ei saanudki minna.“

Ta käskis Lembitul särgi seljast võtta. Poiss asus vastumeelselt nõo pe lahti võtma, võideldes häbitundega, et võõras naisterahvas vaatab ta keha.

„Kas õlg väga valutab?“

„Veidike...“

Minna uuris koera hambajälgi valgel päevitamata nahal. Õnneks ei olnud asi nii hull, kui ta kartis: Armi polnud keha verele hammustanud, oli vaid naha siniseks pitsitanud; hirm oli suurem kui viga. Sõrmeotstega puudutas ta vigastatud kohta. Poiss võpatas, tal oli kõdi.

„Pakun sulle õige mett,“ teatas perenaine ja juba ta veereski sahvri poole — väikest kasvu, ümmargune, toimekas. Äratuskell köögilaual hakkas saama kaksteist, lõunaaega oli veel küllalt ees.

Otsalt oli peieks toodud hulk lauanõusid.

Mõne päeva pärast olid nad kõik pestud ja kuivatatud.

„Aigapiti asja käivä,“ lausus Kata, pakkis taldrikud, noad, kahvlid ja emailitud supikulbi hoolikalt lihtlabasesse kartulikorvi. See oli parim, mis siinses majapidamises leida. Ta tõmbas räti lõua all kõvemini sõlme, et teele asuda. Kuid nüüd sekkus peremees, öeldes, et nõud on naisterahval raske kanda. Hendrik võttis ise korvi käe otsa ja astus tõtlikult mäest alla. Peale lauanõude viimise tahtis ta järele vaadata, kuidas Minna pärast peremehe surma elab ja kas ta on saatuselöögist juba toibunud.

Eesti majandus võis paigal tammuda, kuid üle Alatarenurme kulgev rada muutis oma asukohta. Talvel harilikult üle põllu ei käidud, lumi oli sügav. Igal kevadel, kui vili maha tehti, tallati tee sisse, ikka oli naabritel üksteise juurde asja — küll sõna viima, küll midagi laenama ja võetud asja jälle tagasi tooma. Mõnel aastal käis rada vinka-vonka, vahel kaunis otse, nõörsirge polnud ta eales. Iga käimisega muutus muld tihedamaks, rada sügavamaks. Kui palju kordi oli Palanumäel otsustatud, et ei tohi

nurme tallata! Kui oli aga tarvis kiiresti naabritele sõna viia, taganeti sellest otsusest jalamaid. Sel kevadel polnudki kahe talu vahel veel otserada: Otsa peremees oli kevadest peale haige, Minna käis mäel väga harva. Poisid aga, kes saadeti mõne asjaõienduse pärast alla, kõndisid kaevu kaudu ringi.

Minna võttis lapi, pühkis saalis palmilehtedelt tolmu. Ta oli jälginud Hendrikut sellest hetkest peale, kui mees naabrite lauda ja vasikalauda vahelt nähtavale ilmus. Otsaaknast avanes pikk kauge vaade teele. Hendrik lähenes tihedal sammul, oli juba pajust mööda jõudnud. Tema kadunud mehega võrreldes oli piirimees pikem, kuivlikum, pisut lühema peaga — Tsirgusilma inimesed olidki enamasti ümmarguste nägudega. Kõnnak oli Hendrikul küll täiesti teistsugune kui vanal Vordenil, kes kõikus ühelt küljelt teisele, nagu ähvardaks ümber kukkuda. Naaber ei tohtinud teda näha väljaveninud vana kleidiga, kus selle häbi ots! Kiirustamisi otsis Minna riidekapist väikeste lilledega suvekleidi, tõmbas selle ettevaatlikult selga — kleit kippus vägisi kitsaks jääma. Köögis viskas ta paar peotäit vett näole, ruttas saali tagasi, kammis hoolega juukseid ja mõtles, kas mitte pähe panna siidirätti, mis talle hästi sobis. Ei, see ei kõlba! Siidirätt tähendaks, nagu leinaks ta abikaasat, võib-olla ühtlasi ka naabri-Paulat. Kas oli tark rõhutada kurbust, seda oli mõlemas talus rohkem kui küllalt! Ta pani räti kappi tagasi. Edvistamisi kiikas Minna end peeglist: ta tumedad juuksed polnudki veel hallid, igatahes mitte üleni — ainult mõned salgud! Tõesti, milleks see must rätt! Veel polnud ta nii närtsinud, et alistuda saatusele. Oma salajastele mõtetele naeratades astus ta kööki.

Naabri õuel hakkas Hendrikule silma murdunud adrakolk. Esimene märk peremehekäe puudumisest! Vorden oli küll kohmakas ja haige mees, kuid temal poleks see küll siin vedelenud. Kööki astudes märkas Hendrik kõigepealt kadunud peremehe kollaseid juhtnahkseid säärrikuid. Lesk oli need vettpidavaks rasvatanud ja riidevarna alla teineteise kõrvale oot-vele pannud: kohe astub elutoast välja õnnis Vorden, ringutab, haigutab, tõmbab saapad jalga, vajutab mütsi pähe ja läheb metsa puid kluppima.

Külaline tõmbas ninaga: õhk lõnnas tahmast ja nõest.

„Teil om vist korstnat pühitu?“

„Lasksin sulasel üle käia.“

Tähelepanelikumal vaatlemisel võis naabriperenaise näos märgata raske kaotuse jälgi, kuid üldjoontes oli Hendrik nähtuga rahul: Minna tundus isegi tüki maad noorem kui varem!

„Ma vaatan, sa ei hingeldagi,“ lausub Otsa perenaine tulijat rõõmsalt silmitsedes. Tal oli naabrimehest hea meel. Hendrik nägi välja võrdlemisi värsket: kalifeed kroomnahast säärikutega, poolpidune tumesinisest kalevist kuub, puhas, veel kadunud Paula küüritud särk, mille krae alt paistsid sügavad, otsekui kevadvee äravooluks rukkipoollule veetud vaokesed; vanadus kündis mehe tõrksat kaela.

„Melless ma lõõtsutama piäss?“

„Kartulikorv on raske. Mäelt siia tükk maad.“

„Allamäke ää tulla...“

„Olgu peale, et allamäge. Korv toorestest vitstest... Kausid ja taldrikud on rasked.”

„Suur kopp kah,” muheles Palanumäe peremees.

„Nojah, kulp ka,” kinnitas Minna.

Hendrik asetas korvi köögipõrandale — see oli Otsal värvitud ja pliidisuu ees veretas vaskplekist riskülik. Vordenid pidasid uuest talukultuurist, mida propageeriti ajakirjades. Otsal oli klaver ja korralikud sööginõud, rustikaalses stiilis mööbel. Võrreldes Palanumäe vana vasikalaudaga, mille telliskivipõrandalt polnud lootust niipea pääseda, mõjusid naabertalu eluruumid kõrgema elamiskultuuri näidisena. Palanumäe kitsusest ja vanaaegsusest tulijale paistis sinne elu jälle kord ühe teise, ilusama maailmana — kuid ta ei tulnud siia kadestama, vaid külla. Nõnda Minna sellest aru saigi. Lipsti oli tal ees hele linane põll, puhas ja triigitud, levitamas kodu soojust ja hubasust. Juba lõigi Minna mune katki, kohe oli ka koogipann tulel, kuldkollane meepurk laual. See käis nii kähku, et naaber ei jõudnud õieti ringi vaadata, kui ta sõõrmeisse tungis juba sigurikohvi lõhna. Perenaise väljanägemine polnud laita. Ainult paks oli ta küll. Õkva ku ainaruga, mõtles Hendrik. Tema kolm naist polnud kunagi nii tüsedad. Hendrik püüdis ette kujutada, kuidas ta ümmarguse Minna kaisu võtab ja kuidas nad öösel voodis koos on, kui nemad, kaks leske, peaksid äkki tegema niisuguse hullu tüki, et panevad kahe talu leivad ühte kappi.

Minna tajus endal mehe hindavat pilku, pöördus pliidi juures ümber. Kui Hendrik talle üksisilmi otsa vaatas, märkas ta, et naine punastas.

Rasv särises pannil.

Kumbki mõtles oma harjumuspäraseid mõtteid, mis olid kaunikesti sarnased. Vaikimine venis pikemaks, kui oli viisakas. Üksteist tundsid nad üsna pealiskaudselt, olgugi et möödunud sügistalve elasid ühe katuse all. Nüüd olid nad mõlemad vallalised. Uus olukord paigutas läbikäimise rõhud teisale, kammitse, tegi häbelikuks.

Langetatud päi segas Minna lusikaga kohvitassis, keeritades põhjast üles sulamata peensuhkrut. Üksinduse igavus piiras teda igast küljest, väljaelamata tunded ummistasid hinge.

Palju aastaid kahekesi, ainult kahekesi päevast-päeva, üksluiselt, ühe-taoliselt, kaks aastakümnet üht jalga kadunud mehega Venemaal, viimased kaksteist aastat kodumaal, mõeldes vaid ühest sihist — suuta kunagi soetada oma talukoht. Ning Otsal — jälle elada vaid elamise pärast: tema kogu aeg kodus süüa tegemas, riideid parandamas, peenraid harimas, kuulamas Vordeni metsatöö uudiseid. Mehe surres kaotas Minna suuna otsekui lind, kes on äkki minetanud orienteerumisevõime ega tea, kuspool on lõunamaa. Raskelt nihutas ta toolil oma kogukat keha ja vahtis köögi-aknast välja. Oli asju, mida ei saanud sõnadesse panna ega teisele, pealegi meesterahvale, rääkida. Murul, lauda teerajal keeras hundikoer enese laisalt, mõnuledes päikese käes küljelt seljale, käpad püsti, ja laksutas lõugu, püüdes ülelendavat kärbest. Loomade ja putukate elu paistis kulgevat otsekui iseenesest, suurema pinge ja piinata, ühtsoodu, hoopis teisel, ladusamal tasandil kui inimese teekond, mõtles ta ja ütles:

„Anna Lembit mulle kasupojaks!”

Hendrikut üllatas Minna palve, ootamatusest hakkasid ta silmad pilkuma. Muidugi ei saanud igavesti kesta olukord, et poisid on hooldamata. Praegu hoolitses nende eest Potitare Kata, see tähendab, pesi pesu. Ent just täna oli popsinaine selgel sõnal öelnud — ja see olevat ka Peetriga kokku räägitud —, et tema tahaks Lembitut endale kasupojaks. Nii et äkki oli poisil pärisema asemel silmapiiril koguni kaks kasuema.

„Kas Ilmarit ei taha?”

„Lembit elaks siin...”

„Messä täst Otsale tahat?”

„Ma saadaksin teda igal hommikul kooli.”

See mõte hakkas Hendrikule vastu. Kas Palanumäe on juba nii kehvak스 jäänud, et peremees peab poja andma sööda peale, nagu antakse kariloomi, kui õlgi ei jätku?

„Me tala omma ligistikku. Sa näet teda niisaateki egä päiv.”

„Näen küll iga päev. Näen, kuidas ta karjaga tanumast alla läheb, koer kiuksub. Kuidas nad pärast jälle koju tulevad, ja Lembit jookseb, pikk vits käes.” Minna vaikis. Kas suutis Palanumäe peremees mõista tema igatsust — Hendrikul oli ju lapsi rohkem kui tarvis! Ta vaatas Hendrikule otseti silma ja lisas mõtlikult: „Aga see ei ole... päris see.”

Palanumäe peremees naeratas.

„Surres pärandaks ma talu temale,” käis Minna õhinal välja kaaluka trumbi. „Siis pole tal tarvis oodata Palanumäelt osajagu.”

Hendrikul käis imelik vari üle näo. Ta pööras pilgu taldrikule, imelikult puudutatud, ning asus õiendama noa ja kahvliga, näsis pannkooki, ei lausunud musta ega valget.

See oli Minna esimene maakuulamine.

14

Ilmar jäi juba teist korda vaeslapseseks. Elas üle mis elas, ülejäänud peitis endasse, igatahes ei saanud kasuema surm tema elurõõmsast tegususest võitu. Ilmari pärast isa nii väga ei muretsenud, Lembituga oli lugu täbaram — tema elas ema lahkumist raskelt läbi. Rusutult liikus poiss loomade järel ja peksis kasevitsaga õhku, võitles kellegi nähtamatuga. Tema hingedahustus oli suur, kuid aidata ta ennast ei lasknud, oli sulgunud endasse kui maakivi. Hendrik püüdis küll oma kohmakal viisil juhtida poja mõtteid helgematele radadele, ent see tuli välja niisama abitult ja naeruväärselt, kui täiskasvanu hakkaks koos lastega peitust mängima. Lembit vastas ühesõnaliselt ja ootas, et ta rahule jäetaks. Isa liigne hool mõjus pojale pealetükkivalt — nangunii tuldi talle ühtelugu vastu: vihmapäev oli Ilmar karjas, tema kodus.

Poisid said väga hästi aru, mis toimus ja toimub. Nad olid taiplikumad, kui isa arvas.

Mägi tuli appi taastama nende hingelist tasakaalu, torn toitma noort

kujutusvõimet. Ilmari ja Lembitu teadvuses kasvasid mägi ja torn kokku lahutamatuks tervikuks. Lõunaajal, kui seahein tsagatud ja lehmad mäletsesid laudas, käisid nad mäe otsas vaatamas, kui kaugele on ehitustööga jõudnud mehed, kes vahetpidamata kopsisid ja kolistasid torni juures. Ehitusel olid teised rütmid. Juba vaigust lõhnavad palgid, mida torniehitajad asjalikult üles vinnasid, pidev tahumine, saagimine, suurte naelte tagumine, et mägi kõlises, kätkesid endas midagi kutsuvat, nõudlikku, enneolematut. Torni juures käimine tuulutas, puhus hõredamaks nukrust ja mahajäetustunnet, turgutas teotahet.

Ühel hommikul rääkis Lembit vennale, et nemad võiksid sarapuuvitstest ehitada oma väikese torni.

Ilmar oli pahir ja sõnakehv, vist tõusnud süngist pahema jalaga.

Lembit lisis, et talvel käsitöötunnis üks viienda klassi poisj tu tegi ühe niisuguse torni, ja tuli täitsa ilus. Ja nemad olid sellest veel emale rääkinud, kas Ilmar ei mäleta? Ilmar, kel olid hulga lahtisemad käed kui temal. Palju sellest, mida tema visalt, sageli tagajärjetult õppis, jäädeski kobakäpaks, õnnestus Ilmaril iseeneest.

Juulikuu keskpaiku tõi Juhani Ainalt korviga vedruvankri. Hendrik sõitis kolme pojaga kirikusse, kus sel pühapäeval öeldi Paulat maha. Truusi jäi karjaga Sepikojasaarde. Ehitusmees lonkis ringi teel ja metsas, leidmata rahu. Lõpuks, näälilike näpu vahel, astus tüdruku juurde, tegi juttu.

Õpetaja Lauri pidas jutluse ja teatas seejärel omaste soovil, kes surnud. Otsa Vorden öeldi maha esimeste seas. Minna puhkes kibedalt nutma. Tema oli Otepääl tulnud koos sulasega, ta polnud üksi harjunud hobusega väljas käima. Silma Kusta istus meeste poolel ega teinud perenaist nägemagi. Minna nutt ärritas teda. Mida oligi ühelt naisterahvalt oodata! Ning sulane muigas pilklikult, nagu tal vastassugupoolest mõeldes või rääkides kombeks.

Ehkki Lembit püüdis endast võitu saada, valgus tal vägisi pisar põsele, kui kantslist nimetati tema ema nime. Õpetaja ütles, et Paula Susi oli surnes nelikümmend kaheksa aastat ja neli kuud vana; Otsa Vorden oli aga täpselt kaks aastat ja kaks kuud Hendrikust noorem.

Käidi ka surnuaial. Palanumäe matuseplatsil puhkasid reas Juhani, Ilmari ja Lembitu emad, valmis viimsepäeva pasuna esimese hüüu peale üles tõusma. Isa ja kolm poega seisatasid mõtlikult haudade jalutsis, ristasisid käed issameieks.

Ilmar hakkas imelikult nihelema.

Isa märkas seda.

„Kas om vaja koskil kävvä?”

„Ei.”

Poja silmad vilasid.

„Mes sul om?”

„Ma näije unen Paulat.”

„Soo.” Hendriku hääl värahtas. „Mesta teije?”

Ilmar peatas eksleva pilgu kasuema kalmul, kõrgel mullakuhilal, kuhu

ärakoristatud pärgadest oli pudenenud kollaseid okkaid. Paula oli olnud nii iseäraliku näoga, et poisil seisis tema kuju veel praegugi silme ees.

„Midagi.“

„Kas ta kõnel sinuga?“ uuris Juhan.

„Ta ütlet: ärata mu üles!“

Surnuaiast tagasiteel andis Hendrik hobusele piitsa. Lembit mõtles, miks ema ei näidanud ennast temale, vaid Ilmarile. Kas tõesti ema hoolis temast vähem kui poolvennast? Miks ta ei võinud soovida, et Lembit tema ellu ärataks? Uue hooga uhkasid igatsus, kaotusvalu ja kiivus poisikese südamesse. Viimane pani ta kätt tõstma venna vastu — järsult tonksas ta Ilmarit õlaga. Too ei saanud aimu teise vihasööstust, vaid kirjutas müksu vankri rappumise arvele; hiljuti oli teele kruusa veetud ja paar rusikasuurust kivi kõlksus just ratta all.

Hea on, et ka piinavad mõtted mööduvad. Juba meenus Lembitule kutsikas. Aastate eest, kui ta oli alles põngerjas, tõi Juhan Ainalt kutsika, kes oli hagija värvi, aga kõrvad olid tal karjakoera omad. Kutsikas pandi tupp, seal sooja ahju juures ta elaski. Lembit mängis temaga, rõõmsalt hilpas kutsikas poisikese kannul. Aga siis jäi ta haigeks, niitsus rehetares ja oli ükskord öösel hinge heitnud, jättes söömata kartulisupi, mis talle kaussi pandud. Kuhu võis saada kutsika hing?

Kas tohtiski ema haualt tulles mõelda nii vallatud mõtteid, äkki taevasa saab pahaseks? Imelike küsimustega ei maksnud ärritada ka lihast isa, kes oli pärast ema surma närviline, väsinud ja vanaks jäänud.

Talu ei andnud pikalt leinata. Põllud, heinamaad ja loomad nõudsid oma, hoidsid peremeest harjumuslikus pinges — nii nagu tema alaealisi poegigi. Ilmar vedas heinasaade kuhja juurde, müts päikese varjuks sügavalt silmle tõmmatud. Moora tõmbas tõsiselt, kabjad mütsusid pehmel pinnasel. Kuhjapesa juures jäi must mära pruuutamata seisma ja vaatas tagasi: kas poiss ikka teeb nii, nagu peab! Ilmar nihutas enese sao otsast maha, kargas Moora juurde, varitses paar hetke ja napsas siis hobuse seljalt pihku parmu.

„Kae kos tõpra, enda looma verd täis kaannu!“ pahandas ta.

„Parm taht kah süvvä,“ ütles Lembit lihtsameelselt.

Ilmar nõokas:

„Tõttest kõnelat vai?“

Lembit päästis trengid lahti türnpuuhagude küljest, millega ta oli sao kohale vedanud. Truusi tuli sao juurde, võttis süle heinu täis ja laotas laiali. Sama tegi Hendrik. Hein oli küll kuiv, aga tuulutati päikeselõõsas enne kuhjapanekut veel kord läbi. Pleekinud soni higestel juustel, käes lühikese varrega kolmeharuline hang, tõstis Juhan heinu kuhja otsa. Põõsa all oli varuks veel kolm hanguvart, üks pikem kui teine. Neid tarvitati hiljem — mida kõrgemaks kerkis kuhi, seda pikem vars pandi hangule järele.

Kuhi tuli teha suur, sinna pidi mahtuma vähemalt kümme koormat heinu. Juba oli kuhi kerkinud paari sülla kõrguseks; Potitare Kata seisis kuhjavarda juures ja võttis rehavarrega mõõtu — kust kuhja kasvades

võtta seda laiemaks, kust kitsamaks, et kuhi tuleks ilus, ühtlane, et poleks küürakas ja ei oleks magu ees.

Juhan küütis üles ilmatu hangutäie heinu.

„Piä, piä, sa matat mu ainu ala,“ hoiatas Kata rehaga vehkides. „Sul obese jõud.“

Popsinaise kiitusest tuli Juhanile alles õige töötuhin peale. Koguni isa vaatas imestunult poega, kes polnud eales töö peale vihane. Juhanit valdas imelik tunne, oli nagu hajuks piir oleva ja soovitu vahel: tema on kõige õigem pärija! Meelepete aitas elada, kinnismõte arbutas; talu võlakoorem ei tulnud talle meeldegi. Kellestki teisest pole talupidajat, tema on kõige õigem kandidaat! Isa oli kolmandastki naisest prii — ja tema saab Palanumäe kätte! Teised võivad porrata palju tahes, tema, Juhan, oli kogu aeg kohal, isale ja Palanumäele kõige ligemal, nii ööd kui päevad, nii õnnes kui õnnetuses, alati siin — juba praegugi talus A ja O, *ku õigust kõnelda*.

Järgmisel päeval, kui ta läks piima viima, ostis ta Tsirgusilma poest paki paremaid paberosse. Tema pidi oma meelt kinnitama ise, seejuures käepäraste vahenditega.

Agas Juhan ei tundnud oma isa, mõõtis teda liiga ühese, unistustest paljaks laasitud mõõdupuuga. Liiatigi haigutas Palanumäel tühi koht, Paula puudumine andis ühtevalu teravalt tunda. Truusi õlgadele langesid perenaise kohustused köögis, õues, heinamaalgi. Ent ta oli verinoor, kogenematu ja pirtsakas, kuigi püüdlik. Pahatihti seal, kus oli vaja rahulikult ja läbimõeldult tegutseda, muutus ta rapakaks ja nähvas Hendrikulgi harja punaseks. Pealegi oli Truusi suvetüdruk, kes on talus mihkclipäevani, nii nagu kaup tehtud — misjärel ta pühib Palanumäe tolmu jalgadelt. Seepärast ei korraldanud ta paljusid neidki asju tulevikkuvaatavalt, millest ta oskused üle käisid, kuigi oli virk ja lausa lendas, niipalju kui jalgu all oli — kui ainult tahtis. Vahel oli ta küll nagu peru hobune, kuid nii noorele teenijale ei võinud seda pahaks panna.

Ühel päeval, kui peremees tuli kesa kordamast ja istus lõunalauda, kuulutas Truusi vastikustundest nägu krimpsutades:

„Kõik koha aisu täis!“

Poisid haistsid samuti midagi võõrast. Ilmar naeris ja kirtsutas nina, kuid pärast sööki asus koos Lembituga tüdrukule appi. Tuustiti läbi kõik toanurgad, aga paha haisu põhjust ei leitud. Alles hiljem, kui kari oli metsa saadetud, Truusi ja Hendrik kahekesi kodus, avastas teenija sängi alt tagumisest nurgast mustusehunniku. Õhetavi palgi kirus Truusi kassiroju, kellega sel aastal oli palju tegemist. Aega viitmata sidus ta seeliku üles, haaras esikus luua, tõi pangega vett, rutakalt, räpakalt, mingi jultunud hooga, mida varem aitas vaos hoida lugupidamiseta viisakus leivanemate vastu, ent mis nüüd oli nagu nõiaväel kadunud, asus ta asja kallale.

„Tule appi koristama!“ hüüdis ta peremehele ägedalt, välkuvi silmi, väljakutsuvalt.

Või tüdrukuplikats kipub teda käsutama! Muidugi pole meeldiv kõutsi järelt koristada, aga keegi pidi sellegi ära tegema. Hendrik nägi enda ees

tüdruku paljaid päevitanud sääri. Kummardudes kerkis Truusi lühikeseks jäänud sitsiriidest kleit üles, päevitus lõppes, paistsid põlveõndlad, reied, valge noor ihu. Peremees tundis tõusmas kihku.

„Tohoo pimmet!“ Hendrik oli rõõmsalt üllatunud, et looduse kingitud elujõud polnud tema niuetes veel vaibunud. Puhuti oli ta arvanud, et tema iraaeg on juba alatiseks minevikus.

Truusi tajus, et peremees teda vahib.

Mitte kui leivaisa, vaid kui meesterahvas, kes on lesk ja üksik.

Tüdruk ajas nõtke selja sirgu, kiskus näost punaseks lahvatades kleidiserva allapoole põlvi, oleks sääredki kinni katnud, ehk isegi hetke ajal pakku jooksnud — niisugune tundus talle vanema mehe vaatamine. Teenija ei teadnud, kuidas olla, äkki ei saanud ta enam sugugi aru endast ega elust. Silmapilgu seisas ta nõutult, võttis siis südant, välgutas silmi ja heitis Hendriku poole pöördudes:

„Ära vahi silmi pimedass!“

Lausus nipsakalt, Hendrikule tundus, et koguni irvitamisi. Talle tõusis veri pähe.

Tegelikult tüdruk kartis, häbenes ja kartis. Kassi rekk tegu oli nende vahel avanud kuristiku; korraga oli möödas aeg, kus Truusi liikus talus peaaegu soota olendina. Kui teenija oli toanurga puhtaks kasinud ja Hendrik aitas rasket sängi kohale nihutada, tabas mees järsku endal tüdruku arglik-vihase pilgu. Hendrikul voogas südamest läbi kuum laine — segu isalikest ja mehelikest tundmustest.

„Sul om periss ää nägu iin,“ ütles e.

Truusi vaatas teda oma suurte silmadega, naeratas — kas meelitatult, julgustavalt, hukkamõistvalt, seda peremees ei mõistnud. Kuid sedakorda lohke tüdruku tedretähistelega põskedele ei tekkinud.

Õues toimetades mõtles Hendrik äkki: *vast piäss tõse ärä võtma!* Truusi oli küll lapseohtu, aga tema rõõmus meel oleks lambiks pimedas talus. Kaasavara tal pole — aga ei ole eelmisedki naised suurt varandust kaasa toonud.

Küllalt oli nähtud noori tütarlapsi vanadele meestele minemas. Kas elutervikule õnneks või õnnetuseks — olenes, kust vaadata ja mida pidada esmatahtsaks. Milline oleks tema läbisaamine nii noore naisega? Kas peab ta neljandatki korda süütust võtma? Truusi ema oli tubli, töökas, omajagu kärelda loomuga naisterahvas. Isast polnud kuulda kihku ega kahku. Raske öelda, kas ta kunagi pere juures elaski. Hendriku mälusopist, inimsaatuste segadikust, ilmus luitunud päevapildina üks jänesenahkse lontmütsiga mees, ise ka herk kui jänes, ülahuulgi lõhki. Puutöömees, kes Jaapani sõja ajal tahus Mäejaanil majapalke ja varas seinu; see isik pidi Truusi isa olema. Näojooned polnud tal peened, aga väga jämedakoeline ta ka välja ei näinud. Iseloom oli tal võrdlemisi lahe ja ta polnud suu peale kukkunud. Vaevalt niisugune mees tõrguks vastu, kui tema tütrest saaks taluperenaine. Tüdruku ema võis küll tema kosjanõu maha laita, kui asi tõsiseks läheb: mees on oma kolm korda tema tütrest vanem!

Peatselt järgnes Minna teine maakuulamine.

Tegelikult läks Hendrik ise pühapäeva ennelõunal Otsale. Õiget asja polnud, ta kõndis niisama mäest alla juttu ajama. Või mida pidada õigeks asjaks, kas Otsa perenaise vihjed polnud veel küllalt läbipaistvad? Piiblit ei lugenud Hendrik jutluse ajal enam ammugi, tühjus valitses ta ümber. Tühjus toas ja hinges — Paula puudumine osatas teda iga jumala päev. Ta oli mäelt märganud, et Otsa lehmad sõid rahulikult ülal metsa ääres ristikunurmel. Lõunase lüpsini oli veel aega, praegu võis Minna juttu ajada küll.

Hendriku külaskäik tuli naabrinaisele ootamatusena. Meest köögilävel nähes lõi Minna nägu kergelt õhetama. Ta vabandas, et pole vastavalt riides, ja palus tal köögis istet võtta: kohe on ta tagasi. Külalise meelest oli perenaise sabelemine ülearune: tea, mis ta seal peaks nüüd valmistama! Ta tõmbas laua alt viini tooli.

Kui Minna tagantpoolt jälle nähtavale ilmus, oli ta enda välja ehtinud, pannud selga kõige ilusamad riided. Ükspäev oli ta kummutipõhjast üles leidnud pärlikee, mida viimati kandis Siberis, kui metsakompanii insener pidas viiekümnendat sünnipäeva ja tema oli mehega juubelil käinud — selle oli ta nüüd kaela pannud. Päikegi tuli appi pidulikku meeleolu looma, paistes heledalt, ennelõunaselt üle aia, kus pöösastel küpses punaseid ja musti sõstraid.

Hendriku pilk puhkas naisel. Einoh, midagi polnud öelda, Minna oli veel nägus naine!

Mõlemal tuikas hinges midagi väljaütlematut, määratlematut, sõnadesse suletamatut.

Köögis levis mõnusat kodusoojust. Minna küpsetas tavapäraseid pannkooke ja keetis sigurikohvi. Ning sõbralik ja lahke oli ta, Hendrik polnud kunagi kuulnud teda vana Vordeniga riidlemas. Ja marjul käis ta ka, keetis moosi metsa- ja aiamarjadest. Majas valitses kord ja puhtus. Sellega oli Otsa tükk maad Palanumäest ees juba enne tulekahju, tegelikult kogu selle aja, mis Otsa Vordenitele kuulus. Vanast Juhkamsonide ajast ei maksa kõnelda, siis olid teised olud ja endisaegsed inimesed; Otsa vanad hoonedki veel teoorjuse päevilt pärit õlgkatustega.

Hendriku häälest kostis naeru, kui ta Minnale rääkis, kuidas Juhkamson, kes oli elus mitu korda merd näinud, kunagi siin kärkis ja korraldas.

„Kas sina oled merd näinud?“ küsis perenaine ja jätkas vastust ootamata: „Mina ei ole pärimere äärde jalga saanud. Aga ma nägin väga suurt järve, mis oli nagu meri.“

„Unen vai?“

„Unes nüüd!“ pahandas Minna ja vehkis naljakalt käega. „Ikka ilmsi. See oli Baikal, Siberis. Meid viidi sealt laevaga üle.“

„Ilma tapita?“

„Mis tappi meile tarvis! Meie ei olnud kurjategijad. Minu mees astus

hollandi metsafirma teenistusse. Seda teadsin ma enne pulmi — minu isa rääkis, et ta sai sinna kaunis hea koha. Aga et tema töökoht on kaugel külmal maal, see tuli välja pärast. Teisel päeval peale pulmi ütles ta mulle: nädala pärast sõidame pulmareisile. — Kuhu, küsisin mina. Olin nii vähe ilma ja elu näinud, ainult mõisat, kus isa oli ametis. Olin juturaamatust lugenud, et välismaal sõidab rikas noorpaar kusagile ilusasse kohta pulmareisile. Vana Vorden, mis vana, siis ta oli kahekümne viie aastane ilus noor mees! — nojah, ta keerutas vuntsi, muigas kavalalt. — Kuhu sa tahad mu viia? küsisin. Ta võttis mul tasakesi käest kinni, jäi väga tõsiseks ja lausus: Siberisse. Mul läks silme ees mustaks, purskasin valju häälega nutma. — Siberisse! mis ma olen kurja teinud? — Ära karda, sinuga ei sünni seal midagi koledat, ütles ta ja tegi mulle pai — ma lähen sinna tööle, mul on kompaniiga leping sõlmitud. — Miks sa mulle varem ei öelnud, kuhu sa tööle pead minema? — Ei julenud, kartsin, et sina siis minule naiseks ei tulegi. — Rumal, ütlesin mina, — kas siis sellepärast oleksin ma sinuga kihluse tühistanud? Tea, et mina tulen sinuga kas või maailma otsa!”

„Ja läsitki?” Hendrikul hakkas silm sügelema. Kui ta laugu katsus, tundis, nagu oleks puru silmas. Kust see nii äkki tuli? *Vahi viil vöörast naist*, parastas ta ennast.

„Muidugi läksin. Sõitsime nädal aega rongiga, siis viidi meid laevaga üle suure järve. Lõpmata ilus oli seal, maastik, mäed, ja kõik...” Külge külalise poole, tõstis Minna pikka nuga abiks võttes kooke pannilt taldrikule. Pöördus siis kangelt ümber, asetaskoogid lauale. *Paterdass nigu parts*, mõtles Hendrik teda jälgides. „Aga kui tagasi tulime, oli raudtee valmis. Siis toodi meid ümber järve, mägede alt läbi. Sinna oli tunnel sisse lõhutud. Seda mööda sõitis rong.”

Minna valas kohvi roosadesse tassidesse.

„Need on veel Siberist kaasa võetud,” selgitas ta. „Ega me suurt midagi saanud kaasa võtta. Ei olnudki enam midagi. Varandus oli kõik ära riisutud... See oli ju päris hullumaja, mis seal pärast revolutsiooni tuli. Enamlased tahtsid minu venda ära hukata. Ta sai kullakaevandusest paku, sidus vara endale kaela. Ainuke koht, kuhu võis minna, oli Hiina. Vend hakkas ujuma üle Amuuri, kullakott kaelas, aga väsis ära... Jõudis keset jõge, kuld vedas ta põhja.”

„Uppusi ära vai?”

„Muidugi uppus, kuld on ju kole raske... Ma panen piima peale. Kas tahad? Ei, ma vaatan, mul peaks sahvris rõõska koort olema! Tahad või?” Iseenesest oli ükskõik, kas kohvi peale pandi piima, koort või mitte kumbagi, nii harva kui Hendrik kohvi jõi. Aga Minna, kena inimene, tõttaski juba sahvrisse, et tagasi veereda, valge roosidega piimakann käes, ja valada külalise kohvi sisse piima. „Hommikul panin ma alati Vordenile pudeliga kohvi kaasa, kui ta metsa läks. Mustalt. Seal piima ei olnud.”

Hendrik oli kuulnud küll Märdi suust lugusid Venemaa isevärki elust, kuid tal oli raske ette kujutada, et kuskil võis puududa nii tavaline toiduaine nagu piim.

Minna võttis kõneks jälle Lembitu, ise kui sulavõi. Kas ikka ei saaks Hendrik poissi ära anda! Lembit ei lähe ju kodunt kaugele, ainult üle Alatarenurme alla. Ta jääb isa käeulatusse, aga elab ja kasvab Otsal — käib siit kooli, suvel pole tal tarvis karjaski käia. Kui poiss väga tahab, võib ta mõnikord mäele Ilmariga mängima minna. Hendrik naeratas endamisi. Või mängima! Nii võis mõelda vaid naine, kes tundis taluelu pealiskaudselt. Mänguga aega viitma — kümneaastane Susi! — ega ta linnapasatski ole!

Minna palged kirkastusid, ta muutus hulga ilusamaks — mis ei jäänud külalisele märkamata.

„Üksinda on halb elada. Kui õhtu tuleb — jälle üksinda.“

„Noh, sul sulane talun.“

„Ei taha üksi olla.“

„Peni om kah. Tege helü. Seltsi külländ,“ lohutas Hendrik.

„Inimest ei ole kõrval. Ei ole kellegagi rääkida.“

„Mia prõlla joh kõnela sinuga.“

„Praegu küll. Aga sa lähed ära.“

„Ma piä kodu minema,“ vastas Palanumäe peremees kaunis järsult.

„Ei pea.“

„Mes?“

„Elavat inimest ei ole minu kõrval.“

„Kusta joht om.“

„Ma räägin tõsiselt.“

Vahesein, nii kunstlik ja kujutluslik, kui see vahest oligi, nagu enamik müüre inimeste vahel, varises hääletult kokku: Minna andis selgelt mõista, et kahe inimese üksildust võib asendada liigutav liit — ja ees terendada eluõnn.

Või siis sedaviisi! Asi oli väärt, et selle üle juurelda. Hendrik toppis piipu, süütas tubaka põlema, tõmbas meelekosutuseks paar mahvi. Uuris naabrinaist suitsupilve seest teritatud pilgul.

„Sa ei kuulegi, mis ma räägin,“ kaebas Minna.

Iga hetkega muutus Hendriku silmavaade nõudlikumaks — see sündis iseenesest, loomusunniliselt. Minna ei paistnud mehele enam nii noor kui äsja, ja ta liigutused olid liiga aeglased, vist oli süüdi iga. Minna oli temast küll noorem, kuid Otsa oli ka poole väiksem talu, kus sai vähema liikumisega läbi. Kas suudaks Minna olla Palanumäe perenaine? Milline on tema tervis; sageli on naisterahvad, kes pole lapsi ilmale kandnud, üpris haprad. Minna tajus iga närvikiuga, kuidas Hendrik teda vargsi takseerib, nagu oleks naabrimeeski praaker, kes praegu ei hinda küll puutüve, vaid teda, naisterahvast ja perenaist — kumba rohkem, raske öelda. Käed rüpes, jälgis ta üle laua mehe iga käe- ja näolihaseliigutust, meeleoluvirvendust, ise noore neiuna ärevil ja õhevil, ootvel, millal tema hindamine ükskord lõpeb ning naabri suust kõlab kindel otsus, ehkki ta mõistis, et see ei saa tulla silmapilk. Ta oli Hendrikust neliteist aastat noorem. Elueas, kuhu nad jõudnud, oli see vanusevahe liiga väike, et eelisena arvesse tulla. Naabertalu, mis mustas üleval mäekallaku peal oma hoone-

tega, elumaja tuhaasemega, kust idatuul kandis aeg-ajalt alla ikka veel kõrbelõhna — oli suur ja maad palju, seal oodati perenaiselt kanget pealehakkamist ja kõva kehajõudu nii toas, laudas kui heinamaal, kartulipõlust rääkimata. Ometi immitses lese hinge sooja lootusrikast valgust — Hendrik oli sõbralik ja tähelepanelik mees, temaga saaks elada küll! Ütles ju kadunud Vordengi ükskord: *Palanumäe peremees, jälle, oleks usaldusväärne kompanjong!* — mis praakeri suust oli ülim kiitus. Aga oh hädade häda! Hendrik võis, kui vaid soovis, võtta endale hulga noorema naise! See oli asi, mille vastu Minna ei saanud — või kui, siis ehk ainult nõidumisega, aga selleks oli ta liiga mõistuspärane. Õhk oli täis saatuslikku ootust. Ta valas naabrile veel kohvi, mõtted väga kõrgel ja kaugel kannust, köögist, tänasest päevastki — naine heljus ilmselt unistuste vallas. Kas oli see taevaste jõudude kius, et Hendrik ei kallutanud juttu jaa poole, vaid pomises otsi lahti jättes ebamääraselt:

„Kaeme...“

„Elu läheb mööda,“ lausus Minna ruttu.

Hendrik kibrutas laupa. Peale lootuse tiibade kahina kostis tema kõrvu muudki: lesk kannustas teda tagant! Selle kisalise mõttega asutaski ta minekule.

Otsa perenaisele paistis ta rutakas lahkumine põgenemisena.

Hõisates, ülepeakaela ei tohtinud kellegagi ega millegagi kaasa minna. Kui ta Minna ära võtaks, liidaksid nad kaks talu üheks ja kokku oleks neil üle seitsmekümne hektari maad. Pererahvas ise võiks elada Palanumäel, sealt õuest on hea ülevaade selle kohta, mis toimub all talus. Kahed loomad, kahed elud, võib-olla tuleks Otsa hoopis rendile anda?

Või müüa just Otsa maha, et päästa Palanumäed võlgadest? Mis ütleks siis kelm Elias, rapakas Amalie, Juhan, kes on pärast Paula surma nina püsti ajanud?

Võis teha ka teistpidi — müüa oma talu maha, maksta osajaod lastele välja ja kolida vanaduspäevadeks alla Minna juurde.

Mõlguta või pea mõlki.

Arupidamine tekitas meelehärmi, külvas rahutust.

Rampväsinuna heinamaal koperdades võis ju mõelda, et aitab naistest ja nende pilli järgi tantsimisest, aga kui Hendrik nägi, kuidas kodune elu ilma perenaise korraldava käeta veereb allamäge, laguneb ja laostub, ning samas — kui koduselt ja hingesoojendavalt toimetab toas Truusi, värske, tulvil jõudu ja elurõõmu —, siis tundis Palanumäe peremees, et teenijagi kuulub tema eluringi. Kolm naist polnud suutnud Hendrikus meest summutada. Ta kest oli küll kulunud: palged ja laup kipras, näonahk vana, võrke täis, selg kümnes aastakümnete töötantsust, ent säsi veel tugev ja turd. Mõnikord tundis ta ennast sama krapsakana nagu kunagi noorpõlves, kui isa käskis tal end valmis panna, et Luiga Maile kosja sõita.

Aga kui ta seob ennast verinoore ja verivaese piigaga, sugeneb varem või hiljem pahandusi.

Või mis neidki nii hirmsasti karta, kui enamjagu elu on möödas? Tüdruku suurim trump oli päikesepaisteline loomus. Ta võlus vananevat

meest ennekõike oma nooruse ja heleda meelega, mis oli omaette väärtus, suur varandus. Ent kauaks lööb see Palanumäel vastu?

Igähele jäägu tema isepäisus; ka Truusile.

Paljuga tuli lihtsalt leppida kui paratamatusega, ülejäänu painutab elu ise sirgeks.

Lõppude lõpuks, *perämises* — kui tema, Hendrik ennast tööga tappes teiseigi songa saaks, ei leiaks ta naist, kes oleks täpipealt tema teisik, kes mõtleks ja tunneks igas tükis samamoodi nagu tema, kelle vastu lapsed kandsid viieteistkümnendat aastat kauna.

Ikkagi — kas Truusi talle sobiks? Kas oli ülepea tarvis temaga sehken-dada? Jääda Truusi silmis kiiraks sokuks, kes ajab noort tütarlast taga? Teenija võib ta lihtsalt välja naerda, kui peremees söandab äravõtmise palvega tema palge ette ilmuda. Kui Hendrik omal ajal kosjateed tallas, oli küllalt talusid, kus ta vanaduse pärast ära põlati. Koera peale ei võtatatud, aga rängasti öeldi küll — sellep oli ta juba ette hellaks tehtud.

Hendrik arutles ühtviisi ja teistpidi. Mida rohkem ta oma tuleviku kallal juurdles, seda raskem tundus tüdrukuga kokku kõnelda. Üha lükkas ta jutuajamist edasi.

Kiirustada ei tohtinud.

Age ei võinud ka venitada.

Aastakümned olid möödunud, Hendrik iganenud vanemaks, kuid ikka oli tal päevakorras naisevõtt, nagu oleks see ta elukutse. Paulaga oli ta väga rahul ega lootnud enam kunagi kedagi kosida, ent saatus oma käsitamatus raevus tahtis teisiti.

Keeruline oli Palanumäe peremehel teha otsust, vaatamata heledale suvepäevale ning alateadlikule igatsusele leida maa peal lõppematut armastust ja igavest ilu.

16

Rõõmsas helendavas hommikus liugles pääsukesi, kastesel õuemurul mustas tumedaid jälgi. Osa neist kuulus Taksile, kes ringutas mõnusalt talli ees, roosa keel suust väljas. Ilusad hommikupildid rikkus ära varane tõusmine — üks tsivilisatsiooni hullemaid piinu, mida tuli iga päev kannatada. Ilmaril läks see hulga kergemini kui nooremal vernal. Enne lautaminekut hõikas Truusi nad maast lahti. Too aeg, mis tüdrukul kulus viie lehma lüpsmiseks, möödus imekiiresti, kohemaid oli ta tagasi, ja siis pidid karjapoisid olema jalul, muidu võis tüdrukult oodata mõnda teravkeelset märkust.

Tähikul olid sõrad ülearu suureks kasvanud, lohisesid nagu lootsikud teetolmus, aga kohe oli Lehik jaol ja sealsamas tanumas, maldamata karjamaale jõuda, pöörasid kaks rohusööjat kokku. Lehmad pusklesid omavahel elu algusest peale; maakamaral oli nii tähtis, kes on kõige kangem. Tugevam võis teist sarvedega lõhkuda, et kannatanul valged jooned kõhul, nõrk pidi iga togimise vaikselt ära kannatama! Kui ta veel alla-jäänultki söandas vastu hakata, võidi tal kas või magu maha lasta.

Poisid katsusid samuti rammu ja murdsid üksteist, et sõrmed valged, nagu oleksid nemadki karielajad, ainult selle vahega, et käisid kahel jalal. Maadlus kuulus nende rõõmude juurde. Lembit pani vennale visalt vastu, kuigi tulemus oli ette teada — lõpuks surub Ilmar ta selili, vajutab põlvega rinnalegi.

„Ola piäva olema vasta maad, sis om õige võit,“ seletas Ilmar oma teguviisi õigustades. „Nii om määrusten üteldu.“ Ta rõhus kõigest jõust venna õlgadele. „Nüüd olet täpselt säilili. Jalguga võit vehki niipallu ku jõvvat, tuu ei loe!“ Ja ta katsus veel pihuga järele, kas Lembitu abaluud on küllalt tihedalt vastu Suursaare maakamarat. Niisugust tingimusteta allaheitmist pidas noorem vend üpris väga alandavaks, kuid kannatas ära, sest tahtis näida mehine.

Karja juures kehtis Ilmari kui vanema arvamus. Ega Lembit selle vastu häält tõstnudki, vend oli ikkagi kolm aastat vanem, suurem ja tugevam, ning üldiselt said nad hästi läbi. Koolis — seal oli targem tema, kuid Suursaare metsas polnud raamatutarkusel tähtsust. Ent mingi lohutus pidi tal olema, kui Ilmar teda järjest võitis. Et ta kunagi kasvab suureks ja võib siis vennast jõu poolest üle olla — see oli liiga kaugel. Lembit oli läbematu, tahtis juba praegu midagi olla — kohe nüüd, suvepäeval!

Poistel oli veres, et kodus on igas asjas maksev isa sõna — ja tema ajas keskelt läbi. Nüüd käskis ta lehma lüpsmise selgeks õppida. Aga Lembitust ei saanud asja, isa ei käinud peale ka, ütles: *vaeslatse asi, las jääss!* Ilmar sai lüpsmisega hästi hakkama. Selle oli ta selgeks saanud veel Paula eluajal, kui täiskasvanud olid heinal ja nemad, kaks karjapoissi, koduhoidjaks jäeti. Lembitus tekitasid venna oskused austust ja kadedust. Oli palju asju, mida pidi oskama! Kuidas saab ta elus hakkama, kui on kohmakas ja taipamatu, lausa käpard — ning tema areng on nii pikaldane, et seda nagu polekski!? Aga ta sõrmed olid lihtsalt noorusest nõrgad, neid tuli tugevamaks harjutada.

Hingekitsikuses pööras ta pilgu mäele, kust kostis kopsimist, kolkimist, kauguse tõttu arusaamatuks tõmbistunud hõikeid, tõsi küll, viimaseid väga harva, ainult mõnikord tugeva idatuulega, mis puhus võidukalt ülalt mäe otsast, kas või pliidi alla, kui toauks oli lahti. Mitmesugust rahvast käis ümbruskonnast torni ehitamist vaatamas. Ükspäev oli näha isegi mustjassinist sõiduautot, mis jäeti tamme ja pärna juurde seisma. Sealte poetus teele heleda tolmumantliga mees, kes aitas sõidukist välja daami, liiga peene selle talu ja mäe tarvis. Imestlevalt ringi vahtides jalutasid nad pikkamisi läbi taluõue märke, mõtlikult, teineteise kõrval, vaoshoitult, mõnes kohas seisatades ja ringi vahtides, kusjuures meesterahvas juhtis rahuliku käeganäitamisega kaaslase tähelepanu mõnele eriti kaunile vaatele; nähtavasti olid need armunud linnainimesed, keda kodumaa ilu pani heldima. Mäe otsas hoidsid nad viisakalt ja iseteadvalt kerkivast tornist, materjalihunnikuist ja ehitustöölistest eemale. Need paistsid võõrastele vist liiga argised ja prostad. Meesterahvas kumardus, noppis paar karikakart ja ulatas naisterahvale, misjärel paarike pööras rahulolevalt rõõmsate nägudega tagasiteele. Truusi silmitses neid

vasikalauda aknast ja turtsatas, kui härra ulatas majast mööda jõudes daamile teatraalselt käe.

Iga mäe otsas käimisega leidsid poisid, et vahepeal on torn kerkinud kõrgemaks ja imelikule rajatisele, mis alles hakkas oma õiget kuju võtma, on lisandunud uusi ristpuid ja tugevaid rededeid korruste vahele.

Ehitusmehed hulkuvad muiduvahtijaid ei sallinud.

Indovi Eedil oli kirves kaduma läinud, ta otsis kõik kohad läbi ega leidnud kadunud tööriista kuskilt.

„Olli ää kirjess, pidäsi terä. Kost ma vastse saa?” seletas ta hädatsevalt.

Mehed püüdsid mälu pingutades meelde tuletada, kes siin ringi kooserdas. Püüti küll üht, küll teist lonkijat meelde tuletada ja kirve kadumisega seostada, kahtlus langes küll ühele, küll teisele, kuid kindlamat polnud midagi. Enamasti käisid torni juures lapsed ja noored, ilmusid metsast kaskede vahelt, uitasid ehitusplatsil, kus mehed kogu aeg keelasid, et nad ei segaks ega jääks mõne ülestiritava palgi alla, ning kadusid siis sama märkamatult, kui olid ilmunudki. Kellel oli mahti nende iga sammu valvata, nende käike jälgida, nende nägusidki meeles pidada. Torni ehitamine oli ümbruskonna noorema rahva jaoks otsekui ennenägematu tasuta etendus. Nähes peale seda kahetsusväärset, jaolt arusaamatutki juhtumit mõnda võorast ringi kollamas ja nende tööd vahtimas, küsis ehitusmeister Valdenberg, kellel oli tähniline punane nägu nagu sügisjook, kohemaid karuselt:

„Kas sihit, mida ära varastada vai!”

Palanumäe poisse ta tundis, nendega ta nii järsult ei käitunud. Sellest hoolimata võõristas Lembit ehitusmeistri nõelteravat pilku, mis teda kohmetas. Ilmar võttis asja kergemalt, tema Valdenbergile otsa ei vaadanud ega teinud mehe pilgust numbrit, ainult naeris. Valdenberg lubas neil erandkorras isegi üles kolmanda korruse platvormile minna. Ilmar läks ja kutsus venda kaasa. Lembit kartis, et pea võib hakata redelil ringi käima, ega läinud.

Ehitusmeister keelitas teda:

„Mine aga vellele järgi. Ära tagasi vahi, sis ei ole irmuss.”

Üles poiss siiski ei roninud. Nüüd, kui kutsus too hirmuäratav mees, oli tal selleks veel vähem tahtmist kui enne.

Ehitusmeister võttis taskust välja sibuluuri, klõpsutas kaant, vaatas aega, vangutas pead, mõtles mingeid omi mõtteid, ja ise hajevil, äraolev, õhutas poissi:

„Kuis sina sis vellest maha jäät? Ega sa ole viletsambat konna.”

Agaga Lembit raputas kangekaelselt pead, jäigi alla.

Ilmar tundis mehi rohkem kui vend, ta oli Lembitust tunduvalt avatuma iseloomuga ja sai inimestega kergesti tuttavaks. Mõned ehitusmehed olid poiste head sõbrad, Eedi nagunii, ent ka Järve August, kes kandis ruudulise puuvillase särigi peal halle trakse. Viimane kõneles praegu järjekordse palgiga, mida ta nõõri otsas üles torni vinnas:

„Vai sina jonnit! Vai ei tule üless!”

Tuuleilil keerutas peent liiva Valdenbergile silma.

„Kas sa mulle ütlit?”

„Ei. Sinuga ma kõnela palt palgapäivil!” vastas August iseteadvalt.

Valdenberg astus redelit pidi üles, sama toekas, raskepärane ja tugev nagu torngi, ja marssis raskete saabaste tümpsudes tahatud palkidest platvormil; see oli täiesti valmis. Seal kõrgel kaotas ehitusmeistri silmavaade oma tavalise teravuse, ta naeratas, hambad olid tal ootamatult terved, korrapärases reas. Talle meeldis näidata ennast ehituse peremehe-na, olgugi ainult poisikese ees.

Sääsed ei andnud asu. Lembit kratsis säärtel sügelevad kublad verele, silmavaade pööratud üles torni, kust lõunapäike heitis palkide risti-rästi varje. Ta oli mäe otsa tulnud lootuses, et torn lahutab meelt. Kuid nüüd tundis ta ehitusmeeste juures võõristust. See ajas ta lausa krampi. Nad ei teinud talle midagi kurja, ent ta ihkas siit ära.

Ilmar, koerust täis, rinnutas üleval piirdepuule ja sülitas alla, püüdes tabada venda, kuid süljelarakas lendas Lembitust mööda.

Valdenberg märkas ta vallatust ja ütles, et otsib Palanumäe noorperemehele pruuti.

„Üits plika käis tan küsiman, kon Ilmar om,” seletas ta ja naeris teravalt, rõõmuta, kuidagi ebasiiralt oma sõnu, mida pidas naljaks.

Ilmargi muigas, kuid töödejuhatajale jälle otsa ei vaadanud.

Ei teinud seda redelist alla astudes ega minema hakateski. Pomises küll moe pärast head aega, kuid ta pilk jäi ekslema.

Ehitusmeestest kaugemale jõudes hakkas Lembitu imelik tunne mööduma, ja kui poiss jõudis alla muru peale, oli see lõplikult haihtunud. Kõige kindlamini aitas võõrust lahutada kodune õhk.

Kuid tornis tagus Eedi kirvesilmaga suuri raudklambreid palgi sisse.

August vaatas ta tegevust natuke aega pealt, siis ütles:

„Ärä pessä! Kirvesilmä lüüt lahki. Ega sul kroonukirvess ei ole! Võta suur vassar, uta tollega et silm sinine!”

Seda teadis Eedi isegi. Ta oli kirve hajameelselt kätte unustanud, mõeldes Truusile, kellest ei saanud õiget otsa kätte — kas ta ikka tuleb temale või ei. See oli mehele väga tähtis. Sügisel, kui neil mäe otsas torn valmis ja tüdrukul taluteenimise aeg täis, oleks hea pulmi pidada. Aga Truusi oli nii kõikuv, kord paistis, et ta on peaaegu nõus, siis ajas jälle sõrad vastu ja tükkis teda koguni pilkama. Eedi oli päris hädas. Ta ei taibanud, miks tüdruk ei andnud täpset vastust. Kas polnud ta küllalt selgelt mõista andnud, et tahab tüdrukut endale naiseks? Mis imevigureid pidi ta veel tegema, et teda nõusse saada? Aitab veejoomisest, vestlemisest, käest kinni hoidmisest — sedagi lubas Truusi vaid mõneks hetkeks, rapsas siis sõrmed mehe peost, otseku oleks Eedi käsi tuline. Ilmselgelt tüdruk hullutas teda. Lõpuks hakkas see vahetpidamatu kõhklemine, venitamine ja põgenemine lihtsüdamlikku ehitusmeest vihastama ning tema tulevikuvakatsusi otseselt segama. Või oli Truusil selleks mingi põhjus?

Õhtul seisid nad õues vasikalauda ukse ees. Teenijatüdruk oli parajasti teel veevaadi juurde jalgu pesema, kui Eedi tuli mäe otsast, habe aetud, seljas puhas särk, meel murelik.

Lõunatunnil torni esimesel platvormil jalgu kõigutades oli ta leidnud, et ei kannata enam välja, ta peab olukorras selgusele jõudma, seepärast küsis ta otse:

„Ütle, mesperäst sa minuga mängit?“

„Mia ei mõistaki mängi,“ kostis tüdruk, kuid ei naernud nagu tavaliselt.

Eedi oli niisama tark kui ennegi. Ühe hetke vaatas ta ennast kõrvalt — oli hiljuti sellise mooduse avastanud — ja nähtu üllatas teda: nad olid ikkagi nii erinevad, täiesti teistsugused! Meest valdas imelik hirm: kui ta selle puikleva tüdruku endale saab, kas suudab ta ealeski olla niisuguse naise meele järgi? Ta oli Truusist oma kümme aastat vanem, kuid tundis ennast tüdruku juures pururumalana. Hingekitsikuses turgatas talle meelde ajalehesaba armastusromaanist loetud lause ja ta pahvatas:

„Ma süü sinnu silmaga!“

Truusi kõöksatas imelikult. Ta igatses kirglikult hellust, kuid pelgas seda välja näidata. Ja mitte ainult näidata, sisimaski kartis ta armastust. Mehele minna — mis lihtne, kuid ohtudeküllane unistus! Truusi ei tundnud ehitusmeest kuigi hästi. Oma tundmusi ei söandanud ta usaldada, kartis end kellegagi kindlamalt siduda — mõõdupuuks ja ühtlasi hoiatavaks eeskujuks ema abielukogemus; ema oli paari läinud mehega, kes polnud liha ega kala, vaid lahtise mõistuse ja osavate kätega hulgas, viina- ja naistemees, kelle kohta kehtis täiel määral kõnekäänd: kuhu pea pistab, seal päeva viidab.

„Kon sa üüse olet!“ muutus Eedi äkitselt tegelikuks.

Truusi punastas ja lõi pilgu maha. Mees tahab tema juurde tulla! Kuidas pidi ta Eedit tagasi tõrjuma, mida tegema, ta häbenes ja kartis, ohkas südamepõhjast.

„Aidan vai?“ osutas mees käega üle õue.

Tüdruk hoidis pead liikumatult — ja nagu mehele näis, jonnakalt püsti — ega vastanud. Kui ta noogutab, tähendab see, et ta on kutsunud mehe ehale, andnud loa, et Eedi võib temaga teha, mida iganes soovib, ja — Jumal küll! — mis siis saab! Jälle liigatas hirm tüdruku südames. Kas Eedit võis ikka sellisel määral usaldada? Tulevik peitus hirmu tumeda pilve taha. Kui mees on juba kord tema kõrval teki all, nõrkeb tema, Truusi ära, seda tunneb ta juba ette, ja siis pole pidamist — teda ootab ema saatus igavese segaduse, meelekibeduse ja lõppematu ootamisega. Mis mees see Eedigi veel õieti on, seda teab ehk ainult taevaisa? Kas toob ta abiellu kindlusetunde? Soetab talle karja lapsi ja paneb siis pere juurest plehku nagu tema isa, ei aita seal manitsemine ega häbistamine!

„Kumman aidan? Sääl om kaits ust.“

Ei olnud Truusist seletajat, et nüüd on Palanumäel üks aida pool kaerte ja jahu jaoks, kus asub ka kaal, teises pooles on rukki-, odra-, kaera- ja väike nisusalv. Muidugi olid mõlemad pooled ühe katuse all, eraldatud vaheseinaga, kuid aidas polnud kuskil magada. Aida peal olid hobuste ristikehinad, nende peal võis küll magada, ehkki soohein oli magamiseks palju pehmem.

„Messä noist udest! Õige miis aa asju päivävalgel.”

„Kas sa tulet mulle naisess? Mitu kõrda sa laset mul küsida!”

Truusi sai tagasi oma rõõmuseleva oleku, ta meel kaldus taas lapselikuks. Et varjata näriivat otsustusvõimetust, nähvas ta:

„Niipallu ku vaja!”

Jälle oli Eedi sama kaugel kui ennegi.

Südameasjad ei teinud Palanumäel muret ainuüksi temale.

Juhan pani tähele, et isa on teenijale silma heitnud. Pahatahtlikkusega tembitud kujutlused ei andnud talle rahu öösel ega päeval. Isa ei tohtinud enam naist võtta, ei teenijat ega peretütart, mitte kedagi, ega sellele last teha!

Liidet isa temal võtta ei lubanud.

Ja nüüd ei lase tema isal kedagi võtta!

Mitte kedagi! Sellega olgu lõpp!

Kunagi valvas Hendrik poja järele, et see Liidega ühte ei heidaks. Nüüd olid osad vahetatud.

Salamahti hakkas ta valvama isa järele, et see Truusiga üksi ei jääks. Ise armuasjades saamatu, kahtlustas poeg isal iseäralikke oskusi, kuidas võita endale tüdrukut, kes teda, Juhanit, ei teinud märkamagi. Järelevalvet polnud raske korraldada: inimeste eluavaldused Palanumäe kitsuses olid lihtsad, igapäevaselt etteaimatavad. Harilikult magas Truusi talli otsas palkidest küünis. Üks õhtu nägi Juhan, kuidas teenija kolis aida peale, tekk ja linad kaenlas. Kas vahetas ta magamisaset hirmust, et külapoisid ei saaks teada, kust teda öösiti otsida? Juhani silmis oleksid võõrad ööhulkujad isegi teretulnud, peatähtis, et isa ei läheks teenija juurde jõõra peale! Otsigu endale ometi mõni kaasavaraga peretütar, kes toob Palanumäele tubli pataka raha! Kaua nad siin sedaviisi virelevad! Tsirgusilmas sobivad pruute pole, kuid ega nad sellepärast veel maa pealt otsa ole saanud!

Vasikalauda juurest vaadates ei mahtunud ait enam vaateväljale. Sellest hoolimata otsustas Juhan vahikorra pidamist jätkata. Lõdvaks sai ta lasta ennast vaid siis, kui kuulis kindlalt, et isa on toas ja norskab.

Truusi öökorterit vahetust märkas ka Hendrik. Päev läbi käis ta ringi nagu munas kana.

Tema otsus küpses äkki: kas nüüd või mitte iial!

Mõnes mõttes jäi ta elu lõpuni poisikeseks.

Seda, mida ta ei söandanud päeval rohutirtsude vaibumatus saagimises, võis hulga paremini korda ajada hämaruse varjus.

Õhtul ronis ta hästi tasa ja ettevaatlikult redelist üles aida peale.

See oli saatuslik käik. Kas ähvardas korduda möödunud aastasaja lugu, kus ta käis Margreti juurde? Ei, siis hiilis ta lakka, tõsi küll, lauda, mitte aida peale, kihust aetuna, nüüd läks aga naist võtma. Praegu on Truusi Palanumäel ajutiselt, aga peab jääma siia alatiseks! Andku tüdruk nüüd otsust, kas on nõus perenaiseks tulema! Hendrik tundis, et sunnib ennast tagant. Korruga polnud ta põrmugi kindel, et tema tulevane peab olema nii noor; kas ta ülepea tahtiski naist võtta! Igal asjal on oma aeg, ta oli jõudnud sellisesse ikka, kus naine pole mehele enam käsitamatu

saladus. Nõnda ikka veel iseendaga heideldes astus Hendrik redelipulki kobades üles.

Lakaluugil jäi Palanumäe peremees keeletuks.

Indovi Eedi oli oma lähenemiskatsetes sedavõrd edenenu, et üritas teenijalt musi võtta, mida Truusi pärast mõningat vastupuiklemist laskiski sündida. Kujude piirjooned andsid ära, kellega on tegu. Nema­d teda ei näinud, olid sel kuuvalguseta õhtul liialt ametis üksteisega.

Hendrik lausa nuhatas üllatusest. Armukadedus süttis ta rinnus. „Kae, kos limbak!” mõtles ta segaselt. „Muidu tõne vagane nigu lammass...” Millal too Eedi jõudis juba siia koigerdada? Alati pidi tal keegi ees tolgendama, kogu elu — ja nüüdki, kus ta oli otsustanud teatada Truusile, et ta... Peremehe mõte jäi kinni, takerdus millessegi läbitungimatusse otsekuu jäätuvasse uttu. Mis oli, sel polnud enam tähtsust, et seda mõtteski sõnastada. Ometi valdas Hendrikut peale viha ka kummaline kergendus: ta ei pea enam kõikuma kahevahel! Kui Truusi heitis käed ehitusmehele ümber kaela, ju siis oli liisk saatuse tahtel langenud. Võib-olla pani traks ehitusmees uue elu seemnigi idanema, noor mees on ju läbematu.

Südant kõvaks tehes otsis Hendrik jalaga madalamat redelipulka, et sõna otseses mõttes tagasi tulla maa peale; see oli tema tee.

Mõni keeruline asi laheneb elus üllatavalt lihtsasti.

Tahtmata, ettearvamata oli Palanumäe peremees sattunud pealt nägema üht tähtsat sammu kahe noore inimese elus. Suudlusest lakas algab lihtinimese abieluõnn. Palanumäe peremees eksis ainult ühes: huulte juurest kaugemale Truusi ehitustöölist ei lasknud.

Loodus käis oma rada.

Aeg liikus liidus loodusega, kuid ei andnud arutust. Hendriku meel polnud nii kindel, nagu ta tahtis loota, õigemini loo t i s l o o t a. Alateadlik ilm elas temas oma elu. Kui ta nägi Truusit vett kandmas, kaelkoogud õlal, juuksed koondatud pearäti alla, näol niisugune ilme, nagu näeks ta püstijalu und, lõi peremehe süda maguskirbelt kripeldama. Jah, see oli see ilu ja see noorus, mida tema ikka veel taga ihkas, kuid mis oli juba enne tabamist käest ära libisenud.

Põllumehe mõtteteaduse kool on vaol adra taga. Kesa korrates mõtles Hendrik sügavamalt järele aidalakas toimunu üle. Kas polnud ta liiga kergelt taganenud? Ega Truusi paistnud ju lendavat ehitusmehe kaenlas­se, Eedi musitas teda painutades, kangutamisi; kas teenija temast nii väga hooliski? Lõpuks — üks suuandmine ees või teine taga, egas ehitustöölise suugi ole sarvest! Ehk oleks pidanud endale kindlaks jääma, tolle lombaka torniehitaja lakast alla küütima ja Truusi ikkagi ära võtma? Ei, milleks vigastada inimest, pärast maksa veel kohtukulusid, või mis veel hullem — maksa vigaseks kukkunule eluaegset abiraha. Kas mitte minna veel nüüdki tüdruku jutule? Vares kraaksus värskendatud vao kohal, Moora jäi adra ees seisma, soristas kuiva mulla märjaks. Vares kraaksatas uuesti, teatas nähtust turris kaaslastele, kes valvasid põllu ääres kõrge kuuse otsas. Ei maksa lolli mängida. Kui tüdruk liigub ringi äratetud näoga, siis on hilja! Palanumäe peremees sülitas nii laias kaares, et vares, kes oli

söandanud talle üsna lähedale tulla, ehmus lendu. Milleks ennast petta: kui naisel on äraseletatud nägu ees, siis on päris hilja. Mis seal enam arutada, tüdruk oli nüüd ehitusmehe jagu nii heas kui kurjas!

Hendrik nõõtas hobused liikuma.

17

Sageli käis Ilmar torni juures üksinda, Lembitut kaasa võtmata. Vennaga oli mõnus karja juures möllata, aga mäe otsas, kus piiratud silmapiir murdus ja paotus m u d e võimaluste uks, oli Lembit tal kammitsaks jalus. Torni ehitamisel oli jõutud neljanda korruseni, redel sinna oli juba paigas. Ilmar läks kiiresti üles, kopsumaht oli tal suur.

Kas pani poiss tähele moreeni olekuid, märguandeid tollest esiajast, kui jää taganes ja mäenukk hakkas kõrge üksiklasena veest välja ulatuma? Kas kuulis ta maakoore ürgset vannet, millest mägi muldselt, liivselt kinni pidas — nii hästi-halvasti kui kõrgema imetaja kõrv suutis seda tuvastada? Kui pole otsest ohtu, huvitab inimest jalgealune vähe.

Ilmar ei vahtinud mäge, hoopis silmapiir oli see, mis magnetina tõmbas tema noort pilku. Suitsulehvik heljus metsa kohal, rong jäi peitu, ainult must hääbuv pilv kõneles rongi hääletust tõttamisest lõunakaarde. Ja edasi paistsid kauged, üha kaugemad metsad, mida edasi, seda hajusamad, sinised nagu müre piim — seal kuskil avanes maailm.

Ikka oli sellel mäel igatsetud, paljud tulid või koguni sõitsid siia, et lasta mäe otsas lendu oma unistuste linnud.

Mis toimus Ilmari meeltes?

Ehitusmehed kopsisid all, August vedas tahutud palki nõõri otsas üles, rääkis puuga, mis vaikis kui eilne päev; tuulehoog keerutas ninna odava tubaka vingu. Aga seal kaugel, kuhu igatses poisi hing, oli midagi ilusat, uhket, suurejoonelist. Seal t o i m u s midagi, mis ialgi ei jõudnud siia. Kuidas saaks tema sinna — välja kodu kitsusest, kooli ahistusest, talu pihtide vahelt?

Allaminekul jäi poisi hinge kipitama imelik tunne. Nagu oleks ta mäe peal otsinud midagi kaotsiläinut, saanud selle peaaegu kinni, kuid suutmata hoida, poetanud jälle käest justkui libeda viskleva kala.

Seal tornis oleks pidanud veel midagi sündima.

Ta oli Üdsi Endeli käest saanud ühe raamatu lugeda. Üldiselt luges Ilmar vähe, aga Robinsoni lugu kiskus teda kaasa. Meremees oma saarel — kuidas nad Reedega kahekesi elasid, püüdsid kala, kõnelesid maailma asjadest. Ilmar polnud kordagi merd näinud, aga ta oli kindel, et veel praegugi võib kuskil leiduda mõni tühi saar — maailm on ju piiritu, kuigi kodunurmel hobuste järel larpides tundub ta olevat suletud, vaenulik, kinni, nii kinni.

Õhtul arvas isa, et Palanumäe metsa ääres on rukkimaa kuiv, põua-pankades, vedrutagu poeg see veel kord läbi. Hommikul vara, kui unepahur Lembit venis karjaga alla kaevu poole, rakendaski Ilmar hobused kultivaatori ette. Talle meeldis varakult nurmele minna, kui õhk oli täis

värskaid lõhnu, liikmeis pulbitses jõud ja meeltes nooruse põhjuseta rõõm. Ta vilistas ja nõõtas hobuseid, pastlad vajumas niiskesse mulda. Ring ringi järel hakkas põld mustama. Mäekühmu all viibis Palanumäe soo paksu udu hõlmas, läbi selle, üle heinamaa kostis koera kiuksumist ja loomi karjatava venna häält Suursaarest. Heinakuhjad, inimtegevuse märgid uduriigis, mustasid viirastuslikult. Sellel, mis eespool, teele ja kaevule lähemal, oli magu ees, teine, Toomepuhma juures, oli hulga sihvakam ja pudeljam. Eesmise kuhja oli teinud Potitare Peeter, Toomepuhma oma tema. See oli Ilmari esimene suur kuhi — ja vilunud popsi omast ilusam! Salamisi oli poiss uhke oma kätetöole.

Pastlad läksid mulda täis, päeva edenedes hommikune pidulik tunne vanus argisemaks, kuid päriselt ei kadunud. Päike, mis murdis suure arutu punase kettana sombust läbi, nägi teda peale keskhommikutki rõõmsalt astumas hobuste järel, päevitanud palgeil tööestlase elujaatav hajameelne muhelus.

Aga sauna läksid küll vennad kahekesi. Et näidata oma iseseisvust, katsus Lembit hoida vennast nii kaugele kui võimalik, kuid siin oli üksainus suund — teerada viis veeväratist alla ja saunaesikus sai ta Ilmariga tahes-tahtmata kokku. Seal võis põrnitseda või jonnida kui palju tahes, kuid vanema venna eest polnud pääsu.

Saun oli ikka samasugune, tuttava iseloomuliku lõhnaga, mis äratas usaldust ja sisendas kindlustunnet. Savist põrandaga eesruum oli pime, aknata, ukсед käisid puupööraga — eesruumis, kust ahju köeti, oli väike puude tagavara. Leiliruumi astudes katsusid poisid mitte astuda esiku ligasele põrandale, vaid maha visatud vanale vihale. Tagumisel ruumil oli laudpõrand all ja aken põhja poole. Lembitu jaoks oli selles midagi kodust, armast, toetavalt heatahtlikku, mis lepitas teda isegi tõsiasjaga, et vend oli liiga l i g i d a l.

Ilmar tõstis toobiga silmapesukaussi külma ja seejärel kuuma vett kerisel seisvast pajast. See oli kinnitatud vanguga nurgeti, üpris iseäralikul viisil, seinapalgi külge, et veega täidetud raske pada ei rõhuks maa-kividest laotud kerist laiali.

Juba enne oli piksepilv vastu edelatuult üles tulnud, nüüd väljas kärgatas.

Lembit kartis pikset. Hirm lepitas teda vennaga — kes oli sellest hoolimata väga halb inimene, sest isa kiitis, et Ilmar ei karda välku!

„Lüü sanna palama, mes sis saa!“ muretses ta värisevi häälti.

Ilmar katsus käega, kas vesi peapesemiseks paras.

„Sis jooseme vällä.“

„Ku ei jõvva?“

„Sis palame sisse.“ Varem pesi Lembitu pead ema, nüüd oli see vastustusrikas ettevõtmine langenud Ilmari õlgadele.

„Taa kauss om ravvast...“

„Tsingist — minu arust,“ kinnitas Ilmar.

„Äkki lüü välk kaussi.“

„Kos ta välläst näge me silmämõsukaussi?“

„Taivaesäl omma terävä silmä,” vastas Lembit vanainimeselikult.

Lõuna pool sauna oli kaks loogapaju puhmast. Põhjakaares nurme ääres oli kunagi seisnud viis paplit, aga pikne oli neist neli üksteise järel purustanud, puud kuivasid ära, saeti maha ja pandi saunaahju. Viies pappel oli terve.

Akki käis kõrvulukustav prahvak.

„Nüid lei koheki sisse.”

„Me maija,” kohkus Lembit.

Ilmar ei öelnud midagi, jättis vee sinnapaika, lippas ukse vahelt vaatama. Aga oli kohe tagasi, hoopis rahulikum kui väljudes.

„Papli lei puruss.”

„Kas tuld om nätä?”

„Ei. Nüid om perämine pappel õdagul.” Ilmar tõstis silmapesukausi lava alumisele astmele. „Opi esi omma pääd mõskma.”

„Mõse taakõrd viil sina.”

„Kae, et sa rüükmä ei pista.”

Ilmar seebitas hämaras saunas vihakontsu, hõõrus sellega venna pead. Nagu karta oli, läsksi seep Lembitule silma.

Pea pesemine piksemürina saatel oli talle kohutav elamus.

„Sa teit mu pimedass!” ahastas Lembit kätega vehkides.

„Ärä rabele, ma ime seebi vällä.”

Seebi silmast väljavõtmine käis suure nutukäraga otsekui Vanapagana sea pügamine.

„Ärä röögi, ega sa tita ei ole!”

Lembitul oli tunne, et vend imeb tal silmad pealuust välja.

„Igapene viripill,” vihastas Ilmar.

Miski pole lõppematu, ka saunaskäimine välkude valgel, silmas kadunud ema keedetud seep.

Palanumäele veeti rehepeksumasinat, kuus hobust ees. Suured vihmasajud olid tee väikseid uhteorge täis kündnud. Mehed, hoides masinat harkidega vastu, tatsasid pehmel pinnasel libisedes hobuste kõrval ülesmäge. Pooltel teel enne tamme juurde jõudmist haaras Hendrik kätega kõhust kinni: soolikad kubemes. Ta heitis sinnasamasse tee äärde kuivale põndale pikali, ja seadis ennast. Teised läksid hingeldades, hobuseid nõõtades edasi.

Mootorid ja masinad olid Juhani nõrkus, nende juures võis ta vahtida tundide viisi. Nõnda ka sel korral. Kui Timmer koos abilisega seadis mootorit ja peksumasinat töökorda, tegi Juhan ennast nende juures kasulikuks – aitas rattaid pinnasesse kaevata, pingutas mutreid, määris laagreid.

Aga õhtu tõi kummalise uudise – Ilmar oli kadunud.

Isa huikus teda majast, tallist ja laudast, vaatas aita ja saunagi. Ei kuskil. Rohkem neil hooneid polnud.

„Kas te olete Ilmarit nännu?” küsitles Hendrik nõutult Lembitut ja Trusit.

Poeg viivitas vastusega. Isa ei pööranud temalt uurivat pilku.

„Ütel, et lätt rändama,“ teatas Lembit viimaks.

„Vai rändama!“ imestas Hendrik. „Mes ull jutt tuu om?“

„Ütel, et siin pitsitass vaesuss meid lapikuss!“

„Ja kohess ta läits?“

Seda poiss ei teadnud.

Järgmine päev oli rukkimasindamine. Ilmar leiti tagamaalt, uibu ja tamme nurmest. Oli endale rukkihakki pesa teinud, tarvitanud selleks ka naaberhakist toodud vihke. Magas seal, kodust kaasavõetud vana kasukas seljas. Keegi ei jõua sinna, kuhu ta teele asub, vaid sinna, kus uni ta maha murrab.

„Messa tan tiit?“ käratas üllatunud Silma Kusta, kes oli nurmel peale-tõstjaks. Sulane taipas kohe, kui hakipea hargiga ära tõstis, et asi pole õige. Imelik, et Ilmarit ei äratanud inimeste hääled, vankri login, hobusekapjade müdin ega isegi see, kuidas rukkikõrred pea kohal kahisesid; tema, Kusta, oleks selle aja sees oma kolm korda virgunud.

„Midagi,“ porises poiss segaselt.

„Ma os sulle argiga sisse löönu, es näe sinnu.“

Ka tahumiskirve tundis sulane ära, see oli toosama, millega Indovi Eedi jalga haavas, kui ta mäelt Otsale tööle käis.

„Messä tan kirvega teit?“

Sulase küsimus jäi vastusetta.

Kusta ei usaldanud kirvest Ilmari kanda, ja poissi käest lahti ei lasknud, kuigi Ilmar ei teinud katsetki ära joosta. Nõnda ta ilmuski Palanumäe peremehe ette, hoides pahema kämbлага Ilmarit käevangus, vasakus käes sõjasaagina kirvest.

„Messä mädänu säääl mõtsan külmetit!“ käratas Hendrik poega nähes.

Ilmar ei tihanud isale silma vaadata.

Kirvest nähes ärkas Hendrikus õudne kahtlus.

„Kas torni mant varastadu vai?!“

Ilmar oli vait.

Tal oli häbi.

Isa andis talle kasevitstega korraliku keretäie.

Sellest hakkas veel rohkem häbi.

„Ärä kiunu, prohvuss!“ ütles Hendrik poega nuheldes. „Sa läät vargile! Ja paket kipel tüüaal ärä! Kas sul äbi ei ole?“

Ta käskis Katal poisile süüa anda ja ta karja saata.

Võõristavalt vahtis Lembit uuesti leitud trotslikku venda, kes maailmareisi järel ilmus tema ja Taksi juurde, nägu nutukriimune.

Ilmar ei kõssanud oma eksirännakust sõnagi.

Ühel õhtul, kui ehitusmees jälle mäe otsast alla lonkas, astus Palanumäe peremees, kirvevars kindlalt kämblasse pigistatud, nii äkki ja otsustavalt Eedi juurde, et too lausa võpatas.

„Kas taa om sinu kirvess?“ Hendrik vaatas mehele ründavalt otsa.

„Ärä pelgä, ma ei lüü sinnu maha!“

Samas vilksas tal läbi pea kummastav mõte: ku õige lüüski, saass Truusi endäle!

Agas kes laseks tal siis ilutseda?

Kui ta valaks ehitusmehele kirvega pähe, on vangimine kindel — hūvasti siis armas Truusi ja Palanumäe!

Viimaks sai Eedi sõna suust:

„Om küll.“

„Võta ja tõne kõrd oia parembide!“

Eedi kokutas:

„Ko-kost...“

„Rohkemb ma ei kõnela!“

Palanumäe peremehe väjanägemine oli nii ähvardav, et torniehitaja oli vait kui sukk — nüüd ja edaspidi.

Ilmar oli rukki külvamisel abiks. Ta murdis kraavi äärest lepaoksi ja torkas neid paraja vahemaa järel mulla sisse. Näitas ka vennale ette, kuidas hitsmevahet okstega tähistada.

Siis käskis:

„Naka pääle!“

„Kuis?“

„Kuis! Kuis!“ kurjustas Ilmar. „Nii lihtne tüü!“

Lembit proovis, aga sõandamata määrata, kuhu märkida külvirinna — teradega kaetud ala piir, kaalus ta iga oksa juures kaua, kuhu see paigutada. Polnud ju nii, et liinealiga oli mullale tõmmatud sirge joon: ühel pool kriipsu rukkiterad, teisel pool täiskülvamata pind; käsitsikülvamisel ei langenud terad täpselt joone järgi. Lembit üritas rukkimaal juuksekarva lõhki ajada. Ta püüdis oma tähelepanekuid vennalegi selgitada, kuid Ilmar krimpsutas nägu ja irvitas:

„Sa olet üits igavene nurivaim!“

„Mes tuu om!“

„Muri vaim!“

„Üdsi peni nimi om Muri.“

Hendrik polnud samuti rahul.

„Kohe sa olet tsusknu nuu ossa! Kas sa ei näe vai, juun om kõvver. Sinu pantu osse järgi ei saa külida.“

Lembitul tõusid silmad vett täis.

Isa märkas seda, ei öelnud enam midagi. Tuli järgmise ringiga tagasi, tõstis külimitu kaelast, koobitses selle põhjast kokku paar viimast peotäit teri, heitis need mullale ja ütles tulpinult:

„Lääme lõunale.“

Pärast sööki vaatas Hendrik oma ilnavitsakest ja uuris vihmapilvede rändu taevaalaotusel. Ilm ei meeldinud talle, kuid Ilmar ootas aida juures, hobused vedruäkke ees. Kultivaatori kõveratele käppadele oli tõstetud pool kotti rukist, et põllule viia. Ennist oli seeme lõppenud, üks kitsas siil jäi külvamata.

Õhtupoolikul proovis Lembit uuesti külvivaheid märgistada.

Ilmar näitas jälle ette, aga tulutult.

Hendrikki tuli õpetama, aga ikka asi ei edenenu. Lembit läks ägedaks, üritas oma arusaamu isale selgitada.

Ilmar kuulas pealt ja pilkas: „Sa sõnnikunahk!“

Tagatipuks hakkas Hendrik, ise muhe ja lootusrikas kui külvikobe muld, vanemat venda veel kiitma:

„Ilmaril om ega asi lipsti tettü!”

Lembit seisis, trotsi täis, nagu post keset nurme. Ta töotas endale, et ei tee enam kunagi suud lahti, ei hakka kunagi kellelegi midagi selgitama, ei vasta iialgi ühelegi küsimusele, ei vaatagi kellegi poole — nii haavunud oli ta, haavatud ja reedetud varbaotsteni.

Sest isa, tema ainuke lootus ja tugi siin ilmas, hoidis Ilmari, mitte tema poole!

Täna oli üldse erakordne päev.

Hendrik oli just külvamast koju jõudnud, kui nägi õuele ilmumas Eliast, habe ajamata, lohakalt riides nagu ikka.

Ta ei mallanud isa teretadagi, vaid alustas jalamaid mõtlematult:

„Sina aat aga võõrit naisi takan!”

Mida isal oli niisuguse jabura jutu peale kosta?

Kohe kõlas Elia suust järjekordne süüdistus:

„Mesperäst lassit sa minu kinni panna?”

Liig mis liig! Hendriku kannatus katkes. Ta käratas:

„Piä suumulk kinni! Kiä vekslit võlsse!?”

Kaupmees jäi totral ilmel, moka sõna otseses mõttes tõllakil, isale otsa vahtima. Nagu ikka, polnud ta seekordki mõelnud, milline vastus järgneb tema vastutustundetutele sõnadele.

„Olude sunnil, kallise esä, olude sunnil...” pobises ta taanduvat.

Tema elu oli igatepidi madalseisus. Hendrikut ei pannud see põrmugi imestama: tema poegadel tuli isakodu meelde vaid siis, kui nende asjad olid halvad. Elias asus kohe põhjama talumehi ja ühistegevust, tagatipuks naistki, kes teenis ülalpidamist pesunaisena, ja löövat üle aisa. Viimast väidet püüdis ta küll sedamaid paari lausega siluda, tundes, et on Emilie-vastase pahameele väljendamises läinud liiale, rehmas käega, vaatas isale alandlikult otsa nagu peksasaanud peni ja jäi poolelt sõnalt vait, kõõrd-silm sihkimas talli poole.

„Astu tarre,” kutsus Hendrik.

„Ei, mesmä sinna!”

Kaupmeest ei huvitanud tare ega tarepealne, poleks huvitanud isegi mõisahäärber. Tema karvakasvanud peas idanes uus plaan, kuidas oma laokil elu korraldada ja ärialal edasi jõuda. Ta palus isalt vana ruuna ja vankrilogu, et minna kaltse korjama. See paistis olevat ainus väljapääs praeguses olukorras, kus tulundustegelased hoidsid temast eemale: vekslivõltsija — ilma rahata, ilma autu, vangimajast tulnud.

Seekord palus Elias isalt hobust, keda oli Palanumäel vähe niigi. Aga jälle sulas Hendrik ta hädaldamise peale üles: oli mis oli, tegi poeg mis tegi, see oli omastevaheline asi — nüüd peab ta Eliast avitama!

Ja aitaski.

Kaupmees sai kombaka ruuna ja vana poolkõlbmatu vankri, mis oli pärast põlemist Ainalt toodud, ent vedeles kasutamist leidmata talli otsas. Isehakanud räbalasetule oli see hea küll. Elias oli päris tänulik, meeleliigu-

tusest udusel pilgul kolistas ta mäest alla.

Juhan voolis õues vahtrapuust rehapulki. Kadedus ja alamustunne prahvatasid meelepahaks: mis see siis olgu — jälle antakse Eliale, igavesele sulile, siit varandust kaasa! Temale ei paku isa kunagi midagi!

Ta läks ja ladus isale välja oma kibestumuse.

„Ku esi esäss saat,“ ütles Hendrik piipu torkides, „sis näet, kas mitma latse vahel om kerge tandsi!“

Juhan jõrises veel, jäi siis vait, seisis isa kõrval, nagu torssis.

Hendrik tegi teist juttu.

„Võta Ilmar püüra ümbre aama ja lase kirvess teräväss!“

„Kon püür om?“

„Tohhoo pimme! Kas sa ei tiia?“

Aia ärde varemete kõrvale oli postide otsa tõstetud tulest päästetud keldrikatus. Sinna moodustus kuur, millel olid seinaks kuivavad põletispuud. Mõningaid muidki asju sai sinna paigutada. Juhan tõstis sealt välja käia, tõi vaadist vett, valas käiakasti.

Ilmar istus talliküüni lävepalgil ja luges jälle Robinsoni lugu, pilk äraolev. Kindel mis kindel, kõigist kahklusist ja masendusest hoolimata leidis maailmas veel asustamata saari, kus elati ilusat elu!

Lugemise nägemine äratas Juhanis vastuolulisi tundeid: ühtaegu alaväärsust ja austust.

„Tule tänne!“

Vend tõstis püगतud pead.

„Kas minnu kutset vai?“

Juhan vaatas Ilmarile tungivalts otsa.

„Kas tiia, kuis kutsmise kohta üteldäss?“

„Ei.“

„Penni kutsutass, ausa miis astuss esi.“

Ilmaril kihvatas. Poolvend kaevas nimme välja tolle õnnetu kirve, torkis teda oma aususejutuga! Ta viskas raamatu küünilävele, jooksis käia juurde, haaras käepideme pihku ja asus väntama niisuguse hoolimatu õhinaga, et vesi tuiskas.

„Ärä aa nii validade!“ hoiatas Juhan.

Vend ei kuulanud.

Kirvetera kahises pööril, vesi pritsis Juhanile näkku.

„Lase vagatsembalt, ärä janda!“

Ilmar keerutas käia veel kiiremini, lausa ennastunustavalt.

Mis niisugune marutamine pidi tähendama?

Juhan keelas uuesti. Poiss ei teinud kuulmagi. Kurat, sääne varass nakass viil minnu mõnitama kah! Juhani silme ees löid tantsu punased ringid, ta kaotas enesevalitsuse ja virutas Ilmarile rusikaga näkku. Poisi suu lõksatas kokku, keel jäi hammaste vahele. Ilmar puhkes nutma — nii haavumusest kui valust.

Kärnel sammul ruttas isa neid lepitama.

„Ää viil, et ma kirvega es viruta,“ pomises Juhan karuselt. „Mesta sis mäng!“

Hendrik astus Ilmari juurde, vaatas poega kummalisel pilgul, milles

oli segunenud etteheide ja kaastunne.

Torn sai valmis. Kõige esimestena võtsid ta omaks sügispilved ja linnud. Hele puust tornitipp paistis üle metsalatvade alla Palanumäe õuele. Mis mõtles mägi, polnud teada, kuid tornist sai kohe kohaliku maastiku vaatamisväärsus. Ümbruskonna rahvas, paljud kaugemalt, koguni Tartust, käisid seda pühapäeval uudistamas, puhtamad riided seljas. Torisedes jälgis Hendrik, kuidas võõrad inimesed luba küsimata käisid läbi Palanumäe õue, rääkisid valju häälega, ehmatades inimesi ja loomi, ei sulgenud enda järel väravat ega hoolinud üldse millestki, nagu liiguksid nad mööda inimtühja planeedi pinda. Oli tarvis uut korralikku õueaeda, panna läbikäik kinni ning suunata tülikad tornikülastajad lauda ja talli vahelt läbi, teerajale, mis pöördus pahemat kätt uibuaiataha ja sealt edasi üles mäkke. Vanad aiapostid olid pehastanud ja murdusid üksteise järel suure tuulega maha, väänates aialaiud röötsakile. Elujärg oli aga selline, et uue aia ehitamiseks polnud võimalusi; materjali oleks saanud oma metsast, kuid laualõikus maksis raha.

Noorpõlves käis Juhan mäe otsas paljajalu. Nüüd olid tal saapad jalas ja valmis saanud torni vaatama ei läinud ta koos isaga. Seekord kõmpis ta mäe otsa koos poolvendadega.

Vimm otsis väljapääsu.

Teel hakkas ta Ilmarit kiusama.

„Sul omma sõrme arevil nigu kulliküidse,“ alustas ta.

Vend vastas võitlusvalmilt:

„Und näet vai?“

Vanuse poolest sobis Juhan Ilmarile isaks. Seepärast pidas ta endast mõistetavaks, et võib poisile öelda, mida arvab, ilma et Ilmar tohiks vastu hakata. Nüüd selgus, et see pole nõnda. Kimbatuses pomises Juhan:

„Ei näe.“ Natuke mõelnud, selgitas ta oma kasvatusalaseid seisukohti lähemalt: „Sulle piäss kõrraliku nahuka andma. A tolle tüü om esä jätnu õigel aal tegemädä...“

Mäe otsas ronis ta poiste ees saabastega kolistades torni, tegi korrustel hingetõmbepeatusi, ja jõudnud üles, kust vaadates suurejooneline taevarand hajus sinisesse hämusse, rääkis vendadele teab mitmendat korda luiskelugu neljateistkümnest kirikust, mis olevat kunagi Palanumäele paistnud. Ilmar vaikis haavunult, ent Lembit sõandas küsida, kas need kirikud on vahepeal vee alla vajunud, et nüüd enam ühtegi näha ei ole, isegi mitte torni viiendalt korruselt. Juhan vastas, et mets on lastud igal pool suureks kasvada.

Mihklipäeval palkas Indovi Eedi Otepäält küüdimeheks Jürjets Augusti ja tuli tedretähniliisele Truusile järele. Suvekuude hea teenistus oli tõstnud ehitusmehe eneseteadvust, Eedi oli muutunud märksa mehisemaks ja kaalukamaks, suurejoonelisemaks. Ta oli end hoolikalt raseerinud, pleekinud soge asendanud uue kaabuga, pannud selga valge särgi, Tartust Jänese juurest ostetud ülikonna, sidunud kaela lipsu ning ta väikesed luuravad silmadki paistsid suuremad, selgemad ja eluröömsamad kui suvel. Eedi nägi välja päris pesuehtsa kosilasena, kuid see polnud kosjatulek,

kokkuhoidliku mehena arvas ta suvised veejoomised, vestlused ja paar arglikku suudlust kosjaskäigu ette, juba oli ta lasknud enda ja Truusi kantslistki maha kuulutada, ja tänane oli eelproov ülehomsele, kus Eduard Indov astub Otepääl altari ees abiellu Drusilla Kõivuga. Näost punetades, suutmata heameelt ja õnne varjata, seabides ja sabistades korjas teenijatüdruk kokku oma vähesed asjad, Hendrik soris tükk aega kulanud rahakotis, maksis palga ära, ohkas: raha otsas! — ja Ilmar kinkis teenijale pajuvitstest omapunatud korvi, mida Truusi ja tema järel ka Eedi panid väga imeks ning sõnakehv Jürjets August pomises: „Kae, kae...” — mis väljendas temapoolset heakskiitu.

Kui nad Saare kuuskede juures silmist kadusid, hakkas äkki rasket külma vihma sadama.

18

Palanumäele jäi puhtalt meeste vägi — Hendrik kolme pojaga. Ise ta ei läinud, kuid Juhanil lubas Mooraga käia kolm nädalat riigimetsa vedamas. Lehmi käis lüpsmas, niipalju kui selleks enne nende kinnijäämist vajadust oli, Potitare Kata. Mõnikord keetis ta suure potitäie toitu, kust mehed said mitu päeva võtta; paar korda talve jooksul pesi popsainaine kõige hädapärasemat pesu.

Südatalvel jäid poisid haigeks. Enne viskles palavikus Lembit, nädala pärast järgnes talle Ilmar. Hendrik rohitses poegi nagu oskas, käis Otsal, hankis küla pealt kuremarju, litsus need kruusis puruks ja tegi poistele jõhvikajooki.

Välisuks kolksus, isa saapaapsatid kõlksusid telliskivipõrandal, siis lasti haod sülest robinal maha, pahuralt kriiksatas pliidiuks, kui seda lahti ja peale pliidualuse hagudega täitmist jälle kinni pandi. Natukese aja pärast mütsatas puust pajakaas. Kõik need isa tegutsemise hääled käisid haigetel valusalt peast läbi.

Rahutu uni tuli neid vabastama argielu painest. Ja siis nägi Lembit ema. Aga Paula ei öelnud midagi, vaatas ainult pojale korraks otsa, silmad suuremad kui elus, ja neis oli mingi tungiv küsimus — kuid ta ei lausunud ühtegi sõna. Nõnda haihtuski palavikuräos.

Juhan saabus harilikult hämaruses, lõikas leiba, kangutas suurest savikausist lusikaga külma kartuliputru, vahel istus pliidisuu ette, kui tuli oli all, vahetas mõne sõna isaga ja vajus asemele, metsaveost tapetud, ning magas valjul norinal.

Kui nad hakkasid paranema, maitsetaju taastus, värvid ilmusid tagasi halli laama, mis neid palavikupäevil oli ümbritsenud, muutus elu huvitava-
vaks. Õnneks ei puudunud Palanumäel selleski eluasemes kilk, keda keegi ei näinud, kuid kes kahtlemata kuulus tule ja soojuse juurde; tema oli tsivilisatsiooni surematu saavutus, kriitsus kuskil pliidi või soemüüri vahel, ja tema üksluine laul hoidis alles kodutunnet. Lembit mõtles, kust nende kilk on pärit. Kas oli ta pääsenud tulekahjust ja kolinud siia

paljakspõlenult nagu inimesedki? Videvikutunnil, kui väljas ei näinud midagi teha ja toas ei tahtnud Hendrik veel tuld üles võtta, et lambiõli kokku hoida, istus isa poiste aseme juurde nagu suur must lauda- ja tallilõhnane viirastus, rääkis neile lugusid oma koolipõlvest ja valla kaheks jagamisest, lõpuks nõudis koolmeisterlikult:

„A nüüd ütelge üless Aakre valla talude nime.“

„Iide, Tiidu, Tinni,“ alustas Lembit ja takerdus.

Ilmar, kes oli asemel eespool ja isale lähemal, lausus üleolevalt:

„Sina ei tiiä konagi midagi.“

„Ärä sa, Ilmar, väiksemat tsusi, lase täl rahuligult mõtelda. Kas sa esi tiiät?“

„Iide, Tiide, Tinni, Miku, Matu, Marjakese...“ luges Ilmar.

„Pääle Marjakese om viil talusit. Edesi tuleva Valgesuka, Suurekõrva, kate Otsa, Kanapursa,“ seletas isa.

„Ja omgi kogu vald?“ kostis seinä äärest pimedast noorema poja küsimus.

„Ei ole. Aakren om pallu talusit. Mia kõiki ei tiiäki.“

„Esä, kas vällän tuiskass?“ küsis Ilmar.

„Tuul jääss vaale. Ilm lätt külmäle.“

Lembit võdistas teki all õlgu.

„Mes siis saa?“

„Mes tan iks saa,“ lohutas isa külmakare hääl. „Meil puid külländ. Teeme pliidi ala tuld.“

„A ku külm ei lääki enämb üle?“

„Ärä aa tita juttu.“

Võõra valla talude ilmekad nimed jäid poistele hõlpsasti meelde ja edaspidi, kui isa jälle mahti sai nende juurde istuda, lugesid nad üksteise võidu talle mängult ette kõik nimed:

„Iide, Tiidu, Tinni, Miku, Matu, Marjakese, Valgesuka, Suurekõrva, kate Otsa, Kanapursa.“

Lumme mattunud talus kõlas see iseäralik loetamine jõuduandvalt ja lootustsisendavalt.

Haigus levis koolilaste hulgas sel määral, et jaanuaris oli kool sarlakite pärast paar nädalat kinni ja arst lubas õppetööd alustada alles teisel veebruaril.

Palanumäe poisid tõusid jalule Iseseisvuspäevaks. Kahvatud, kuid rõõmsad, võtsid nad koolikotid käe otsa ja hakkasid jälle läbi hangede koolimaja poole marssima.

Otsa perenaine oli väga rõõmus, kui kuulis, et naabripoisid on jälle terved. Kogu aeg oli ta Hendrikuga saatnud neile moosipurke ja teinud seda hea meelega. Palanumäel oli ju küllalt oma marjapõõsaid ja viljapuid, aga kes oli seal moosikeetja, hoidja ja hoolitseja, kui ema Manalas?

Varakevadel oli Minnal tähtis kõnelus Palanumäe peremehega. Muidugi jättis ta Hendrikule targu mainimata, et see on tema viimane katse naabriperemehele auku pähe rääkida.

Kõigepealt keelitas ta Hendrikut, et see rohkem mett pannkookidele

paneks — naabrimees oli ju nii tagasihoidlik! Minna tundis teda küll aastaid, pärast tulekahju oli ta perega Otsalgi elanud — kuid ikka häbenes või nagu kartis teda.

Palanumäe peremees sai oma kohvitassi liiga ruttu tühjaks. Selline kiirustamine tegi Minna pisut nõutuks. Kuhu Hendrik ometi kiirustas — nurmed olid veel pehmed! Mõnes varjulises kohas, ka paju juures truubi all, oli veel lundki. Maastik oli risune, prahine, alles pesemata talvenägu. Kuhu naabrimees tormas, mis tal põles? Mõned ebaolulised laused ilmast, halladest, mis ei mõelnudki sel kevadel järele jääda, ja igapäevasest elulust.

Korraga oli kõrvaline jutt otsas.

Aeg oli tulevikuga tött vahtida.

Hendrik oli öösel halvasti maganud ja tundis end roidunult. Otsa soojas köögis tükkis talle vägisi uni peale. Ta tõstis parkunud käeselja suu ette, et varjata haigutust.

„Ma näen, et sul on minuga lõpmata igav!“ oli Minna õnnetu. „Haigutad ja vahid ringi.“

„Ei vahi. Ma mõtle,“ vastas mees.

Minna ei vispeldanud oma lootusi roosamannaks, mille valmistamises oli ta muide suur asjatundja. Elunäinud inimene pidi suutma saatuse käänukohtadel säilitada külma verd. Ennast ületades ütles ta:

„Mõtled, kas mind ära võtta või mitte?“

Et naise pealekäivat tooni vähegi talitseda, ühmas Hendrik umbmääraselt:

„Mõtle üü ja päivä...“

Naise ootav pilk värahtas.

„Et...?“

Hendriku näoilmet uurides lisas Minna äkki usalduslikult:

„Olen eluaeg elanud nagu leiges vees. Mul oli ikka väga hoolitsev mees, kõik ta tegi...“

Ta peatus, taibates, et Hendrik võib tema sõnadest aru saada hoopis teisiti, kui need olid mõeldud. Ent vaikida ta ei saanud, sest unistus, visa kui rakvere raibe, tõstis jälle pead. Paarimineks oleks parim, mida nad teha võiksid. Tema saaks lahti närivast üksindustundest ja Lembit oleks kohe seaduslikult tema kasupoeg! Praaker, tema õnne sepp, oli surnud, nüüd taotleb õnne sepa naine ise! Minna pidi otse ütleva, oodata enam ei võinud. Arvaku Hendrik mida tahes, tema moodi venitades jääb jutt igaveseks ajamata!

„Me elaksime sinuga koos väga ilusasti.“

Hendrik mõtles, kuidas juttu jälle mujale keerata.

Ent täna tuli asi selgeks rääkida — Minna ei jõudnud enam kauem kannatada.

„Ma tahan sulle naiseks tulla,“ pahvatas ta.

„Soo,“ tegi Palanumäe peremees vaoshoitult.

Minna vaatas talle järelekatsuvalt silma.

Aga rohkem ei tulnudki midagi, arvaku vaene Otsa perenaine mis tahes!

„Kas kuulsid?”

„Kuuli ja saije aru. Õkva nigu suur inemine.”

Naise silmad olid korraga väga suured ja igatsevad.

Ükskõikselt teatas Palanumäe peremees:

„Ma ei võtaki enämb naist.”

Ja torkas piibu kuuetaskusse.

„Ma olen hea perenaine. Oskan süüa teha ja kodu korras hoida. Koon ise kõik tekid ja vaibad.”

„Keelita, keelita. Mia ei taha kedägi.”

Hendrik tõusis, võttis mütsi, jättis jumalaga.

Otsa perenaine istus hulk aega akna all ja vahtis talle järele. Mis pidi ta oma eluga peale hakkama? Ülateadvusest sai mehelemineku plaani välja, mees ütles ju kindla ei — mida Minna muide kahtlustaski —, aga alateadvuses kipitas edasi.

Õuepuudest tõusis lepitavat rahu, koera pikast põhjalikust haigutusest tahtejõudu — jah, imelik oli elu, nii palju sõnastamatut, paljalt tajudel rajanevat.

Minna kavatses talu rendile anda.

Silma Kusta ei soovinud ega suutnud sulasest rentnikuks tõusta ja läks jüripäevast Otsalt ära. Korra oli Minna kaalunud sedagi, mis oleks, kui Kusta võtta peremeheks. Nende vaated ja arusaamad olid küll vastandlikud, kuid mida vahetpidamata korrutad — kas mõttes või valjusti —, see võtab võimust, võib isegi teoks saada, kui aeg käes.

Aga ei — too mees talle ei meeldinud! Ta kujutles, et kui Kusta tuleks tema juurde oma ilkuvate naljadega, puudutaks teda suurte punaste kätega, hakkaks ta karjuma! Ei, ei, too vanapoisijuurikas ei kõlvanud tagatuppa, olgugi Minna ise Kustast oma viisteist aastat vanem. Kes eestoa jaoks sündinud, see jäägu sinna. Või mingi parem hoopis minema, nii nagu Kusta tegigi.

Samal kevadel võttis Minna ühe noore mehe, Eeri nimi, rentnikuks. Kahekümne viie aastane turske mees, lihava, ilmast ilma punetava näoga, eluraskuse all läbi paindumata — tema pidi kõik taluasjad korras hoidma. Perenaine käis ise põllul vaatamas, mis ja kuidas ta teeb. Eeri hakkas Otsal arendama karjapidamist, kasvatas lehmi ja ehitas esimese siloaugu ümbruskonnas, mis seisis tühjalt keset õue ning oli piiratud aiaga, et loomad sinna tsementkaevu sisse ei kukuks.

Puhusid kodukaunistamise tuuled, aedade rajamist propageeriti ajalehes ja seltside koosolekutel. Puudeistutamist õhutas koolis ka Varik, kelle vastu polnud Ilmaril just kõige soojemaid tundmusi, tüliõunaks matemaatika, milles ta oli nõrk. Koolijuhataja pani lapsed kevadel koolimaja ümbrust korrastama. Nende kätetööna kaeti aiateed liivaga, istutati iluhekk ja põõsad; Tsirgusilma koolimaja ümbrus polnud eales nii hoolitsetud välja näinud.

Paula õhutusel oli aastaid tagasi Palanumäel rajatud uus viljapuuaed.

Osa istutatud puudest ja põõsastest läks välja, praegu olid elumaja varemete ja talli vahelisel alal alles üks suislepp, suurte magushapude õuntega sügisjoonik ja üks kuldrenett; õunapuud olid oruteed minna talli taga aias. Lattaia ääres oli kaksteist ploomipuud kahes reas. Siis veel kaks punasesõstra puhmast ja kaheksa tikripõõsast. Üks punasesõstra põõsas oli sauna poole minna veevärati aia taga. Aga suur osa neist oli välja läinud, paljud kiratsesid, sest pinnas polnud nende kasvamiseks sobiv ja hool oli ka väike.

Poiste arust polnud põõsaid ega puid kaugeltki küllalt. Eeskuju polnud kaugelt otsida: alt Otsalt paistis kätte sealne tore aed, täis lopsakaid sõstrapõõsaid ja noori hooldatud õunapuid, mis kandsid juba esimesi vilju — kõik kadunud Vordeni istutatud ja poogitud.

Palanumäe paistis igapidi nii argine ja hüljatud. Ilmar pidas plaani, kuidas alla sauna juurde istutada marjapõõsaid ja õueaia ümber ilupuid. Puude ja põõsaste istikuid polnud kuskilt saada. Ilmar kutsus venna kaasa, kahekesi kondasid nad metsas, otsisid väikseid vahtraid ja jala-kaid, mida oli vähe leida, eriti viimaseid. Aga kui mõne leidsid, kaevasid nad puukesed hoidlikult välja ja töid labidalehe peal koju, et istutada uude mulda. Ilmar õpetas venda: pea meeles, et uude kohta mahaistutamisel puude endine põhjapoolne külg saaks pööratud põhja, lõunapoolne lõunasse. Kui tähtis see oli, ei teadnud kumbki, kuid nad püüdsid teha nii, et puud juurduksid ja kasvaksid suureks — auks talule ja iluks isamaale, nagu kirjutas ajaleht.

Lätteorul oli Ilmar näinud rulli, millel iste peal, kus rullija istus pukis nagu kutsar. Ilmar ei jätnud isa enne rahule, kui Potitare Peeter meisterdas ka Palanumäe rullile samasuguse istme. Ja siis läks Ilmar suviviljapõlde rullima. Rullis päeva, rullis teise, tuhkkuivadelt põldudelt tõusis tolmupilv poole taevani.

Kolmandal lõunavahel teatas ta Lembitule uhkelt:

„Ma lää nüid linanurme trullma.“

Linanurm oli viimane, sellega kevadised põllutööd tavaliselt lõppesid. Nüüd tahtis Lembitki rullimist proovida, läbemata rukkikülvi oodata.

Ilmar polnud kade, lubas vennal istuda rulli istmele, ulatas talle ohjadki kätte.

Selle tööga sai Lembit hästi toime. Ta enesehinnang tõusis märgatavalt.

Karja juures oli tal kaasas Taksi. See oli noor ja rõõmus koer, ajas taga sabaotsa ning haukus suure suuga vareseid, kui need kesal liiga ligidale tulid. Kui muud teha polnud, hilpas peni Lembitu kannul ning püüdis ja näris ta vitsa otsa. Kõik, mis liikus, paelus teda.

„Kas sa olet kass vai?“ kõneles poiss. „Äkki oletki.“

Naljavihiks painutas Lembit alla ühe noore kase.

Kohe haaras Taksi liikuvast ladvast mängeldes kinni, järas seda lõrinal.

Äkki laskis poiss kase lahti. Nõtke latv viskus viuhsti sirgu ja koer, hammastega tüve ümbert kinni, lendas õhku, et must saba välgatas.

Taksi imeline õhulend jäi lühikeseks. Hambad pääsesid tüve küljest lahti, krants prantsatas kase otsast maha, sai kõva mataka. Niutsatas korraks ja kihutas tagasi vaatamata kodu poole. Seal puges ta aida alla, õppetund käes. Ei hea ega kurjaga suutnud Lembit teda enam karja juurde meelitada.

Elu läks nagu hagust aeda mööda. Igas eluavalduses, igas asjas andis tunda, et talus puudub perenaine ja tema märkamatu igapäevane hool. Seda ei saanud maha salata, ammu unustada. Kus viimane häda käes, seal oli Potitare Kata käepärast. Aga tema oli perenaise ajutine asetäitja, pealegi oli ta juba elatanud inimene, ja Katagi jõuvarud polnud amendamatud.

„Mia ei jõvva enämb lehma nüssä!“ teatas ta ükskord lõuna ajal peremehele. „Na andva nii pallu piimä. Mu käe omma paisten.“

Hendrik lausa kokkus.

„Mes sis saa!“

„Lehmi ala om vaja nuurt naisterahvast.“ Popsinaine pani lüpsiku pahuralt pingile. Nurga tagant ilmus must kassipoeg, valge võru kaela ümber ja surus end nurrudes vastu Kata säärt.

Hajameelselt jälgis peremees kassipoega, kelle Ilmar oli küla pealt toonud.

„Rahuline süä om paremb ku kuld,“ ühmas ta, tõmbas peopesaga üle otsaesise ja läks eemale.

Kuid õhtul soovitas ta Juhanil naine võtta. Kaua poeg külas jõesa peal käib! Seda ütles ta naljaga pooleks. Mis ehalkäijat nüüd Juhanist, ei oodatud teda õieti kusagil!

Poeg kuulas isa jutu ära, ta habemetüükas nägu säratas korraks.

Tema valvas isa samme, pidades silmas oma kasu.

Kuid isa mõtles esmajoones poja elu korraldamisele ja selle kaudu talu tulevikule.

Kes siis oli see, kellest kunagi saab Palanumäe perenaine?

See oli väga tähtis küsimus, tähtsamgi kui vapside saatus.

(Järgneb)

VALGE KLAAR

1

Usaldus kohustab.

Ole sa luuser või lurjus,
pankur või punkar, poliitik, poeet,
maakler või muuklar —
kuskil su kihistu varjus
tuksatab süda: tead küll.

Tead küll, mida teed.

Aga kui juba kaua
oled keeldunud kuulmast
sisesignaali, siis kas enam kuuled —
kas tead?

Kui seest ei anta enam,
siis antakse väljast.
Kuuliga kuklasse,
lauaga lagipead.

2

Jah, vahel hüütakse meid
meie eneste seest.

Selle kutse vastu ei saa.

Kord on see röögatus:
rööbastelt pöörduda!

Teinekord sosin: söösta
ja söestu!

Mõnikord vaikus — nii pikk,
et võtab mõtlema.

3

Hele, hele päev
kui arteriaalne veri.

Kirsid õitsevad
ja Sind ei ole siin.

Hullult võitlevad
peopesas kull ja kiri.

Mägedes on aga
kogunemas, lagunemas
vapustav ja vabastav
laviin.

4

Ma pean Sulle helistama.
Puud püsivad raagus, väljas ei vähimat värvi,
vaikus paisumas sees.
Ma pean Sulle helistama.

Ma ei helista Sulle.
Ei lainete rüütel, ei leekide kuninganna —
tühjuse kuningas täna on täiusekaart.
Ma ei helista Sulle.

Aga värin ei vaibu, võpe ei lõpe.
Jääpalavik on mind haaranud,
keeris viib, kutsub, kannab.

Helisen üleni, meelegeitlikult
tühjas maastikus,
üksi
ja ikka.

5

Metsikult ilus on Sinuga, mõeldamatuga.

Liikumatus kiirus
kuumeneb üle igasuguse piiri.

Ma ei saa ära minna. Ma ei saa jääda.
Me ei saa jõuda kuhugi, kus me juba ei ole.

Olemine on olematuse võimatus, vaimustav võime
vaikida viisil, mis puudutab kõiki registreid.

Registreerisin küll, alles tagantjärele mõistsin:
see polnud mootorratas, see oli meteoriit.

6

See, kuidas hoiad teda,
see, kuidas tema sind,
on sulatina
mu kõrvadele.

Mis võimsaid, võimatuid vorme
see võtab
mu südame tarduvas tiigis!

Tinast tuhatkord raskem on tänamatus —
see maa, see tusk,
see mana, mis matab tuna.

Su väljavalatud, välja valitud
õnn on igati õige;
mu valu on vale.

Selle maailma valvur
ma enam olla ei taha.

Rändtähena otsima lähen
universumit uut —
päikest, süstalt, süsteemi,
miskit,

mis pimestaks, põrmustaks,
puhastaks, tuhastaks
tuikava teadvuse.

7

Tahan ainult, mida ei saa tahtes,
oma tahumatust üha ihudes.

Milles kumbki karvavõrdki kahtles,
seda ilmutatakse me ihudes.

Rooman päeva kätte, jättes maha kesta,
mis on kootud lootusest. Ma tean:
elujaks loodu päevagi ei kesta.
Välgusähvatusse ennast sisse sean.

8

Kõik läheb katki,
mida rahust ei tehta.

Rahu aga,
see maailma tugevaim aine,
(täiesti läbipaistev),
on üha haruldasem
ja üle mõistuse kallis.

Lõplik ja läbitav maailm
ei jäta lootust
leida veel leiukohti.

Ehk vaid enese meeles
varjul on sala-alu,
mille pimedaid piire
põrgukoertena valvavad
valu ja hirm.

Lootus on viimane lootus —
sellest loobudes vaid
saab sünteesida rahu.

9

Kõik areneb, hõreneb, hakkab
aeglaselt läbi paistma.
Maailma mõistma ja maitsma
õpin ma tasapisi.

Vaga on sügav vesi,
magus on valge klaar,
ääretu,
hääletu hämmastus.

JAN KAUS

ÜHEST KOHAST TEISE*

O. LINN

Saabusime rongiga, mis sõitis seitse tundi. Oli tunda põhjapöörijoone lõhna. Istusime vagunis, mis oli mõeldud lemmikloomadega reisijatele. Panime alles enne O. linna tähele koera embleemi ukstel. Sõitsime sealt kohe edasi, bussiga, nägime paari maja. Paar päeva hiljem, tagasiteel, tahtsime siiski O. linna korralikult tunnetada, olla turistid omast klassist. Ööbisime ääres (nii väikse linna kohta ei saa öelda: äärelinnas), hotellis, mis meenutas kodumaa ühiselamuid. Toas valitsev lõhn ütles, et vaid prussakad on puudu, kuid neid ei tulegi. H. suitsetas, kuigi ei tohtinud. Aknast paistis veetorn ja tükk sinist taevast. Päike loojus, kuid pimedaks ei läinud. Kusagil lähedal oli polaarpäev ning tagasiteel restoranist hakkas meil pisut jahe.

F. LINN

Selle linna lennujaama pindala on suurem kui mu koduasulal. Kunagisest hiilgusest pole eriti midagi järel, pommid tegid kenasti oma töö, kuid siin on kena, kui mõistate, mida selle sõna all silmas võib pidada. Jõgi voolab kenalt, paralleelselt temaga maanduvad lennukid, mis on taevas nii kenad. Inimesed jalutavad kenalt, ma istun, sest kingad hõõruvad ja asfaldileitsak aurab varvaste vahel. Leidsin ainukese pommirünnaku üle elanud keskaegse elumaja. Selle vastas istus palja ülakehaga mees, kes kuulas raadiot. Tal olid naljakad prillid ja ükskõikne ilme. Kõik oli puhas, isegi räpane mees ja tema räpane raadio koledal betoonil. Metroos eksisin peaaegu ära. Mu hotellitoa aknast paistis kõrge hoone. Olete ehk ööbinud Beethoveni tänaval, kusagilt kostub sumedat tümakat?

L. LINN

Ei tunne ennast linnas, vaid mõõtmatus masinas. Üüratus monstrumis, hunnitus süsteemis, mis kontrollib ennast ise ja mille hammasratastest saaks ehitada rippisilla Maalt Marsini. Metroos eksisin ära. Õige teotsa leidmine oli puhas juhus. Kuulsat väljakut ümbritseval majamassiivil lehvivad kolmanda maailma riikide lipud. Uganda, Lesoto, kadunud

* Linnad on: Oulu, Frankfurt, London, Rooma, Stockholm, Budapest, Berliin, Kopenhaagen, Hamburg, Göteborg.

aegade hiilgus ja viletsus. Tõmbun tuvide all küüru. Ühe massiivse maja massiivses vestibüülis ripuvad massiivsetel seintel kaks massiivset maali, mõlemad kujutavad ajaloolisi lahinguid, mis lõppesid massiivse võiduga. Kui viibida maali ühes otsas, pole teist otsa näha. Tuleks pisut jalutada. Kroonlühter pimestab silmi. Hiljem lähen plaadipoodi, kus A-tähe juurest P-täheni jõudmine võtab sama palju aega kui trammiga Kadriorust Koplisse.

R. LINN

Ei tunne ennast linnas, vaid ajahammaste vahel. Kohutavalt väsinud linnas, kuid mõnevõrra siiski uhkes selle üle, et tas on alles veel mõned, katkisi hambaid meenutavad korintose sambad. Majad langetavad leppinult krohvi. Joon sudusse mattunud tänava ääres seisvast purskkaevust. Autode mõlkimist ja varvastest ülesõitmist ei panda siin tähele. Monumentaalehitiste ümber tungleb mustmiljon turisti. Arvatavasti on 10 protsenti ühe idapoolse saareriigi elanikest kogunenud siia, ümber varemteks muutunud varemete. Nende jalge alt pole lainjat marmorit näha. Päike kõrvetab ja me ostame jäätist. Istume jõe ääres. Mitte keegi ei mäleta, millal selles jões viimati ujuti, isegi ajalugu mitte. Siia uputati keisreid ja ketsereid. Jäätis sulab vette, mis on julma valitseja surmahigi värvi. Varsti saabub sume õhtu ja me lähme sööme nuudlirooga, mida saadab imal ja mõne euroga peletav laul.

S. LINN

Kolmandat korda olin siin üksi, talvel. Mul oli kümme tundi aega. Meie kodus rippus seinal sellesama linna plakat. Iludus vete peal. Mõtlesin, et otsin plakati koha üles, seisan seal ja lehvitan Sulle. Et kui Sa samal hetkel kodus satud olema ja plakatile pilku heitma, siis näed mind lehvitamas. Kuid plakatil oli suvi ning meie kass rebis plakati alumise vasaku nurga katki. Lonkisin nukralt tuisu sees ringi, lipendasin nagu plakati alumine nurk. Mõned puhtad ja ilusad majad olid tellingutes, kuidas siis muidu. Kuningalossi seinast purskas vett, loss on ehitatud soolase ja mageda vee piirile. Kartsin, et mul on nii palju aega, et jään bussist maha. Oli esmaspäev, aeg hoida suletuna kunstmuuseumide ukсед. Otsisin üles õige koha ja vaatasin justkui Sind. Oli selline tunne, nagu hõljuksin kosmoselaeval, mida ei õnnestu enam iial tagasi tuua.

B. LINN

Mõnes linnas oled nagu kodus, kuigi kodus pole mägesid, rahvuslikus hullumeelsushoos projekteeritud losse ega jõgesid, millest on kirjutatud meloodiaid, mis ei taha kunagi surra. Kuigi kodus pole valgeid kujusid pühadest meestest, kelle silmavaade on range ning kõikehaarav, kelle krooni pealt libiseb tuvikaka märkamatuult ja määrimatult rentslisse. Mõnes linnas oled nagu kodus, kuigi kodu on palju pisem, siin on palju vähem inimesi, autosid, mälestus- ja liiklusmärke, ning kui kodulinna poolitaks suur jõgi, siis selle äärest ei leiaks kingi. Justkui oleks suur hulk inimesi otsustanud öelda lahti kõigest senisest ning vooluga paljajalu või sukkis-sokkis kaasa läinud. Lähemal vaatlusel selgub, et need polegi kingad, vaid pronksskulptuurid, niisiis on neil sarnasust valge kuningaga, kelle range kuju on jõe äärest näha.

TEINE B. LINN

Öö oli täis neooni ning sillutisse asetatud valgusteid. Platsile oli ehitatud katus, mida valgustati eri värvi tuledega. Me unustasime ennast jõlkuma, metroo lakkas sõitmast, pidime jätkama jalgsi. Selle linna pindala on suurem kui Hiiumaa. Sattusime laiale tänavale, mis kuulus hoopis teisele linnale sellesama linna sees. Tänavale, mida mööda ei sõitnud ükski auto. Majesteetlike hoonete esimeste korruste vitriinid olid kas tühjad, täidetud grafitiga või vineerplaatidega üle löödud. Sellistel puhkudel öeldakse: see oli nagu filmis. Kuigi keegi ei ajanud meid taga. Kuigi meil polnud laserpüstoleid vööl. Kuigi tahtsime lihtsalt magada. On tunne, et see oli sada aastat tagasi. Räägitakse, et B. on selle ajaga palju muutunud, kuidas siis muidu.

K. LINN

Kas saab öelda, et ma olen K-s „käinud”? Ma vaid veetsin seal öö. Lennujaama lähedal. Kõik algas sellest, et meid jäeti lennukist maha. Selle kompenseerimiseks sõidutati meid hotelli, mille akendest oli näha kesklinna, kirikute kuplid oleksid mahtunud nõõpnõelapea sisse. Hakkasin just magama jääma, kui kuulsin summutatud pauke. Sõda? terrorism? — mõtlesin uniselt. Ei, hoopis ilutulestik. Ka lõhkevad raketid oleksid nõõpnõelapea sisse ära mahtunud. See kestis kaua. Ma viibisin maailmaosa ühe väidetavalt kaunima linna käeulatuses ning kõik, mida nägin, oli ilutulestik; kõik, mida tahtsin, oli magada.

H. LINN OTTA-ARMID

Sai tehtud viietunnine jalutuskäik ja siis kohe rongiga lahkutud. Poed, monumendid, varemed, kanalid. Suur tiik, selle keskel purskkaev. Kohe, kui kusagile kõrvale kalduda, hakkavad tuule käes tantsima paber- ja kilekotid; inimesed kaovad, ainult üks vene perekond tuleb vastu, majaseinad muutuvad siledaks ja halliks, neilt peegeldub vastu kellegi siksakiline kuju. Sisepääsud tühjadesse hoovidesse on võretatud, aeg-ajalt paiskub sillutise tumedatest silmaaukudest metroo aroome ja kusagilt kostab masinavärgi monotoonset undamist. Sattusin tänavale, kus on palju meelelahutust ja lõunamaalasi. Sekspoed meenutasid koduseid supermarketeid, kõike oli liiga palju. Ereksiooni asemel kahtlane kõha, mida ütleks selle peale J. A.? Rongijaamas sõin hiina kiirtoitu, nii et silm ka ei pilkunud.

G. LINN

Olime seal koos, kambakesi. Öeldakse vist nii: hästi lõbus oli. Linn tundus sama leebe, plastiline ning erk nagu mina ja mu kaaslased. Isegi kui keegi oli murelik, oli ta seda kuidagi selgemalt, kontsentreeritumalt, jõulisemalt kui kodus. Ühel ööl (ca 01.00) nägin hotelli *lobby*-baaris E-d, kellele rääkisin maitsvatest hot-dogidest, mida selle linna tänavatel müüakse. E. avaldas üllatuslikult soovi proovida. Ostsime kaks hot-dogi ning esimese ampsu juures viskus viiner mu saia vahelt asfaldile. Möödatuikuvad noored linnahüäänid irvitasid, E. pakkus oma saia. Ei, mu tuju ei olnud rikutud.

Läksin oma hotellituppa. Teate ju neid hotellitubade üksindustunde, suletud minibaari, CNN-i uudiseid? Mugavad toad, ilmetud ja tühjad. Igas kaasaegses linnas on lai hotellivalik. Mõtlesin, et Sa kindlasti juba magad ning hommikul on Sul oma mured.

•

Räägi midagi head.
Kas või luiska.
Mis siis, et ma ei usu,
et inimesed helendavad,
räägi ikkagi sellest valgusest, mis neid ümbritseb
nagu leegihehk küünalt
ja kus sina nägid kõikide algvärvide kuma
prillidega
ja ilma
ja uskudes
ja uskumata enda
silmi ja nägemisvõimet
ja seda, et teised ei näe,
et nad ei hüüata üllatusest,
ei hüppa üles oma istekohtadelt
vaadates, kuidas inimene helendab nende ees
selles võidukas valguses,
mis ümbritseb teda nagu tulehehk küünalt.

•

Mu salaaed
on välja suland hange alt.
Must jäätund must
ja kulukarva murumätas.
Kõik paljas on,
vaid kiimas koerte jooksurajad selgelt nähtaval
ja üht-teist muud, mis nendest ikka maha jääb.
Nüüd kahetsen, et minu aia peenardel ei ole mingeid selgeid piire,
et pole ümber aedagi. Mets tuleb aknast sisse.
Kord õitses ta.
Nüüd isegi ei usu, et seal all ja sügaval
on mugulad ja juured idanemisvalmis,
salajas.
Nii hirmutavalt hästi kõik on
peidus.

TERRAKOTA-ARMEE

Seisavad terrakotamehed, seisavad,
terve armee,
tuhat ja veel tuhat ja veel
lubavad
valitsejatele vallutada kõik maad,
välja arvatud
see üks,
oma muistsete relvadega
sirgetes ridades seisab armee
Ida-Saksa varemeis,
Honeckeri pikas pidusaalis, mida lammutatakse tagasi liivaks ja
kivideks,
lubjaks ja rauaks,
vannuvad nemad, maast välja kaevatud terrakotahuultega,
marssivat läbi kõikide kuningriikide, see välja arvatud, see
üks, see vallutamatu, see *terra incognita*,
kus liiv on kullaliiv,
mereliiv, kõrbeliiv,
kauge ja jäljetu

•
Aknas süttind valguses üks vari liigub.
Mäletad ehk seda teatrit,
mida mängisime lastena igal sünnipäeval,
kui kogu ümbruskond kogunes meie juurde,
sest meie ema lubas teatrikardinat naelutada ükskõik kuhu
ja varjuteater võiski alata.

•
Ükskõik, kui aeglaselt me ka ei astuks,
ei peatuks suudlusteks
ja puhkaks teineteises,
see teekond ikkagi kord lõpeb.
Päev saab otsa,
üks jõuab koju meist.
Siis selgubki,
kes saadab teist.

Üks keha üksinduses kisendas ja teine vastas.
 Me kehad kordagi ei kahelnud.
 Nahk mõistis ja sai aru, kui sa tulid ja me jääme,
 me nahamuster täpselt sobitus,
 nii nagu maastikule rohi, puud ja mäed ja
 nende kohal ikka muutuv taevas,
 nahk mõistis,
 kehad kordagi ei kahetsend,
 kui mõtted poleks rähklend äraigatsuse vaevas,
 siis mitte miski poleks raiunud lahku meid.

PAANIKA

Ja mis siis nüüd saab?
 Kui elekter ära.
 Ekraan on must
 ja terves külas pole näha ühtki tuld.
 Kõik vaikis,
 seegi, mida ma ei märganudki enne urisevat.
 Ka raadio köögis.
 Ja mis nüüd?
 Mis minust saab?
 Ses vaikes videvikus.
 See sõnagi on vaat et meelest läind.
 Ma istun kuulatades.
 Istun imelikult.
 Aeg seiskub.
 Hetkeks. Aastasajaks.
 Ja see juhtub nüüd.

TARTU SÜDA EI OLE MAETUD WOUNDED KNEES

Tartu süda on maetud Jaani kirikus.

Elusalt.

Tartu südame pääl rääkigu nad mis tahes.

Südamekoht on välja tulnud.

Avatud.

Tuksumine kõigile näha.

Valgustatud.

Pealtnäha.

Keda see erutab?

Supilinna kuurid põlesid maha.

Kahekordsed. Äsja.

Kirves jäi sisse.

Surm näib ikka veel labane.

Kuigi me ometi elame.

Sellepärast?

Aga labasus väsitab.

Võrendik valgust Herne tänava kohal

vastu varahommikut, enne ahhetust,

vastu hilissuve,

risti augustit. Vanast jalakast läbi.

Ära võta suud täis.

Vett.

Iga koha päält. Kas või Emajõest.

Keda see loksutab?

Tants kolme valge liblikaga

kas või Emajões. Tants kolme tundmatuga.

Paadialusega.

Või Ann Audovaga.

TUGLAS PIMEDAS

Ühe teksti saatusest

Friedebert Tuglas kirjutas ühe oma teose saatusest siinsamas „Loomingus” ligemale 40 aastat tagasi. Tookord, 1968, tuli jutuks novell „Viimne tervitus”, mille käsikiri (1941) pidi ootama avaldamisluba tervenisti 16 aastat. Autor on väitnud, et tahtis oma teosega väljendada vaimsesse ja ainelisse ummikusse surutud minakangelase ahastust kõige selle puhul, mis ta enese ümber nägi. „See oli protest diktaatorliku võimuahnitsemise, militaristliku tooruse, kogu inimkonda hukkava vägivalga vastu.”

Tuglas täpsustab, et selle protesti omaaegset sõnastamist „oli saatnud saksa sõdurisaabaste trampimine öösiti akende taga”. Kogumikust „Unelmate maa” (1942) jäi „Viimne tervitus” pärast 10 kuud väldanud takerdumist ikkagi välja. „Maa Sõna” toimetuse meeleheitlikul initsiatiivil anti 5. septembril 1944 käsikiri küll ladumisele, kuid see katse oli juba lootusetult hilinenud. Kes aga oskaks vastata, mis põhimõtetel keelustati seda novelli järgneval viieteistkümnel aastal ühel kuuendikul kogu planeedist, „kus nii vabalt hingata võib rind”? Tõesti-tõesti, *habent sua fata libelli*, teadsid juba vanad roomlased.

Enne kui lähemale jõuda Tuglase ühe teise teose saatuseloole, tuleb esmalt üsna suure ringiga ajas uuesti tagasi minna — aastasse 1971. Ja paratamatul moel on järgnevaga otsapidi seotud ka sinkikirjutaja.

Oli lähenemas 2. märts, Tuglase 85. sünnipäev. Arvult seitsmes, mida avalikult tähistati, ühtlasi ka viimane ta enese osalusel. Mõistetavalt kandsid kesksed ajalehed-ajakirjad hoolt selle eest, et neil oleks materjali, mida tähtpäeva saabudes lugejateni tuua. Tookord, õieti juba 1970. aasta augustikuust alates kuulus Teaduste Akadeemia juhtkonna äranägemisel mu tööülesannete hulka vanameistri abistamine ta „Kogutud teoste” käsikirjade viimistlemisel ja vormistamisel. Enamasti ülepäeviti Rahumäe tuntud majas viibides olin sealsete kirjanduse valdkonda kuuluvate materjalidega üsna ülevaatliselt kursis.

Mida lähemale sünnipäev jõudis, seda sagedamini palusid toimetused — Tuglase tülitamisest hoidumise põhjendusega — olla mul kaastöö hankimisel vahendaja ja läbirääkija rollis.

Tuglas kuulas talle edastatud soove mõistvalt noogutades, kuid palus esmalt järelemõtlemiseks pisut ajapikendust. Peale ühe erandi, mida ta nimetas ühtaegu nii ettepanekuks kui ka oma suureks sooviks. Ta nimelt näeks heal meelel ja rahuldustundega, et Elo Tuglase mälestuseks jõuaks trükisõnasse ta oktoobri lõpul 1944 kirja pandud vaimukas, väljapeetult tragikoomilises võtmes tekst pealkirjaga „Minu teekond Uusnast Nõm-

mele". Ma teadsin seda toredat oopust käsikirja kaudu ega hoidnud tagasi omapoolseid kiidusõnu. Olin tegev ajakirjas „Noorus“, nii oli mul voli Tuglaselt pärida, kas avaldamiskohaks võiks olla nimetatud ajakiri. Ta nõustus otsekohe, ilmse rahuloluga. Uue numbri ilmumist ootas vanahärra läbematult ning heldis varjamatult juba korrektoortõmmistestki, mida tõin talle toimetusest näha. Mis peamine — ta oli oma olemises ja ütlemistes vaieldamatult siiras. „Oleksin kujutluste ohver ja enesepaisutaja, kippudes välja oma eluringi emotsioonidest,“ tunnistab ta tekstis, mille juurde me siiani ikka veel pole jõudnud. Jutt on miniatuuride tsüklist „Pimedas“.

Selle materjaliga olin tuttavaks saanud üsna hiljuti, kui maestro vahelduseks „Kogutud teoste“ mahukatele mappidele palus üha sagedamini käsile võtta elu- ja kirjandusloolist sisaldava tekstikogumiku pealkirjaga „Rahutu rada“. Kogesin, et tookord, jaanuarist aprillini 1971, oli talle töö „Rahutu rajaga“ isegi esmaoluline. Oma varjamatuks heameeleks jõudis ta sellega tõesti lõpule — loetud päevad enne Suure Tundmatu saabumist.

Elukogemused on sagedasti kinnitanud juhuse määravat osa ühe või teise isikuloolise seiga või sündmuse teokssaamisel — või vastupidi, ka nurjumisel. Siinses kontekstis on põhjust silmas pidada Tuglase kaht publitsistlikku, üsna väikesemahulist teksti, pealkirjaks „Õisi mõtisklusi“ ja „Pimedas“, mõlemad sündinud novembris 1944.

Ilmumissagedusest olenevalt oli kultuurileht „Sirp ja Vasar“ vist üks viimaseid, kes sünnipäevanumbrile kaastööd palus. Tuglas oli nõutu: mida mul pakkuda, mis oleks just sellele väljaandele nii mahult kui sisult sobilik? Sõandasin omalt poolt osutada seni ilmumata mõtisklustele „Pimedas“, mida teadsin „Rahutu raja“ käsikirja kaudu. Seda laadi tekste saab adekvaatselt mõista ja hinnata üksnes kirjapandu tegelikku tausta ja tagamaid teades.

Eesti Kirjanduse Seltsi juhtimise aastatel oli Tuglasel sujunud tegus koostöö seltsi kauaaegse büroojuhataja Herman Evertiga. Viimase kodutalus Viljandi lähistel Uusnas said sõjapagulastest Tuglased lahket peavarju 1944. aasta suve algusest alates. Mitmel põhjusel kujunesid aga asjalood niiviisi, et pärast võimuvahetust, 25. oktoobrist kuni 9. novembrini, viibis kirjanik siin täiesti üksi, meeolelu kujundamas hilissügise pidev hämarus ja rõskus, igasuguse valguseallika, ka kõige elementaarsemaga, puudumine. Mõtteid painamas kogu senise elurütmiga seigipaisatus, hingevalu sõjatules hävinud Tartu kodumaja pärast ning esialgu vägagi ebamäärased tulevikuperspektiivid. Säärane oli eelnimetatud mõtiskluste sünnitaust.

Mida kõike oli tulnud läbi elada viimase pooleteise kuu jooksul! Lahkumine Viljandist Tallinnasse ja sealt edasi Haapsalu suunas. „Samas salgas peale minu ja Elo Evert oma lastega ja Paul Keres ning Tiit Kuusik perekondadega.“ Keegi neist ei pääsenud põgenikepaati.

4. oktoobril läbi vihma ja lõppematu pori, enamasti jalgsi Läänemaalit Uusnaste surmväsinult tagasi jõudnud Tuglased ei saanud õieti veel toibudagi, kui neid ootasid ees uued üllatused ja katsumused. 9. oktoobril sõitis neile külla Nigol Andresen. „Esimene NL-st saabunud tuttav,“ nagu Tuglas „Eluloolistes märkmetes“ täpsustab. Järgmisel päeval sai ta koos külalisega päris mitmeks päevaks Tartusse sõita. Seal kohatud ametimeestega (Hans Kruus, Johannes Semper) oli juttu Tuglase tööleasumisest Tartu Ülikooli kirjandusprofessorina, aga teisalt ka võimalusest siirduda elama Tallinna. Tuglased eelistasid viimast varianti. Seetõttu võttiski Elo Tuglas peatselt ette oma legendaarse teekonna — koos Ott Kangilaskiga — Uusnast Nõmmele. Friedebert järgnes talle 10. novembril. Nagu öeldud, olid selleks ajaks mõlemad kõnealused mõttearendused juba kirjas.

Sõna otseses mõttes pimedas, abitult, kobades paberile pandud „Pimedas“ lummas mind oma läbinägelikkuse, siiruse ja hingeheadusega. Selles on erilist, sõnades raskesti edasi antavat hardust ja nukruse valulist võlu. Oo-jaa... Kunagine „noor Tartu Jean Jacques“ (Gustav Suits) nüüd vintsutatuna ja vaevatuna, äpardunud „kodumaareetjaks“ märgistatuna, heitlemas kaamose ja aina pealetungiva mõttetulvaga. Ja seda oma abituse hoolde jäänud üksiklasena. Endine visa töölaua taga istuja, ööde otsatuse üle rõõmustaja! Kuidas sisustada päratu pikana tunduvat aega? Eks ikka sõnadega, eks ikka mõtetega, sest kui ka kultuurielu mis tahes muud eeldused puuduvad, on mõtlemisvõimalus ometi jäänud.

„On vaja südant nii armastuseks kui ka vihaks.“ „Ilma tundmusteta pole kiindumust, andumust ega tõsivaimustust.“ „Mõistust võib külmalt veenda, kuid südant vaid soojusega vallutada. Olgem inimlikult suured, et sünnitada suurt!“ („Õisi mõtisklusi“.)

Püüdsin autorit veenda, et ta soostuks enam kui veerandsada aastat tagasi kirjapandud mõtteid kultuurilehele loovutama. Üllataval kombel näis Tuglas kahtlev ja kidakeelne („ei tea, kas see leiabki mõistvat vastukaja?“). Ta olekus tundus koguni mingit trotsi või tõrksust („vahest kunagi edaspidi oskab mõni teine minust paremini otsustada“).

„Pimedas“ ilmus siiski 1971. aasta 26. veebruaril „Sirbis ja Vasaras“. Teksti alguses toimetusepoolne märkus: „Friedebert Tuglase „Pimedas“ on kirjutatud sõjapaguluses 1944. aastal. Käesolevaga avaldame kirjniku mõtisklused trükisõnas esmakordselt.“

Tookord polnud mul aimugi — ja Tuglas ei lausunud omalt poolt musta ega valget —, et autor oli loovutanud mõlemad käsikirjad — „Õisi mõtisklusi“ ja „Pimedas“ — avaldamiseks „Loomingule“, mis pärast sõja-aastate pausi alustas Jaan Kärneri juhtimisel uuel aastal taas ilmumist. Tuglaselt oodati, täpsem oleks küll öelda, et lausa nõuti koos- ja kaastööd. Tollal kuulus Tuglase nimi veel nende ritta, kelles vastsed võimurid lootsid näha nende endi ideede innukaid pooldajaid ning elluviijaid. Paraku — „Loomingust“ (1945, nr. 1) leiame üksnes tsükli „Õisi mõtisklusi“. Käsikiri „Pimedas“ trükiluba ei saanud. Miks, seda selgitab alljärgnev kiri.

Seltsimees Tuglas,

Kui saadan Teie käsikirjad pliiaitsiga täiskriipsutatult ajutiseks tagasi (võtsin nad Kärnerilt) — siis mitte sellepärast, nagu peaksin ennast kutsutuks olla Teie kirjanduslik õpetaja või tsensor. Kuid mul on siiski kujutus, et Teie olete kohustatud üsna omal individuaalsel keelel rahvale midagi üttelema, ja p r a e g u. Seda kriipsutan alla. Praegu ei ole tegemist Teie kogutud, veel vähem Teie posthuumsete teoste avaldamisega, vaid Teie värskete ja elavate teostega, mis peavad aitama kirjandusliku vormi abil paljude kõhklemist kaotada ja õiget seisukohta võtta.

Seda abi on paljudele vaja, ja sellepärast on õigustatud nõue Teile, et Teie kaasa ütlesite täie selgusega, mida on vaja öelda.

Kõne on laastust „Pimedas“. Sellest loeme „sõjast üldse“, kuid mitte sellest suurest maailmaajaloolisest sõjast, mis on käimas ja mis lahendab loodetavasti fašismi küsimuse lõplikult — selle mõistegi edaspidise hävitamisega. „Punaarmee jõud seisneb eelkõige selles, et ta ei pea vallutussõda, imperialistlikku sõda, vaid isamaalist, vabastavat ja õiglast sõda“ (Stalin). Seda on vaja näidata!

Edasi: on õige, et sõda toob palju keeldumisi kõigile. Kuid peab olema samuti selge: need keeldumised peavad meid tegema ainult vaenulikumaks vaenlasele, peavad selgesti asetama võitlusse kõik jõud!

Selle lõpu positiivsuse vaimus oleks vaja kõhklev (praegu otseselt kahjulik) element kõrvaldada ja see ilus laast mõjule päästa mõnesuguse konkreetse juurdeandmisega.

Sellest seisukohast palun Teid mõista minu kriipsutusi ka teisel laastul. Teie uusi kirjutisi p e a b lugeja näha võima „Loomingu“ esimeses numbris. Sellepärast ärge põlake nende asjade ümbertegemist ja kiiret kättetoimetamist — ükskõik, kas mulle või toimetusele!

Elage hästi ja püüdkeda seda „diktaati“ õieti mõista! Aega ei jätku kahjuks Teiega kõnelemiseks.

17. 12. 44.

N. A.

Veel korraks tagasi 1944. aasta sügisesse, kui Tuglased kohtusid Uusnal Nigol Andreseniga. „Eluloolisi märkmeid“ piirdub vaid sündmuse napi mainimisega. Ei vihjet sellestki, mis teada sekundaarallikate kaudu. Näiteks sellest, mis puudutab ootamatult saabunu reisikaaslast, komnoorest ajakirjanikku. Või milliseid sõnumeid ja juhtnööre koos mõningate esmatarbevahenditega sai Nigol Andresen kaasa Johannes Vares-Barbaruselt, kes oli Tuglaste ülesotsimise ja nende tulevase Tallinna-eluaseme, endise Adsoni — Underi kodumaja turvamise peamine korraldaja. Ent kõik see olekski juba sootuks omaette käsitlust eeldav teema.

Lõpetuseks siiski veel kaks märkust. Tuglas fikseerib 9. oktoobril 1944: „Tema [Andreseni] soovil kirjutasin „Kolm rasket aastat“.“ Muidugi kõlas see s o o v Tuglasele pigem kiire korraldusena. Mõne päeva pärast,

14. oktoobril 1944 pidi ilmuma „Sirp ja Vasar“ nr. 1. Selles numbris pidi olema esindatud ka Friedebert Tuglase nimi. Ja nii sai just see lehenumber ta trükidebüüdiks sõjajärgses nõukogulikus ajakirjanduses. Debütandile andestatakse nii mõndagi.

Eespool mainitud artiklis „Ühe teose saatusest“ („Looming“ 1968, nr. 10) kurdab Tuglas: „Kahjuks pean omalt poolt märkima, et juba algusest peale tundsin mingit võõristamist nende poolt, kes siitpeale meie kirjanduslikku elu ja kirjastuslikku tegevust juhtisid. See paisus aastast aastasse, kuni saavutas järgmisel kümnendil kulminatsiooni.“ Ja aastat 1945 ning „Loomingut“ silmas pidades: „...minu katse seal ilukirjanduslike teostega esineda lõppes kohe sellega, et toimetus mu „Öistest mõtisklustest“, mis oli mõeldud esimese numbri jaoks, poole maha tõmbas.“ (Lk. 1557.)

Tsitaadi lõpp tekitab segadust. „Loomingus“ 1945, nr. 1 avaldatud „Öisi mõtisklusi“ koosneb numereeritud alaosadest nr. 1–9. Edaspidi on sama tsükkel ilmunud veel kuuel korral, sealhulgas autori enese käega koostatud „Kogutud teoste“ sarjas (köide 3, 1988). Kõikide taastrükkide tekst on sõnasõnalises vastavuses esmatrükiga. Omal ajal autor lihtsalt ei soostunud politiseeritud muutmissetepanekuid arvestama, kuigi neid ju esitati. Ning mõlema tsükli kõrvaldamiseks „Loomingust“ ei olnud 1945. aastal aeg veel küps. Ent kuidas mõista, et „toimetus... poole maha tõmbas“? Vastuolu laheneb imelihtsalt, kui sõnapaari „Öisi mõtisklusi“ asemel oleks *öisi mõtisklusi*. Tsüklid „Öisi mõtisklusi“ ja „Pimedas“ on mahult tõepoolest ligilähedaselt võrdsed. Ja eespool toodud tsitaadis („katse seal ilukirjanduslike teostega esineda“) kasutab mitmuslikku vormi ka Tuglas ise.

Järeilmärkus. Vanadel roomlastel oli veel teinegi tore mõttetarkus: ajad muutuvad ja meie koos nendega.

2. märtsil 1956 kirjutas Nigol Andresen Friedebert Tuglasele: „Maa- ilma kõige naljaihnsam humorist Max Laosson leidis Felix Ormussoni isikus eesti kodanluse reaktsioonilise löögirühma juhi ja esitas süüdistuse vabariigi julgeolekuvõimude kohta, kes seda meest ikka veel ei olnud vangistanud.“

HARALD PEEP

À REBOURS

EHK KIUSLIKKE MINEVIKUKILDE

On vist aeg kirjapandult talletada mõned meenutused olnust, et pisutki korrastada aastakümnete vältel mälusoppidesse settinud pilte olukordadest ja inimestest, kellega mind hea saatus on kokku viinud. Pretendeerimata objektiivsusele või ajakrooniku rollile panen siinkohal kirja, mis mulle juhuslike uitmõtete reana praegugi veel tundub tähenduslik ja kerkib aeg-ajalt alateadvusest ootamatult pinnale.

Kui ma 1950. aastal ülikooli tulin, olin aasta Keenis õpetajaks olnud, nolgi eneseteadvusest ja käegalöömisest läbi imbunud ning üsna kapitaalselt jooma hakanud. Aeg oli selline, et elati vaid üks päev korraga, 1949. aasta kevadel oli olnud küüditamine ning need, kes alles jäid, pigem vegeteerisid kui elasid. Keeni polnud mingi erand ja õpetajad (Jüri Ivandi, Ilmar Karu, Kalju Kurvits, Tekla Karki, Silvi Riis, Leho ja Erna Anton) vaheldasid argielu ahistust lakkamatute joomingutega.

Direktor Leho Anton oli endine usuteaduskonna tudeng. Tekla Karki vend oli „bandiit“, kes peagi arreteeriti. Tekla ise oli komsomoli astunud, kuid visati sealt mürinal välja oma venna Lembit Karki ja kavaleri Hugo Põldroo pärast (kohtusin nendega mõnel korral ning sain alles aastaid hiljem teada, et nad olid seotud metsavendadega ja vangistati 1950. aastal kommunistide tapmise pärast). Ilmar Karu oli teeninud vales sõjaväes, Kalju Kurvitsat hakkas väga ihaldama vene kroonu, Ernal olid „pahad“ sugulased. Pingeid jätkus kõigile.

Nii nad siis uputasid oma muresid pudelisse ja võtsid minugi kampa. Üsna mõnegi öö magasin Keeni traktorijaama põhukuhjades, sest ei jõudnud üle põllu oma korterisse komberdada. Jooming ise toimus koolis karbiidlambi valgel. Piirituseveine sai piiramatult traktorijaama poest — peale suitsu, kõvade küpsiste ning Stalini preemiaga autasustatud raamatute seal muud polnudki. Palk oli mul korralik, sest tunde oli palju. Söögi tõin ma Valgast, ema juurest, õnneks sain osa oma palgast temale jätta. Vahel õnnestus ka traktorijaama töötajate sööklas lõunatada.

Et koolil oli vaja pärast Karkit uut pioneerijuhti, siis otsustati, et mujalt pole seda mõtet kutsuda, ning ametisse soovitati mind, kusjuures selleks tuli mul veel komsomoli astuda. Seni olin komsomoli vältinud. Tööd see ei lisanud — pioneere polnud. Vaesed ja nälginud lapsed ei tahtnud pärast tunde enam koolis seltsielu harrastada. Ametikoht oli aga ette nähtud. Valla komsorg Rull ei teinud mu elu keerukamaks — tal oli nii viina kui ka ülemustega küllalt palju tegemist. Direktor oli rahul. Olin täiskohaga õpetaja edasi, pioneerijuht selle kõrvalt.

Kui nüüd mullegi toodi kutse sõjaväkke, võtsin Valga Keskkooli hõbemedaliga lõputunnistuse, komsomolipileti ja uue ülikonna, mille olin aastase õpetajatööga teeninud (muu sai maha joodud) ja tulin kiiruga Tartusse ülikooli — see vabastas kroonust. Vedas, et Sangaste vallamajas tegi üks näitsik mu väljakirjutuse korda — kutsealust oleks saanud ka kinni hoida. Eelmisel aastal olin juba astunud kaugõppesse, kuid polnud jõudnud midagi ära teha. Nüüd siis sai minust statsionaarne esimese kursuse eesti filoloog.

Tudengipõlvest on mul hulk vastakaid mälestusi. Oli ebalevaid, araks tehtud, kuid huvitavaid õppejõude (Karl Taev, Paul Ariste, Villem Altoa), oli otsekui teises maailmas elavaid oma ala spetse, kellega minusugusel õppetööväliseid kontakte polnud (Johannes Voldemar Veski, Paula Koppel), mõni pingevaba keeleõpetaja (Paula Palmeos, Lalla Gross, L. Tint-Otsmaa), kuid põhimassi moodustasid kas puumarksistid (Vilhelm Reiman, Rudolf Sorrok, Johannes Feldbach) või õppejõududeks ülendatud gümnaasiumiõpetajad-magistrid (Arnold Kask, Eduard Laugaste, Juhan Käosaar, Andres Päril jt.). Viimastest võrsus aastakümnete vältel ka tõsiselt arvestatavaid ja paljude tudengite hulgas hinnatud kõrgkoolipedagooge. Eriti sümpaatne lektor oli Altoa, üks tema semestri avaloeng Schillerist on tänini meelde jäänud. Ka Taevil oli (sissejuhatus kirjandusteadusse) üksikuid väga toredaid vaimusähvatusi. Ariste oli aga väga inimlik tol õige süngel ajal (käisime Eino Veskisega tema pool hapupiima joomas).

Tudengite seisus oli kirju. Noil aastail olid sisseastujate seas populaarsed arstiteaduskond oma mittepoliitilise ilme tõttu ning ajaloo-keeleteaduskond — ikkagi rahvuskultuur või võõrkeeled ja maailmakultuur. Meie eesti filoloogide gruppi võetud 25 tudengit said sisse kas medalitega (6 inimest) või maksimaalselt kõrgete eksamihinnetega. Ja üks koosseis hiljem näitaski, et tegemist oli tubli rahvaga: teadusse läksid Arvo Laanest, Paul Kokla, Ingrid Sarv, Helga Laanpere, Ellen Veskisaar, kirjandusse Aino Pervik, Aksel Tamm, Jaan Toomla, Eerik Teder, kõrgkoolitööle Helgi Ruven ja minagi. Tuli häid pedagooge (Carmen Toomsalu, Saima Saks, Elli Haling, Ina Tammekand) ning ei puudunud ka kummalised vennad — sõjast tulnud Valdar Lehari ja pedantne masinliku mäliga Olaf Paabo. Mõned jäid teele maha, mõned liitusid meiega kaugõppest ja nii me 1955. aastal diplomiteni jõudsime. Mul vedas taas — minu oma oli *cum laude*. Meie kirjandusõppijaist oli aga erudeerituim Jaan Toomla ning andekaim Aksel Tamm. Viimane küll meiega koos ei lõpetanud, vaid jättis haiguse ja armuelu tõttu aasta vahele.

Midagi oli selles stuudiumis aga üdini mäda. Programmidest viidi välja paljud otse elementaarharidusse kuuluvad nimed ja teemad. Vulgaarsotsioloogiline kirjanduse paljastamine, piitsutamine ja kinninaelutamine olid eriti pärast EKP KK VIII pleenumit raudselt moodi läinud

ning tundus, et näiteks Venemaalt tulnud muidu üsna heasüdamlik Johannes Feldbach teisiti kirjandusele läheneda ei osanudki. Tema oli 1937.–1938. aasta repressioonid üle elanud ja oludega kohanenud.

Eesti kirjanduse ajalugu moondus Juhan Käosaare õige primitiivse käsitluslaadi tõttu peamiselt Vilde ja Tammsaare sotsiaalkriitilise toodangu referaadiks. Kättesaadav trükisõna oli niikuinii igati politiseeritud, kuid õnneks oli „täika“, kus liikus ka keelatud kirjandust ning eraviisil sai kasutada Karl Taevi raamatuid. Hankisin kateedri teatrusel endale raamatukogu „spetsfondi“ kasutamise õiguse ja tänu selle töötajale Renate Jannusele pääsesin ligi isegi salastatud kataloogidele. Lugesin õige palju.

Heaks erialase taustteabe hankimise vormiks olid kateedri iga-aastased ekskursioonid kirjanduslikesse kohtadesse (Järva-Madise, Väike-Maarja, Põltsamaa, Pärnu, Rakvere, Võru), kusjuures Eduard Laugaste toimis väga asjatundliku ning sõnaosava gidina. Meid oli tavaliselt mitu bussitäit, kaasa tuli asjahuvilisi teistelki erialadelt. Kummalisel kombel trügisid meiega kaasa isegi Venemaa eestlased, marksismi õppejõud Reiman ja vene kirjanduse lektor Feldbach — miski ikka paelus neid selles nendele võõras keskkonnas, sünnitas seletamatut nostalgiat.

Palju pädevama loenguvälise koolituse andis „Werner“ — Mart Lepik, Anton Starkopf, Juhan Pütsep, Julius Madisson, Jaan Konks, Voldemar Vaga, Valmar Adams, Richard Kleis. Nad jõudsid kohvikusse eri aegadel, kuid nende mõju noortele kujunes väga suureks. Aspirantuuri ajal oli mul kontakt Daniel Palgiga, kes kinkis mulle sõjaeelseid „Loominguid“. Perekondlikud suhted tekkisid veel August Annistiga, kelle juubelilgi sai käidud vanu veljestolasi imetlemas. Tema tütreid olid minu esimese abikaasa Laine sõbrannad. Eemalt sai näha veel üht traagilist eesti kirjanduse kuju — Jaan Kärnerit. Kui ta vaimupimeduses suri, tuli mul koos Leo Metsariga tema matustel kandvat osa etendada (tõime surnukeha ülakorruselt alla ja paigutasime kirstu).

Minu tudengipõlve kuulub ka üks tore mälestus: ülikoolis luges fakultatiivset teatriteaduse erikursust Ants Lauter. Kuulajaid oli mitmest teaduskonnast (Mai Mering, Voldemar Lindström, Agnia Alev, Eerik Teder jmt.). Imetlesime Lauteri rühti ja kõnemaneeeri, tundsimme pisut kaasa, kui ta oma loengukonspektist luubi abil otsis järgmist märksõna, ja ahmisisime tema mõtteid. Hiljem pidasin suurimaks tunnustuseks endale, kui Lauter möödaminnes poetas mulle paar tunnustavat sõna lavastuse „Tagahoovis“ kohta kirjutatud arvustuse puhul (Draamateatri etendus tundus tallegi kesisena). Ise ta jättis õige vägeva mulje Jooramina „Vane-muises“, kuid Ird ja Kaidu sõid ta tegelikult Tartust välja.

Kirjanduslikku noorust vormis ka „hiireurg“ — Õpetaja tn. 12 asuv Kirjanike Liidu Tartu osakond. Seal sain tuttavaks Erni Hiire, Aira Kaalu, Felix Kotta, aga ka Oskar Lutsu ja Peet Vallakuga. Tallinnast käisid siin Vaarandi, Smuul, Hint, Kuusberg, Paul Rummo, praktiliselt suurem osa toonastest eesti kirjanikest. Seltsielu oli üsna vilgas. Tuglasega kohtusin

aspirantuuri ajal „Werneris“, kui ta Tartus käis. Istusime siis tema ümber, tema presideeris napisõnaliselt ja Buddha ilmega.

Vanimad verneristid kõrvallaudadest tervitasid teda särasilmi ja proua Elo juhatas paraadi.

Kirjanduse majast kasvasid välja Ellen Niit, Oskar Kruus, Ardi Liives, Lembe Oengo, Eno Raud, Milvi Seping, Leelo Kütt jt. Siin esinesid oma töödega või võtsid vaidlustest osa Ain Kaalep, Leo Metsar, Jaan Toomla, Heino Puhvel, Leenu Siimisker, Valeeria Villandi, Velli Verev, edaspidi paljud nooremadki (Paul-Eerik Rummo, Mati Unt). Elu oli üsna vaheldusrikas ja hariv. Vahel oli ka kinniseid istumisi, kus Erni Hiire, Kalju Kääri, Aleksander Siivase eestvõttel ohtralt odavaid vägijooke pruugiti („konjatsnõi napitok“).

Heaks sõpruskonna koondajaks ning isegi korporatiivsuse kooliks sai Tartu akadeemiline meeskoor, mida kindlakäeliselt juhatas Richard Ritsing. Laulsin seal mitu aastat baritonirühmas kaasa, võtsin osa mõnest kontsertreisist (Riia, Kaunas, Vilnius) ja sõlmisin üsna head sõprussidemed teistegi teaduskondade poistega (geoloog Arvo Rõõmusoks, bioloog Eeri Kukk, meedik Jaan Seeder, matemaatik Olaf Prints, koorivanem Ants Pahla jmt.). Sidemed on elavad tänini. Dirigendist sai aga mulle huumorikas sinatuttav paljudeks aastateks. Tal oli ka hobi — üliõpilaslaulikute ning -laulude kogumine, ja sellel pinnal oli meil mõndagi kõnelda.

Kustumatu mälestuse jättis üks meie koori mitteametlik esinemine erakordse sündmuse puhul ja vaid ühe lauluga. See oli Juhan Simmi sünnipäev. Kogunesime öösel kell 11.45 raudteesilla alla Riia tänaval, läksime sealt tasahilju Simmi maja õue (pärast selgus, et koor seisis pimedas täpselt tema aknaalusel lillepeenral) ja südaööl alustasime „Oma saart“.

Mehi oli kohal vaid paarikümne ringis, pimedas ei näinud me hästi ka Ritsingu dirigeerimist, kuid sellist elamust ja kõla polnud meie koor seni kunagi saavutanud. Soleeris vist A. Tilk. Igatahes jooksid mul hardusvärinad üle selja. Poole laulu ajal süttisid majas tuled, Simm tuli aknale, avas selle ja juhatas laulu lõpuni. Kõigil meestel oli ülev tunne. Laul ise oli vist tol ajal ametlikult keelatud (Gustav Suitsu sõnad!), öövaikusel aga kõlas imeliselt. Tegu oli ka vanemate lauljatega.

Stuudium ülikoolis läks ettenähtud rada, kuid kõrvalekalletega. Oma sisepinged ja ajakärsikuse elasid Taev ja Käosaar — kateedri kirjanduspoole kaks juhti — sageli välja napsitamises. Kolmas vanem pedagog Eduard Laugaste hoidis sellest lõbust kõrvale, kuid oma eriala tudengeid (Toomlat, Tamme, mind) hakkas Taevi ja Käosaare duett juba teisel kursusel veinibaaridesse kaasa vedama („Taara“, „Must kass“, raudteejaam, piimakombinaadi kioski tagune jm.). Eelsoodumus oli minulgi olemas ja poisikese uhkust kehtas, et sai meestega viina võtta. Vahel olid kambas veel Ülo Torpats ja Elmar Kits, kaunis harva ka Juhan Peegel.

Viinavõtmisest räägin siin nii palju seepärast, et neil aastail oli sellel mõneti eripärane roll. Ega viina ei võetud siis ainult lõbu pärast. See oli ka

tegelikkusest põgenemise vahend ja mõnel poisil koguni kamuflaaž. Kui saabusid „Ilusa Helena“ ajad ja ülikoolis valitses totaalne nuhkimine ning ankeetide koostamine, hakkas nii mõnigi vend jooma ja laamendama puhtalt profülaktikaks: joodik oli ju vähem kahtlane kui vaikne nohik, kellest kunagi ei tea, mida ta täpselt mõtleb. Purjus inimene tundus ülemustele selgem ning läbipaistvam, tema teodki inimlikult mõistevavad. Muiati, sõimati ja löödi käega — mis sa sellisest ikka tahad või mis ta järel nuhid...

Tundsin mitut sellist poissi. Mõnda ei päästnud viingi (Vambola Rähn) ja pärivett nad edasi ujusid. Eks kahvliduellid, kriminaalse tagapõhjaga kihlveod ja muud riskantsed ettevõtmised, mille ümber palju tolmu keerutati, olid suurel määral samuti tingitud soovist saada endale külge skandalisti maine — siis oli julgem noateral balansseerida. Ja üks see lisanud ka populaarsust.

Nn. Ilus Helena oli Helene Kurg — TRÜ kaadriosakonna üpriski verejaneline ning aktiivne daam — valgeks vööbatud näo ja kitsaks raseeritud kulmudega. Viinavõtmist ei pidanud ta suureks patuks, viskas ka ise karakat. Et aga elu oli naljast kaugel, sellest üks pisike fakt. Kui mu tulevane abikaasa Laine Kose astus Tartu Riiklikku Ülikooli, küsis Heinrich Tiido temalt nn. mandaatkomisjonis: „Ah teie isa tapeti Saksa ajal... Aga miks siis teid ei tapetud?“ Isa oli 1940. aastal olnud Kiviõli kaevanduses ametiühingutegelane, tütar oli siis 8-aastane. Tema ellujäämine tundus ametimeestele juba kahtlane: millest ta end päästis?

Vaikival nohiklusel oli aga oma sügav mõte. Seda mõistsin küll alles lõpukursusel, kui juba hakati meie pabereid korrastama ja ankeete kontrollima. Arvo Laanest tuli minu juurde (olin siis komsorgiks valitud) ja kurtis oma muret: tal on isa Inglismaal, tema on seda kogu aeg varjanud ning pole ka oma ankeetidesse märkinud. Nüüd kartis ta asja ilmsikstulekut paberite vormistuse käigus. Seni vaadati temast kui kohmetust vaikijast mööda.

Arutasime asja nii ja naa ning otsustasin minna Vaino Väljase juurde. Tema oli siis ülikooli komsomolikomitee boss. Ta tundis Laanestit (olime koos olnud mõnel loengul ja sõjaväelaagris). Uskusin, et ta meile pörsast ei mängi ja aitab, kui vähegi saab.

Nii juhtuski. Väljas läks ise kaadriosakonda (parteilasi oli siis ülikoolis vähe, komsomolil oli ülemuste silmis autoriteeti), võttis toimiku välja, laskis Laanestil oma elulugu täpsustada vana kuupäevaga ja pani toimiku tagasi. Nüüd ei olnud vähemalt võimalik teda süüdistada võimu petmises (pagulase poeg küll, aga on ausalt tunnistanud ja komsomoli vastu võetud). Asi läkski läbi, Laanest lõpetas ülikooli ning sai hiljem teaduste doktoriks. Igatahes tudengisolidaarsusest ja mõistlikkusest annab see seik tõestust.

Elu vanas Tiigi tänava intris oli näljane. Elasime kaheksa poisiga ühes pimedavõitu toas ja väljapääsemiseks tuli veel kahest toast läbi minna.

Toakaaslaste hulgas olid minu lapsepõlvvetuttav Eino Veskis, koolivend Valgast Vello Tarnaste, siis Lembit Raid, toonane suuresõnaline isamaalane ja hilisem NLKP ajaloo professor, olid ka vaikne ja murelik keeleteadlane Rudolf Karelson, mõnus kulakupoeg J. Juhanson, veterinaarist „tibukat-suja“ Harald Tikk ja mõneti libedavõitu fennougrist Kalju Pihel.

Paar tuba eemal elasid ka mõned elitaarsemad poisid (nende toad olid niisama pimedad ja ropud, ainult pisut väiksemad) — Kaukaasia eestlane Vladimir Kilk, kergelt infantiilne psühholoogiatudeng Herbert Vainu, juba siis näitekirjanduses endale nime tegema hakanud ja juristikutse poole püüdlev Ardi Liives, distantliga teistesse suhtuv Lennart Meri ning ka naljavaene hiidlane Vaino Väljas.

See suur ja sünge tondiloss Tiigi tänava sauna kõrval kujunes ometi mingiks koduks. Ainult magada sai vähe — ikka tuli keegi sisse ja alustas laia juttu, vahel arutati südaöösel puude varastamise ja söögi kombineerimise võimalusi (ahjusuu oli meie toas ning seina taga elavad matemaatika-loodusteaduskonna tüdrukud käisid vahel meil ahjukartuleid tegemas — mida siis meiega maitsta saime —, mäletan neist matelajat Meeri Mikfeldti).

Alles lõpukursusel pääsesin kahemehetuppa Pälsoni intris, kus mu toanaabriks osutus kurikuulus dändi ja komsomoliboss Lev Šišov — edaspidine EKP KK juhtiv ideoloog ning „Moskva silm“. Temaga küll probleeme polnud, tuli vaid täpselt kokku leppida, millal ma pidin kodunt ära olema — siis võttis ta toas vastu oma värvikaid sõbrannasid. Eesti keelt ta ei osanud ega õppinud ära.

Hiljem tegi mulle nalja, kui Endel Sõgel Kirjanike Liidu ühe kongressi ajal nägi, et ajan juttu Šišoviga, ja mind tasa hoiatas, et see mees on kõrge ülemus, temaga peab ettevaatlik olema ega tohi oma tavalist keelepruuki harrastada...

Kursusel korraldasime tihti pidusid, eriti kevade ja suve alguse tähistamiseks. Ruumid leidsime Ropkas, kursusekaaslase Eerik Tedre pool (tema isa, kunstnik „lille-Kristjan“ võttis meelsasti meie seltsielust osa). Tetredelt saime ka pitsid ja koguni suupistet. Harrastasime seal piiritult laia juttu, Tiiu Mälksoo mängis meile klaverit, Helga Laanpere ja Ingrid Sarv lavastasid meiega näidendi („Uku ja Vanemuine“, Kitzbergi ja isegi Shakespeare'i paroodilised katkendid!), poisid tõid pudelid ja tüdrukud muidugi valmistasid pangetäie rosoljet. Lõbu ja kambavaimu oli palju, isegi vanemad kaastudengid (Enda Põld, Valdar Lehari, Elli Haling) sulasid meiega täiesti ühte. Raskele ajale vaatamata olid need huvitavad, sõprust ja inimesetundmist süvendavad aastad minu elus.

Isegi sügisesed nädalaid kestvad kolhoosis-käigud ja ka taastamistööd linnas ei tundunud eriti koormavad. Küllap oli meie sõjaaegne põlvkond õppinud raskustest virisemata välja tulema. Sõjaline õpetus ja suvised sõjaväelaagrid tundusid aga lihtsalt totra naljana. Vene keele oskus tegi nad mulle kergemaks kui näiteks ajalootudengile Rene Anveldile, kes

venekeelse komando „Parem pool!“ peale teiste poiste käest küsis: „Mis ta ütelt?“ või vabandas eelmist puudumist sõnadega: „Jaa... avtobus ja... avtobus pasoll... ja jaa upall... vesi põlves!“

Stuudiumi lõpul sain ka pisut ajakirjanikuleiba maitsta. Valeeria Villandi läks „Edasist“ ära („kaua sa ikka sitast saia teed“) ja mind kinnitati tema asemel ajalehe kultuuriosakonna juhataja asetäitjaks. Olin rohiroheline, kuid ega teisedki palju paremad olnud. Toimetaja Meinhard Teder tuli korpusest ja minu arvates ei osanud üldse kirjutada, kuid oli hea organiseerija ning suutis toimetust kaitsta („kui minu poisid midagi teevad ja mina selle läbi lasen, siis mina ka vastutan“). Lugu tuli temale selgeks teha ja tema siis juba pani oma kurdi kahurväelase jõu mängu nii linna parteikomitees kui ka tsensori juures. Elasime kui vanajumala selja taga, ehkki paiguti oli veider tunne, kui kaks korda kuus tuli kirjutada ka juhtkirju (1/5 sissejuhatavat üldjuttu, 2/5 positiivseid näiteid, 1/5 kriitikat ja lõpuks veel 1/5 ideoloogilist üldistust). Juhtkirja teema andis eelmise aasta sama kuupäeva leht või mõni kõige värskem parteiline käsk.

Osakonnas töötas virk Jaan Toomla, põllumajandust tegid Lilli Noodla (veljestolase Kaja Noodla õde) ja Kalju Jaagura, tööstust Viktor Piilberg ja Kalju Mürk, propagandat Isaak Serman ja ka Kalmer Tennosaar, partei elu Endel Silk ja Arnold Tolk, fotosid vorpis teha Hans Roosipuu... Seltskond oli üsna kirev ja mitte eriti professionaalne, kuid vähese suunamise tõttu sai „Edasi“ üheks paremaks ENSV ajaleheks ja pühapäeviti andsime koguni 2 lehekülge (neljast!) kunsti ja kirjandust. Kirjutasin ise üsna palju teatriarvustusi ja raamaturensensioone, kõnelemata kultuurimaja või raamatukogu töö nomenklatuurseist ülevaateist (õnneks on hea hulk seda vesist juttu talletunud vaid pseudonüümide all).

Kaastöolistest jäi eriti meelde Juhan Simm, kes kratsis paberile paar lauset mõne kontserdi kohta (see tuli jutuks välja venitada juba toimetuses), samuti koolidirektorid (K. Kotsar jt.) ning muud kultuuri- ja haridusasutuste juhid, kes meie „Edasi“-lehe kaudu ülemustele teada andsid, kui hästi nad töötavad. Huvitavat lisa pakkusid oma napi kaastööga Villem Altoa, kes tänu „Edasile“ sai jälle trükki, Pent Nurmekund, Agnes Taar ja mõned teisedki vanemad tegelased. Kultuuriosakonda päästsid materjalnappusest luuletajad, kes publitseerisid oma värse meelsasti meil, et mitte minna „Rahva Hääle“ või „Noorte Hääle“ ideoloogilise kontrolli alla. Autorkonnas oli muide arvukalt ka tallinlasi.

Nii ma siis mängisingi ajakirjanikku aastail 1954–1955. Pärast ülikooli lõpetamist algas aga mu elus hoopis uus etapp.

Lõpetanud kiitusega ja selleks ajaks ka parteisse astunud, olin igati sobiv kandidaat täitma aspirandi kohta eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri juures. Minust pidi saama TRÜ uus õppejõud.

Siinkohal paar sõna ka parteisse astumisest. Eks seda piinlikku mo-

menti on mõnigi mees tagantjärele vabandada püüdnud („tahtsin teha karjääri“, „ametikoht sundis“, „mulle esitati ultimaatum“ ja teised abitud põhjendused). Tegelikult oli nii, et ülikoolis parteisse ei astunud, parteisse võeti. Kuna tegemist olevat ikka töörahva parteiga, siis intelligentsi vastuvõtt oli piiratud kindlate suhtarvudega. Mäletan üpris hästi, et mõnigi mees püüdis ise mitu korda parteisse saada, kuid väheperspektiivsena ei pääsenud eelsõelast läbi. Eelistati juriste ja töenäolisemaid tulevase haridus- ja kultuurielu juhte. Neile käidi kui uni peale ja enamasti viidi asi nii kaugemale, et nad oma erialase töö ning edasijõudmise huvides parteisse ka astusid (Juhan Peegel, Jaan Konks, Karl Muru, Herbert Ligi, Leida Loone, Huno Rätsep, Ago Künnap — kui ainult võimekaid teadusdoktooreid nimetada).

Muidugi oli võimalik ka vastu punnida, kuid siis oli (eriti humanitaarias) selge, et erialal edasiliikumise teed osutuvad loodetust kitsamaks. Peeti ju meeles, et sellele sai tehtud austav ettepanek, tema aga keeldus ja mis siis temast ikka head loota... Ses suhtes olid eelisolukorras isegi need, kellele parteisse astumise ettepanekut ei tehtud — olgu põhjus siis poliitilises või professionaalses sobimatuses. Nemed polnud ju keeldumisega märgistatud, nemed arenesid nõukogude võimu viljastavais oludes ikka paremuse poole... partei juhtimisel.

Eks mindki töötlesid Taev ja Feldbach, oma kursuse „poiss“ Lehari ja naaberkursuselt Väljas. Olin aga ka ise üsna pehme materjal ning uskusin kindlalt, et ilma parteisse astumata pole mul muud teed pärast ülikooli lõpetamist, kui taas minna kuhugi provintsi koolmeisterdama. Himu kirjandusega edasi tegelda oli aga juba suur. 1954. aastal astusin parteisse ja veel samal aastal sai minust, viimase kursuse tudengist, ajutine ajakirjanik, isegi osakonnajuhataja kohusetäitja. Sealt ma siis aspirantuuri tulingi.

Parteisse astumisel oli neil aastail ka oma jume. Pärast Stalini surma tundus, et olud muutuvad. Arutasime korduvalt omavahel, et partei tuleks vanade Venemaalt saabunud dogmaatikute (Reiman, Feldbach, Rauman, Vill, Tiido, Moosberg, Roots) käest üle võtta. Nii me lihtsameelselt sinna joondusimegi (Peep, Tamm, Kose, Metsa, Plotnik ja veel mõned lähemad tuttavad teistestki teaduskondadest). Edasi aga enam suurt valikut polnud — teised valisid juba sinu eest. Olen teinud tegusid ja eriti sõnu, mis mind tagantjärele praegugi punastama sunnivad. See ei vabanda, et mõnigi nüüdne juhtfiguur toimis siis ja ka hiljem veelgi püüdlikumalt. Iga mees saab vaid enda eest vastutada. Kui sedagi.

Ega see aspirantuur mingi meelakkumine olnud. Tuli esimese aasta jooksul ära teha nn. miinimumieksamid (oma eriala, võõrkeel, marksistlik filosoofia ja vene keel) ning ülejäänud kahe aasta jooksul kaante vahele saada väitekiri. Minu juhendajaks oli dotsent Juhan Käosaar, kes aga pidi enne minu lõpetamist joomise tõttu ülikoolist lahkuma. Teema oli mul uskumatult ideoloogiline — umbes „Johannes Vares-Barbaruse ühis-

kondlike ja kirjanduslike vaadete kujunemine" (teemat täpsustati töö käigus).

Kõige kurioossem on siinjuures seik, et teema soovitas mulle ei keegi muu kui Mart Lepik. Taev vedas meid tudengitena toonasesse ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelisse Kirjandusmuuseumi, kus Mart Lepik käsikirjade osakonna juhatajana meile fonde tutvustas. Muuhulgas näitas ta suurt hulka Barbaruse kirju Semperile, mis olid veel uurijate poolt kasutamata ja sisaldasid palju huvitavaid andmeid. Kui kord palusin Lepikut soovitada teema, millest oleks võimalik teha kirjandusringis referaat, Üliõpilaste Teaduslikus Ühingus võistlustöö ja lõpuks ka diplomitöö, torkas ta mulle need kirjad uuesti nina alla ja lisis oma sapise muigega, et seda tööd tehes pole mul vaja hakata teiste ümberjutustusi ümber jutustama. Ega ta Käosaare ja Altoo töödest just eriti kõrgel arvamusel olnud.

Nii ma siis Barbaruse laial turjal ratsutasingi läbi kursuse-, võistluse ja diplomitöö ning isegi aspirantuuri. Teisalt andis see teema mulle võimaluse täiesti legaalselt tegelda vabariigiaegse kirjanduselu ja koguni poliitilise taustaga ning vastavat lektüüri kokku ahmida. Niidid viisid isegi pagulasautoriteni.

Sellesse aega kuulub ka aastane õppimine Kallista Kannu juures (aspirantidelt otsustati järsku nõuda kahte võõrkeele eksamit ja mina hullukene valisin teiseks prantsuse keele), jätkus retsensioonide avaldamine, „Edasi“ päevil sõlmitud tutvuste uuendamine teatris (Benno Mikkal, Aleksander Laar, Helend Peep, Udo Väljaots, Kaarel Ird), ehkki siin tuli rangelt suhtlemist jälgida — Endel Ani kiitis Irdi, Ird sõimas Kivilot, Peep Irdi, Mikkal (kes nagu Irdki ei joonud) oli muhe kõigiga. Kõhe oli.

Helend Peep otse vapustas mind Leo Saalepi osas, käisin teda mitu korda vaatamas. Hiljem oleme temaga üsna tihedasti läbi käinud ja perekroonikat vahetanud. Haim Drui jutustas vaimustavaid juudi anekdoote...

Pinget pakkus ka nn. Peetri turg, suur ülejõe täika, mis vendade Elbede ja teiste raamatumaklakkide hoolet õilmitses iga pühapäev ning võimaldas päris üllatavaid leide. Sain sealt osta vanu ajakirju („Tarapita“, „Odamees“, „Eesti Kirjandus“), ka luulekogusid jpm. Aspirantidele maks- ti ju „13. kuu“ stipendiumi raamatute ostuks.

Leharile tegin kord pikema kursusetöö Bernard Shaw'st (ta oli ka mittestatsionaarne inglise filoloog) ja sain temalt tasuks „Varamu“ aastakäigud. Kirjanduses oli ta täielik tubakas, enne riigieksamit küsis minult, millist kolme vene kirjanduse raamatut peaks lugema, et ikka läbi saada (rohkem ta ei jõudvat). Soovitasin Gorki „Ema“, Fadejevi „Noort Kaardiväge“ ja Šolohhovi „Ülesküntud uudismaad“ — paksud küll, aga saab peaaegu igal teemal kõnelda (Feldbach armastas üldistavaid ideoloogilisi teemasid). See läkski Leharil korda ilukõnega pooleks.

Raamatuid sai ka näpatud: Tiigi intri keldreisse kuhjati suur hulk

„kahtlasi“ raamatuid, mis pärinesid represseeritute kodudest, ametlike raamatukogude „puhastamistelt“ jm. Öösiti käisime lahtimuugitud tagaukse kaudu matti võtmas — kahmasime pimedas terve sületäie hunnikus lebavaid raamatuid, kandsime tuppa ja seal asusime jagama. Ajalugu — sulle, filosoofia — talle, kirjandus — mulle jne. Külla sattunud Leharile pistsime pihku isegi mingi araabia sõnastiku: tema oli ju lingvist. Ma mäletan, et õige tõhusalt käis krattimas Lembit Raid, aga ega minagi tukkunud.

Minu meelest kohtasin „öötööl“ ka Väljast ja Ed. Leppikut, aga kindel ma pole. Raamatute vargust ei pidanud keegi meist patuks — pigem oli see raamatute päästmine Mihhail Sõštšikovi vaimupimeduse käest. Niikuinii läksid köited hävitamisele või pärast kontrollimist raamatukogude suletud „spetsfondidesse“, kui seal normid täis ei olnud. Erifonde oli aga vaid mõnes suuremas raamatukogus. Muu sattus kirve alla.

Mõned saksa tudengilaulikud viisin ka Richard Ritsingule.

Kõige kummalisem ja vastuolulisem etapp minu elus oli ligi pool aastat kestnud töö Berliinis nn. repatrieerimiskomitees. See oli 1956. aasta esimesel poolel ja viis mind hoopis uude maailma.

Juba ülikoolistuudiumi ajal tehti mulle korduvalt ettepanekuid tulla tööle riikliku julgeoleku süsteemi — KGB-sse. See tähendab, mitte tavaliseks nuhiks ning koputajaks, nagu neid oli igal kursusel ja igas töökollektiivis, vaid koosseisuliseks. See ei sobinud mulle mitmel põhjusel: asi oli võõras ning samas kuulduste järgi ka sedavõrd tuttav, et tekitas sisetörke — pole minu ala see teiste järele nuhkimine; peale selle olin veel piisavalt boheemlik, et karta karmi sõjaväelist distsipliini, ja ka laisk („mugav“, nagu kinnitas minu aspirandiks atesteerimise käigus rektor Fjodor Klement, kel oli kabineti raudkapis suur hulk „kompromatti“ iga ülikoolitöötaja kohta). Ja ega see ideoloogiagi kuigi veenev tundunud, ehkki lihtsameelset ning alistuvat võimudega kohanemist oli minus veel küllaga.

Minule oli oluline seegi, et mingit tulevikku väljaspool kirjandus-teadust ma enam ette ei kujutanud (ütlesin ära ka Vaino Väljasele, kui ta Tallinnasse komsomoli keskkomitee sekretäriks minnes mind kaasa kutsus — üliõpilasnoorsoo osakonna juhatajaks; edasises perspektiivis oleks olnud siirdumine parteitööle, mida aga olin juba piisavalt nuusutanud). Kui ma hiljem õppisin tundma Rein Ristlaant, tänasin tagantjärele oma oidu ja head saatust, mis mind hoidis sellise vaimse prostitutsiooni teele astumast.

Nii ma siis olingi enda meelest julgeoleku suhtes „otkaznik“, ehkki mind meelitati ja ka keelitati meie ülikooli juhtkonna teadmisel õige mitu korda. Arvan, et toonaste julgeolekupoiste huvi minu vastu tõstsid parteilisus, keelteoskus, komsomolitöös ilmutatud korraldamisvõime, nn. puhas ankeet ja sugugi mitte viimasel kohal ka Vaino Väljase ja Lev Šišovi soovitus. Mind koguni kohustati omakäeliselt täitma KGB-lase ankeeti,

mille viimasele leheküljele ma kirjutasin suurelt ja selgelt: „Не желаю работать в органах.“ Loodetavasti on see kirjatöö mõnes arhiivis alles. Kui mulle tehti ettepanek ankeet ümber kirjutada, teatasin, et vaid koos selle märkusega. Siis jäeti mind mõneks ajaks rahule, pärast ülikooli lõpetamist ning aspirantuuri sissesaamist algas aga tants jälle otsast peale.

Nüüd pakuti mesikooki uuel kandidul: ega me teid julgeolekusse enam kutsu, kuid meil on teile pakkuda tööd välismaal nõukogude ametiasutuses, peaaegu et diplomaatilist tööd, kuid vabatahtlikus ühiskondlikus organisatsioonis, umbes nagu Punane Rist, töötate südametunnistuse järgi, meile te ei allu, teie kolleegid on samuti haritlased, kes valutavad südant oma rahva saatuse pärast. Pakume teile tööd Nõukogude repatrieerimiskomitees Berliinis.

Minu vastuväitele, et olen aspirant ja mul on oma tööplaanid täita, sain vastuse: rektoriga on asi kooskõlastatud (vestlus toimus ülikooli ruumides), teie aspirantuuri pikendatakse, meie aga peame kohe kellegi Berliini saatma. Ja kui te lähete kas või ajutiselt, siis asume siin otsima uut meest, kes saaks teid varsti asendada. (Poole aasta pärast, kui olin rektorile saatnud mitu meeldetuletust, et ta mu tagasi kutsuks, saingi lahti, minu asemele tuli poolkeelne Anatoli Mihhailov „Õhtulehest“, Berliinis esines ta mingi eesti nime all.)

Niisiis sõitsin 1955. aasta viimastel päevadel väikse kohvriga Tartust Tallinna, sealt saadeti mind otsekohe Leningradi, kus mult võeti pass, asemele sain pildiga komandeerimistunnistuse, millest DDR-is pidi piisama. Teatati, et nüüdsest olen „сотрудник комитета „За возвращение на родину““ ja pandi rongile. Berliinis pidi mind keegi jaamas vastu võtma. Et minuga ilmselt tegelesid KGB erariides ohvitserid, tundus loomulik — ikkagi sõit välismaale. Mind anti käest kätte nagu mingit väärtpanderolli. Täpsem instrueerimine tulevase töö asjus pidi tulema kohapeal. Sealsete võimude tarbeks sain hiljem ka DDR-i raadio kaastöölise pildiga kaardi (see oli ka pääsmeks raadiomaja filiaali, endisesse Goebbelsi erastuudiosse, kust tegime mõned saated Läände).

Nii saigi minust Moskva volituste ja Tallinna maiguga berlinlane ning samas ka üks N. Liidu välisluure „katuse“ detail.

Komitee juhiks oli endine tankivägede kindralmajor Nikolai Filipi poeg Mihhailov, kibestunud, napisõnaline mees, kes sõja ajal oli raskesti haavatuna (sügav arm kuklas torkas ikka veel silma) sakslaste kätte vangi langenud, Dachaus istunud, kuid ehtsaima kondibuketina elus hoitud lootuses, et ta ühineb Vlassoviga, ja lõpuks liitlaste abil vabanenud. Ta jõi kohutavalt ning süngelt. Ka teised komitee liikmed olid viibinud Saksa sõjavangis (Aleksei Dubovikov, Nikolai Mitrofanov) ning pärast sõda Venemaale tagasi jõudnud. Muide — Dubovikov oli enne sõda olnud Leningradi filoloog, ta oli ka see mees, kes mulle nelja silma all soovitas kogu asjale käega lüüa ning tagasi ülikooli minna. Komitee ise oli väike — kümnekond inimest (kirjanik Igor Muratov, paar neiut masinakirja, posti ja m u u tarbeks, fotograaf-nuhk, meesdiktoreid vene raadiosaadeteks ning kolmeliikmeline nn. balti grupp).

Abitöid (autojuhid, koristajad, postisaadetistele aadresside kirjutajad) tegid mõned piinlikkuseni üllilojaalsed sakslased. Nendega suhtlemine oli vaimselts piinav, pugemine masendav.

Balti grupis oli meid kolm: läti kirjanik Adolfs Talcis, leedu ajakirjanik Rimantas Budrys ja mina. Meie asi oli pidada sidet ja teha tagasikutsu- mispropagandat Baltikumist pärinevate pagulaste seas. Kui varem võisin puuduliku info tõttu veel arvata, et sõjas võõrsile sattunute hulgas on kodumaale soovijaid, siis nüüd kadus see illusioon ruttu. Inimesi käis maad kuulamas, kirju omaste leidmiseks tuli ka, aga reaalselt Nõukogude Eestisse minna soovisid vaid üksikud, kellel enam midagi kaotada polnud või kes ka Läänes olid jänni jäänud. Enamik oli minust kaugelt paremini informeeritud Nõukogude seadustest ja vangilaagritest ning isegi need, kes suhtlesid heatahtlikult (Leho Lumiste jt.), hoidusid N. Liitu sattumast.

Küll aga käis aferiste (baltlane K. Minuth koos oma eestlannast naisega, üks invaliidistunud endine politseipataljoni leitnant jt.), kes pakkusid, et nad võiksid Läände jäädes meile kasulikud olla. Ka „munk Ram“ vedas Lääne-Saksamaale meie propagandakirjandust. Ilmus ju tobeda peal- kirjaga leheke „Kodumaale tagasipöördumise eest“, mida trükiti Tallinnas ja mida me pidime oma adressaatidele saatma või kätte toimetama. Kasu oli sama palju kui vähilt villa. Selliseid seiklejaid leidus aga eriti rohkesti venelaste seas (vene rahvusest tagasipöördujaid oli vahepeal nii palju, et mul tuli eestlaste puudumisel ka nendega tegelda, Mitrofanov ja Dubo- vikov ei tulnud üksi toime). Paistsid silma kriminaalkurjategijad, kes tõenäoliselt sattusid kohe luure käsutusse.

KGB-ga meil ametlikke kontakte polnud. Ilmselt suheldi kõrgemal tasemel ja see, et meil keelati õhtul töölt lahkudes oma materjale luku taha peita, tähendas ka midagi. Nagu ma nüüd tagantjärele olen aru saanud, tutvuti meie kirj vahetustega ja otsiti isikute nimesid, kellega ühel või teisel kujul tasuks tegelema hakata (lihtsalt andmed, aadressid, aga ka võimalik kaastööliseks värbamine). Paberikorvidesse ei tohtinud ka sattuda materjale, mis aitaksid kindlaks teha meie välissidemeid. Paberi- prügi liikumist majast välja ei saanud ju hästi kontrolli all hoida. Et aga teisedki luured tundsid meie vastu tõsist huvi, tajusime korduvalt, kui linnas liikusime.

Meile selgus peatselt, et kogu nn. balti grupil olid olemas ka oma „kuraatorid“ – Berliinis Karlshorstis töötavad julgeolekuohvitserid, kes valdasid Baltikumi keeli. Minu kuraator Paul Raud ja lätlase kuraator Aleksander Grome andsid end peagi meile tunda ning koos korraldasime nii mõnegi kapitaalsete joomingu. Raud oli Siberi eestlane ja tundis huvi ka tegeliku eesti kultuuri vastu. Ta oli kaugõppes lõpetanud meie õigustea- duskonna.

Taas see joomise teema? Aga mis teha, kui see oli noile aegadele nii iseloomulik. Lohutan end praegu teadmise, et nüüd tarbin ma juba pikemat aega vaid kaks pudelit viina... aastast. Rimantas Budrys aga jäigi vahele ning saadeti 24 tunni jooksul Berliinist tagasi koju just viina ja naiste pärast. Ta oli ka parajalt tobe: võttis ette Vene julgeolekuohvitseri

litsaka naise ja läks sellega koos „grüünesse”, kus DDR-i piirivalvurid (müüri linna sees ju siis veel polnud, piir käis ümber linna) nad kinni nabisid ja Vene komandantuurile võidurõõmsalt üle andsid. Skandaal oli kohutav.

Muide — sel ajal leidis aset ka ehtne poliitiline skandaal: avastati tunnel, mis viis Lääne-Berliinist DDR-i valitsuse ja N. Liidu okupatsioonivägede sidekanaliteni. Pärast püüti hulk aega selgusele jõuda, milline info on sealtkaudu kaotsi läinud, ja taheti taastada pilti peetud telefonikõnedest. Ka KGgU (Lääne-Saksamaa *Kampfgruppen gegen Unmenschlichkeit**) tekitas alatasa konflikte ja kõrtsis võisid kindel olla, et kui su lauda istus keegi võõras, oli ta kolmveerandgarantiiga ühe või teise luure agent. See pole mingi liialdus — „avatud piirilinn” Berliin tingis seda ja tavaline sakslane võõraste lauda ei tükkinud. Linna sees riigipiire polnud, olid vaid nelja riigi okupatsioonisektorid. Läänesektoreist viisid eksterritoriaalsed raud- ja lennutee otse Läände.

Masendava töö ning sagedaste öiste joomingute tõttu (kus pidid arvestama, et sinu toa seintes on „lutikad”) oleks elu olnud lootusetult umbne, kui Berliin ise poleks pakkunud vahendeid stressist vabanemiseks. Enamiku puhkepäevadest ja paljud vabad õhtupoolikud suutsin ma ära kasutada eneseharimiseks.

Kümmekond korda külastasin Dresdeni maaligaleriid (see oli siis eksposioneeritud Berliinis), käisin Igor Muratovi ja tema naisega mõnel heal kontserdil („Der heitere Mozart”), iga nädal vähemalt kord teatris ja kinos (seal polnud küll midagi vaadata). Puhkust võimaldasid ka linna ja selle ümbrusega tutvumine (Sanssouci, Potsdam, Wuhlheide) ning mõned igavavõitu muuseumid.

Teaduslikke kontakte sõlmida ei õnnestunud (peale Wolfgang Steinitzi) ja ka arhiivid DDR-i Teaduste Akadeemias polnud kasutatavad — kataloogid ja arhivaalid olid segi, osalt idas, osalt läänes. Nüüd pole enam kõike meeles, siis aga oli mul pidev kirjavahetus Jaan Toomlaga Tartus ja nii ma talle ka kõik nähtu-kuuldu teada andsin, küllap pisut kiideldeski.

Igatahes „Ema Courage” Bertolt Brechti teatris ja Helene Weigeliga nimiosas oli vapustavaim teatrielamus, kuid vaatasin-kuulasin ära ka kogu *Staatsoper*’i ja *Komische Oper*’i repertuaari („Don Giovanni”, „Der Wildschütz”, „Zauberflöte”, „Tristan und Isolde” jpm.). Hiljem andsin kaasatoodud kavalehed korterinaabrile Endel Anile, kes lubas need „Vane-muisesse” viia. Käisin ka mitmel estraadietendusel, kuid berliini murdes altvöö-nali jättis mu enamasti külmaks, oli ju parematki piisavalt.

Niisiis andis see pool aastat Saksamaad mulle hulgaliselt üsna negatiivseid poliitilisi impulsse, kuid mitte sugugi vähem jäävaid kunstilisi elamusi. Esimesed kainestasid, teised juhatasid uue teeotsa kätte.

* Ebainimikkuse vastu võitlemise rühmad.

KALEV KESKÜLA

KOSMOSEODÜSSEIA 2005

Mulluste ajamasinate mudelid

Rakett

*läks lendu sügismaiselt murult
ja lendas läbi kosmiliselt turult,
et valmistada oodet igaviku jaoks.*

Rein Sepp, „Carte à la Morgenstern” (1962)

*Avakosmosse kukkus Gagarin, nagu
Dante pantri küünte vahelt
puhastustule leekidesse.*

Jüri Talvet, „Vabaduse tornid” (2005)

*Langev täht kustub tegelikult enne
kui teda näeme
ja tähistaevast mida näeme
pole enam ammu olemas*

Jaan Kaplinski, „Kui maailm teab” (2005)

Läinud aasta luule märksõna oli aeg: näiteks Doris Kareva „Aja kuju” ja Jan Kausi „Aeg on vaha”, aga ajamäärusi leiab pealkirjadest veelgi, kas või Eva Pargi „Homsed uudised”. Kirjutatakse nn. ajalaule meie ajalikust kaasajast, aga ka ajast kui igaviku mõõdupuust, ajast iseeneses.

Ajal ja luulel on see kokkupuutepunkt, et kumbagi pole võimalik ette kujutada ilma päikese ja tähtedeta, ilma ilmaruumita. Aega mõõdetakse maakera liikumisega tähtede suhtes ning luule teatavasti on nähtus, mis sünnib siis, kui inimesed porist tähtede poole vaatavad. Isegi kui need on tegelikult juba kustunud, nagu kinnitab Kaplinski, ja leegitsevad veel ainult meie silmade jaoks.

Kosmoserännud ja valgusaastad tulevad mängu Jaan Krossi ja eriti Uku Masingu paksudes luuleköidetes. Viimane on oma luules lausa elukutseline ajarändur.

Tundub ju loomulik, et iga suur luuletaja mõtleb igavikuliselt ja kosmiliselt, see oleks justkui üle aja ulatuva luule eeldus. Teisalt on luulel ja kosmosel see kurblik sarnasus, et 1960. aastaist (Masingu ja Krossi tekstide kirjapaneku ajast) saadik on mõlemad tublisti marginaliseerunud. Tähed ja luule on kahvatunud supermarketite neonvirmaliste ees. Ihuliste naudingute rahvale lähendamine on vaimu mängude tarbijahulki vähendanud. Et elu läheb mõnes maanurgas aina pikemaks ja paremaks, võib leppida paradiisiga maa peal ja aja äravõitmiseks ei pea enam kosmoseruumis kihutades relatiivsusteooria toel elu venitama. Kes moodsa maailma allakäigust, iseseisvuspäevade labasusest ja jõledusest pikemalt tahab kuulda, peab lugema Mats Traadi luulekogu „Orjavits öitseb”: „Sajandi tähed kustuvad Acheroni vees, / barbaarsus võtab üha sõja-

kamalt maad. [...] Ühe ajastu lõpp on neem, kus avaneb mustav kurk. / Seal koriseb sõnu veel rohkem kui enne. / Koriseb orjameelselt.”

Hoides käes Krossi, Masingu või Rummo pakse kõvaköiteid pean imetlema nende unistuste mastaape, pean ohkama: selliseid ei tehta enam. Aeg pole enam sihuke. Aga jääb suurte luuletähtede luule, mis ulatub meieni, siis kui tähte enam polegi.

ELUTÖÖKOGUD

Kõige vägevama, peaaegu et ületamatu ajamasina on kahtlemata ehitanud **Uku Masing** oma teostekogu kuuenda köitena ilmunud poeemiga „Saadik Magellani pilvest I–III” (koostanud Eha Masing ja Hando Runnel). Ajaliselt ja ruumiliselt on Masingu luuleilma võimatu ületada, sest Magalhãesi ehk Magellani järgi nime saanud pilved — kaks meile kõige lähemat iseseisvat kääbusgalaktikat — paiknevad meist umbes 200 000 valgusaasta kaugusel, mis tähendab, et tänane luulesõber seal näeb meid 200 000 aastat tagasi.

Uku Masing kehastub Magellani saadikuks. See, mida saadik maa peal näeb, ei meeldi võõrale sugugi ning nii sünnib Masingu sulest kosmilise pessimismi suurteos.

Selles leidub unenäguudel põhinevaid kujutlusi varafeodaalsest Muinas-Eestist — Masing näib uskuvat varasemaid elusid, muuhulgas elu eesti ülikuna ja Georg Mülleri aegses Tallinnas. Mina-tegelase vaated pärinevad igavikulise, ajas ja ruumis vabalt kondava ränduri elutundest, kelle tugipunktiks on Jumal. Surelike maailm on talle surnuteriik, labane ja rumal. On misogüüniat ja puhuti misantroopiatki. Rändur on nõrindud oma keha vangistamisest kaasaegsesse aega ja ruumi. Tekstis leiab ka Masingu esseedest tuttavat poleemikat ning see muudab raamatu ilme puhuti eepilis-traktaadiliseks. Ei meeldi talle indogermaanlased kogu oma maailmakäsitusega ega Darwini arusaam liikide tekkimisest.

„Saadik Magellani pilvest” on ilmselt eesti kirjanduse mahukaim aegruum, mis ulatub läbi ajaloo ja meie galaktikast välja. Läänud luuleaastale annab selle ilmumine kosmilise mõõtme ja samas mõõtkava, kuhu kõik teiste loodud tähed, komeedid ja magneedid mõnusasti paigutuvad. Masing ehitab taevatelgi, ajas püsti maad ja taevast ühendava kosmilise ilma-samba nimega Irmisul.

Tore, et selle raamatuga on Masingu 6-köiteline luuleväljaanne lõpule jõudnud. Paadunud ajakirjandustöötajana, s. t. populariseerijana ootaksin ma teostekogu koostajailt nüüd aga poeedi menuluuletuste valikut, nii umbes 100–150-leheküljelist raamatut, mis lugejale lähedasema ja mõistetavama ühtede kaante vahele koondaks, mida saaks kaasas kanda, mis hoiaks Masingut „luulekäibes” (nii hirmus, kui sõna „käive” selle individualistliku vaimuvägilase puhul ka ei tundu).

Seetõttu tahaks väga tervitada kirjastuse „Tänapäev” algatust anda välja n.-ö. kauneimate laulude kogusid, mis pakuvad luuletaja kvintes-

sentsi. Olgu siis autori enese tänaselt vaateveerult nagu **Viivi Luige** „Elujoone“ puhul (valitud luuletused 1962–1997) või Karl Muru valituna **Lydia Koidula** kogus „Löö õitsele, süda“.

Teise arbuja, **Betti Alveri** „Koguja“ (koostanud ja toimetanud Ele Süvalep) alapealkiri „Suur luuleraamat“ ütleb isegi, millega tegu: siin on kogu Alveri värssi kirjutatud looming. Et Alver on ehk üldtuntum kui mõne teise suurkogu autor, jätan temast mõtisklemise lugeja hooleks.

Juhan Jaigi luuletööst annab ülevaate „Rõuge kiriku kell“. Raamat sisaldab romantilist, kohati eleeegilist, puhuti ballaadilist kodukohaluulet. Leidub ka sonette, nii eesti kui võru keeles.

Jeesusele keskendub Masingust järjepidevamaltki **Villem Ridala** „Püharist“ (toimetanud Ruth Mirov), regivärsiline poeem, mille aluseks on Uue Testamendi neli evaangeliumi. Ruth Mirovi meelest on autor selles 1930-ndate alguses kirjutatud teoses valinud väga keeruka regivärsi-jäljendusviisi, jättes nimelt traditsioonilise rahvalaulu sõnastusmaterjali kasutamata. 27 000-värsiline teos on pikem kui „Kalevala“. Käesolev on esimene tervikväljaanne, varem on ilmunud vaid katkendeid. Kahtlemata eesti kultuuri suurteos, arvab Ruth Mirov ja temaga tuleb nõustuda. Väga ilus ja soliidne väljaanne, millesse süvenemine jääb minu puhul rohkem rant-jeepõlve.

Avastuslikult mõjus klassiku juubeliks avaldatud **Jaan Krossi** „Luule“. Krossi esimene luulekogu ilmus 1958, seni viimane 1971. Ometi pärinevad koondkogu esimesed luuletused aastast 1938 ning kirjutatud on ta isegi eeluurimisvangistuses Patareis. Kirjutamine on talle ikkagi saatus olnud, päris hea, et Kross kommunistide käest ära ei pääsenud ja välismaal õigusteadlaseks ei hakanud! Krossi proosaloomingu mastaapsus on tema luuletööd mõneti varjutanud, kuid raamatu järeloonas väidab Märt Väljataga, et „eesti kirjanduse arenguprotsessis on selle roll vähemasti sama suur ja võib-olla suuremgi kui proosal. Krossi luule oli uuenduslik ja avaldas kaasaegsele kirjandusele suurematki mõju kui tema kunstiküpsed proosateosed.“ See võib isegi tõsi olla. Krossi köidet lugedes tuleb imestada, kui palju on sellesse modernismi mahutatud. Missuguseid imeloomakesi Kross maailmast kokku vedas meie 1950-ndatel üldviljeldud neljajalalisi trohheusi ja jambe suksutama. Paljude uute vormivõtete kõrval oli juba Krossi esikkogu „Söerikastaja“ roll eesti luulele mitmetähenduslikkuse tagasiandmine. Väljataga: „Kross muutis luule taas reljeefseks, avardades luuletuste pind- ja süvatähenduste vahelisi kaugusi.“ Pean imestama, kuidas Kross on suutnud oma ratsionaalsuse vaimu subtiilsuse vaimuks ümber töötada. Muidugi on siin palju aktuaalset, poleemilist, päevakajalist ainet, mis ei kuulukski nagu päriselt poeesiasse, vaid sobiks pigem pamfletiks, aga autori leidlik vaim on vahel justkui jõuvõttena demonstreerinud oma poetilist tundlikkust. Ning on ju ka mõned väga ilusad lüürilised luuletused. Krossi kultuurikiht on paks, otsiv vaim terav, sõnakasutus jõuline ning nii on sündinud palju erilaadseid tekste, mis pidid oma kaasaega viljastama. Tugevaimalt on esil ehk ajastuomane usk tehnilisse progressi, mis päästab inimese vaimupime-

dusest ja kurjadest kirgedest. Tema lemmikud on maailma avardajad: Galilei, Campanella, Kolumbus. Eriti programmiline on poem „Maailma avastamine“, lootuste lühikokkuvõte, ilmunud mullu kogunisti eraldi raamatuna. Kosmoseodüsseia kontekstis ei saa jätta märkimata, et poedi usk ilmarmuimärändude sisse on suur: „Tuline inimsüda / meie tähtede all tõusis / teekonnale tähtede poole / ise täheks taeva.“ Rikas raamat.

Rein Sepa „Tähti laotuses lõhkeb naerusui“ (koostanud Anti Lääts ja Anneli Sepp) on eeposte tõlkija (eestikeelse) luulepärandi kokkuvõte, aastail 1940–1995 loodud luuletused. Enamik neist on kirjutatud Lätiemaal Ipiķi külas (kus ta elas aastast 1971), mõned ka Komimaal Vorkutas.

„...tean, kohtan Sind Marsil, ühes väikeses linnas / aastal kuustuhast kuuskümmend kuus,“ kirjutab Sepp 1956. aastal Vorkutas. Niisiis polnud kosmos Komimaast kaugel. Ajarändude kaardistamise seisukohalt on oluline korrata koostajate tõdemust, et Sepa mõtteamplituud ulatus jääaja-järgsetest sündmustest eelmainitud aastani ning hõlmas kosmose-rännud ning aatomid ja protonid.

Enamasti on tegu kindlas vormis mõttesalmidega, mis sageli saadetud kirjadega tuttavale. Tihti on kasutatud eeposepäraseid paarisvärssse. Õnneks on keel lihtne, seetõttu läheb ka lugemine lihtsalt. Sepp ei olevatki oma luulet pärisluuleks pidanud ja vahest võiks neid luuletusi vaadelda ühelt poolt kui eeposte kõrvalsaadusi, „tõlketreeningut“, teisalt kui värsskirju. Sepp on pigem kerge- kui raskemeelne, kusagil ei muutu igavik rõhuvaks. Erandkorras saab nähtavaks mõni isiklikum tõdemus: „Kui vaatan vahel inimese igipikka eluteed — / mõned mõtlevad, et metsad, ääretused, jääminekud ja sillad, rannad, / ei hoopiski — vaid naised, naised, / vahel nagu härmatises, samblast õrnemadki, naised, ebamaised.“

Üldisemad on mõttesalmid, mis ütlevad, et „elu veeremängus inimene pole muud kui muna“. Seda, mismoodi Sepp oli Alliksaare õpetaja, nagu on kõneldud, siinsest luulevoost ei selgu. Aga huvipakkuv lehekülj eesti luuletaevaatlasest igatahes.

„Kogutud luuletustega“ on tänavu ennast meenutanud ka eelmiste põlvkonnakaaslane **Harri Asi** (sündinud 1922). Nagu põlvkonnale tüüpiline, on Asi jõudnud olla üliõpilane, leegionär, kompanii ülem, sõjavang, metsatöölaine ja hiljem elektroonik Kanadas. Aastail 1950–1971 avaldas ta viis eestikeelset luulekogu ja 2002 ühe ingliskeelse. Nüüd on meil käes ühe pisut unustusse vajunud poedi kogu eestikeelne looming. Esimeses luulekogus „Sõdalane värsvibuga“ on valdav kommunismivastane võitlusluule. Sõnastus on sorav, jõuline ja vahel koguni kujunditihe. Ainult et korralikult riimitud nelikud uinutavad ja teevad lugemise pisut tüütuks. Mida edasi, seda rohkem sigineb talvikliku saleda stroofi sekka ka vabavärssi. „...kevad viskub taevast, lilled käes kui pussid / mulla loova laulu lahti lõikab suudelt“ kõlab juba päris kaljulepikliku loodusluule originaalse jõulisusega. Autor luulendab loodust, universumit, sekka armukuulutusi ja „kõrtsilaristust“. Tema arengut ja mitmekülgsust kinnitab epigrammide kogu (1960), mis ründab pagulaskirjanikke ja korraks osutub ta koguni Nõukogude Eestis vastuvõetavaks.

1971. aastal ilmunud „Öölille laul“ on aga silmapaistev modernistlik luulekogu, milles leidub ka sürrealistlikke motiive: „Viinaga täidetud kontrabass, millest kõrv joob tumedaid leeke. Linnulaul magava jõe hõbuse suus.“ Kogu tundeliseks konstandiks on „karezza“ (*carezza*), orgasmi pikendav seksuaaltehnika, ideoloogiliseks aluseks aga *zen*-budism. Mõlemad on eesti luules eksootilised nähtused. Kuuldavasti ootab praegu trükijärge Asi kogu „Theme and Variations on Erotica“. *Carezza* jätkub.

Paul-Eerik Rummo on „Kogutud luules“ (Kultuurkapitali Nõukogu auhind) peaaegu kõik oma luuletused tähestiku järjekorda ladunud. Nii on suur hulk neist ilma jäänud kogude kaitsvatest kaantest, ajastu raamist, müüdistunud eluloo varjualusest. „Lumevalgus... lumepimedus“ ja „Saatja aadress“ on siiski säilitatud tervikuna ning need moodustavad raamatu keskme, raskuspunkti, mille ümber tiirleb hulk muid kuulsaid ja kummalisi tekste. Tosin luuletust on seni raamatutes ilmumata: 7 on olnud varem ajakirjanduses, 5 just selle raamatu jaoks kirjutatud.

Võiks öelda, et Paul-Eeriku fenomen peitub tema paljuhäälsuses, mitmekülguses, assotsiatsiooniahela erilises ettearvamatuses. Kogumik on 2005. aasta suursündmus, aga selle lähem lahkamine ei peaks vist aastäulevaatesse kuuluma.

Linnar Priimäe elutöökogu „Kelle tee on varjul“ on Paul-Eerik Rummo omast hoopis õhem. Suuresti seepärast nimetabki Märt Väljataga oma „Areenis“ ilmunud arvustuses Priimäge heaks väikeseks poeediks. On häid luuletusi, aga pole gabariiti, piisavalt monomaaniat luulele pühendumiseks.

Priimäe omaelulise, ligemale 30-aastase trajektooriga ajamasina algusteksti „Stantse Sirjele“ kuulsin esmakordselt ühel NAK-i õhtul vist küll täna 25 aastat tagasi. Siis mõjusid need värsid haaravalt ja tänagi tuleb see emotsioon meelde. Nostalgilise liigutuse kõrval teeb raamatu algusesse paigutatud ilutsev pühendus ilule paraku tuska. Ometi kinnitas autor hiljuti „Kroonika“ peol antud teleintervjuus, et ta otsustas juba nelja-aastaselt hakata targaks ja mitte ilusaks. „Ei ole pääsu ilusate ilma“, kus „muretuse pehmeid palle / täis ääreni on aja purk“, kurdab üks, isenesest põnev luuletus.

Ega Priimäe virtuoossus ja kultuursus kedagi üllata, šnitti on võetud suurimatelt klassikutelt. „Kuiv hiilgus“, pomisesin raamatut lehitsedes ja Aleksis Ranniti vormikultusele mõeldes. Aga see hinnang on siiski ülekohtune, sest raamatu viimases kolmandikus leidsin ka kultuurist kohitsemata tundelaenguga tekste. Vahel on autori vaimukus luuletuse literatuursusest päästnud, vahel on *ratio* teksti liig valmilikuks vorminud. Raamatu pealkiri vihjab vist neile, kelle riik pole siit ilmast, või vähemasti pole neil rahvahulkadega suuremat kontakti, aga Masinguga võrreldes on Priimäe natuke liiga ilusa raamatu luuletused enamasti üsna „tarbija-sõbralikud“. Pigem küll mäng kui karje sügavusest, aga igatahes ilus asi.

Tõnu Õnnepalult ilmus senise luuletöö kokkuvõtte „Enne heinaaega ja hiljem. Luulet ja luuletõlkeid 1983–2005“. Noore Õnnepalu 1980-ndate luule on praeguse pilguga vaadates imetlusväärsest küps, viimistletud ja

stiilne. Paraku ka ühetooniline. Palju on loodusmotive, staatilisi kirjeldusi. Selginud ja nukrad pildistused meenutavad puhuti Kaplinski, aga on introvertsemad ja hapramad. Emil Tode nime all ilmunud „Mööd“ (1996) on auahne filosoofiline poeem, mis püüab kirjeldada olemise reegleid, koelt eepiline, peaaegu nagu Krulli tunamullune „Meeter ja De-meeter“. Aga viimasest abstraktsem, ilma käegakatsutavate mütoloogiliste viideteta. Minu lemmikteos on Anton Nigovi nime all ilmunud „Tallinnaood“. Siin ilmneb poeedi elaan hoopis teises tunderegistris, rõvejõulises passuses, siin on Tode kuulsat ressentimenti. „Tartu eelegia“ on seevastu ilus ja nukker nagu linn isegi. Hea on ka Anton Nigovi värskelt Bordeaux's kirjutatud raamatu lõputsükkel – ühtaegu ajakajaline ja igavikuline, kas või näiteks luuletus paavsti surmast. Poeet ei lähe vananedes mitte ainult targemaks, vaid ka avatumaks. Nigov on selle raamatu autorite seas mu lemmikluuletaja.

Samade kaante vahel on ka Önnepalu (kuri)kuulsad riimimata Baudelaire'i-tõlked ning Pessoa-eestindused.

Salme Ekbaumi „Kivi kiljatas aknasse“ (koostanud Kalju Uibo) on jällegi ühe isikliku luulekosmose kokkuvõte, valik autori seitsmest ilmunud luulekogust. Minni Nurme õde, Eeva Pargi täd, omaaegne naisliikumistegelane arenes kirjanikuks Rootsis. Tema luuletused on vahetud, kasvavad välja isiklikest kogemustest ja muljetest, on sageli pühendatud kodumaale ja hukkunud lähedastele. Just isiklikkus, siirus ja valdavalt vabavärsi kasutus teevad selle raamatu praegugi hästi loetavaks. Sisult läbinisti eesti raamat, vormilt ometi arbutate kammitaist lahti, välismaa moodsa, otsekohesema väljendusviisiga tembitud.

Kirjastus „Kentaur“ on sarjas „Eesti klassikat“ välja andnud **Eerik Purje** (sündinud 1927) valikkogu „Tunglaid ja teri“. Klassikasarja pääsemise üle imestab autor ümbrispaberil isegi, arvates, et on esimene noorsõdur, kes kohe kindraliks ülendatud. Melbourne'is muusikahariduse omandanud Purje on juhatanud Kanadas laulukoore, kirjutanud muusikat, ajalehevesteid ning luuletusi, leivatöök ajanud kindlustusäri. Raamat sisaldab mõistetavalt palju kodumaateemat, üle keskmise on huumorit. Ainekäsitus on pigem asjalik kui hõllanduslik. Nagu Runnelgi, riimib Purje sõnu *ropp* ja *Ribbentrop*. On mitmeid viiteid siinsete eesti luuletajate tekstidele. Autor on ise mitmelt poolt eeskuju võtnud, Kalju Lepik tundub kõige nähtavam, aga see tuleb igatahes kasuks. Isegi Purje aforismid on priid selle žanri igiigavatest kvaliteetidest: „Igal pissilaskeitiiril peab olema korralik märglaud.“ Purje kalambuudid tuletavad vahel Laabanit meelde.

Kaalu Kirme „Vana valge“ (koostanud Indrek Hirv) sisaldab puhuti ballaadilisi luuletusi klassikalises värsivormis, aine tuleneb enamasti mälestustest või muistse põlve pärandusest. Nii et oleks nagu Bernard Kangro mantlipärija. Raamatu kenad karjaselaulud on läbinisti esteetilised ja maalilised nagu looduspildidki. Pruugitakse üsna eripärast sõnavalikut: „Raagus okste rišeljö / vastu kaamet õhtueha. / Teispool musta ilmakeha / hiilib lähemale öö.“ Leidub ka haikusid ja tundeluulet.

Hästi tehtud maitsekad luuletused klassikalistel eeskujudel. Minusugusele elulistest vastasseisudes sumpama sunnitud hingele need midagi avastuslikku paraku ei pakkunud.

MEMORIAALKOGUD

Märgin selle sõnaga selliste luuletajate kogusid, kelle elutöö jäi napiks ning kes luulepildis äärepealsemad kui eelmised.

Ingvar Luhaäär on koguna „Sinust öitsema läks kivilill“ välja andnud Viivi Luige ja Leelo Tungla eakaaslase ja sõbratari, juba paarkümmend aastat tagasi meie seast lahkunud **Malle Härmi** värsid (1963–1965). Ega need ole vist sugugi halvemad kui nood, mida eelnimetatud sõbrannad tollal kirjutasid. Meeldejäävaimad on isikliku nukruse kujutused: „Üksik muinasjutt ma vahel olen: / tukkuv, peremeheta. / Nagu puu, mis seisab lumes / ainsamagi lehta.“ Või ka jõulisemalt- realistlikumalt: „Olen Mulgimaa pealinna / tühjaksimetud silmadega naine. / Oleme sinule naerda, / mina ja see turakas teine.“ Kõige ilusamad on armukuulutused, samuti mõni looduse- või hetkepildistus: „Urbades paju ma tahaksin anda, / temas kevadel viisid saab pill. / Enese tahaksin sinule anda — / sinust öitsma läks kivilill.“ Teema ja kujutusviis meenutavad kohati noort Viivi Luike, hoiak uue tulija maailmajanu. Värskest on rohkem kui konarusi.

Külli Muna (1960–2003) oli minu põlvkonna luuletaja ja kunstnik, 1980-ndate Tartu NAK-i raudvara. Nüüd ilmus tema postuumne esikogugu „Kõik on liiga vali“. Romantiline, nukras toonis väga-väga isiklik luule täis armastust ja ängi: „Siis püüdis raputada oma sinitibu / end lahti rapsida / siis taipas korraga / et enam need ei liigu.“ Naiselikud ja haprad pildid lootusetust eluvõitlusest: „Su käed on / mu ainuke / ehtija vöö / kui me rändame läbi öö / mööda tähtedest vööd.“

Kuldar K. Raudnaski (1965–1985), Nõukogude armees hukkunud noormehe luulekogugu „Egeuse meri“ on elluastuja arutlused elu võimalustest, valikutest ning õiglusest. Kuldar polnud vihane noor, pigem tasa-kaalukas, napp ja pastelne.

RETROKOGUD

Matti Mogučići „Mina — metsikuim mehike“ on Priidu Beieri väljaanne tema 1984. aastal valminud luulekogust, mis on ringelnud Tartus käsikirjalisena. Tegu on Mogučići-triloogia viimase raamatuga („Õrn ja röve“ ning „Mina — Eiffeli torn“ on juba varem trükivalgust näinud). Beier kirjutas Mogučići-luuletused Matti Miliusele kui interpreedile, kelle isik sobis suurepäraselt kandma luuletuste lüürilist mina.

Raamat koosneb lihtsameelse vägisõnatseja ühiskondlikest seisukohavõttudest ning pühendus- ning armulauludest. Mogučići armastab kehastada kõike, mis kommunistide ajal oli keelatud — kord on ta äge

rassist, kord kommionu, kord vaps, aga lõpetab siiski eesti kirjanike halli rodu manavate, autoripositsiooni peaaegu tõsiselt peegeldavate värssidega: „minu tee on okkiline / olla alandatu hää / rahval kellel pole kohta / ette nähtud ilma pääl“. Samas on ka iroonilisi ja paroodilisi tekste, kord kipub Moguči kangesti sõjaväkke, paroodialuule kullafondi jääb kahtlemata hümn KGB-le: „See seltsimees on meie / julgeolekust / ta tunneb ladmast rahva- / mehe olekust“.

Samas võib paljude tekstide puhul küsida, kas mõistab järeltulev sugu, uus kauge poliitkorrektne seltsimees neid Moguči leegitsevaid ridu: „kui sa tahad, et sinu pojast saaks mustade peldikupaber / kui tahad, et sinu naisest saaks kanniballide praad“. Karta on, et juba meie tänase poliitkorrektse ajastu jaoks pole need tekstid üldse naljakad ja varsti koputab Beieri uksele rahvamehelik kaitsepolitseinik. Mida see näitab? Moguči püüsid aktuaalsust. Igatsuslikud pühendusluuletused naistele ei ole nii löövad.

Moguči luule on kõrvuti Runneli käsikirjas liikunud tsüklitega ja Paul-Eerik Rummo „Saatja aadressiga“ eesti vastupanuluule väljapaistvaim väljendus. Ning eelmainituist hulga mahukam — ikkagi kolm raamatut. Beier on suur hüperboolimeister ja koomik, oma kaasagsetest võrreldav ehk ainult Jüri Üdiga. Seepärast peaks kolme kogu põhjal välja andma võitlusluulet koondava Moguči *greatest hits*'i. Ning lembeluule, igavikulise karje iginaiselikkuse järele võiks mahutada jälle teise omaette raamatusse.

Marie Haava (1881–1947) „Kasteheinad“ (väljaandja Monika-Aino Jõesaar, toimetanud Ülo Alo Võsar) paistab olevat kirjutatud ligi sada aastat tagasi, autor pääses juba 1897. aastal ilmunud „Eesti naisluuletajate albumisse“. Oli aktiivne „Postimehe“ kaastööline, prantsuse kirjanduse tõlkija ja lootustandev luuletaja. Haava siinsed luuletused leiti Kirjandusmuuseumist Karl August Hindrey paberite seast, sest temasse armunud Marie saatis Hindreyile kirjade vahel ohtralt lembeluulet, samuti „Kasteheinte“ käsikirja. Hindrey kritseldas käsikirja servadele nõuandeid, aga jättis kogu tagastamata. Kohmakat värssi ja tuntud sisu päästab natuke autori ekspressiivsus ja kirglikkus, mis on parim ehk armastuslauludes: „Mu armastus kui tuli on, / Nii äge, kirgline, / Kui üleinimline õnn / Ta täidab südame.“ Ka vaimulik luule on puhuti ekstaatiline. Paistab, et Jeesuse („Juudi“) pale, „kurb sära silmades“, ühendub poetessi nägemuses Hindrey omaga. Hoogu on. Kuid Pariisist tulnud Hindreyle ei istunud sellised kultiveerimata kirglikud preilid, kes „Postimehe“ väljasõitudel innukalt „Tagumist paari“ mängisid.

Ada Otema „Lahtised lehed“ on 1963. aastal Stockholmis ilmunud kunsti- ja luulealbumi taastrükk. Ilus (uus)romantiline tundeluule. Vormilt laitmatu, tänases luulepildis hoiab sisulist sidet pigem rahvaluuletajatega.

TÄNASED TÄHED

Ajaloolise tausta ülevaatamise järel võime asuda uudiskogude juurde, mis peaksid olema sündinud tänases ajas, olema tähed, mis peegeldavad meie ajastu valgust ja vaimu.

Järjekorda seadmisel arvestasin nende heledust luuletaevas, uudsustvärskust ja muidugi isiklikku meeldivust.

Doris Kareva „Aja kuju“ (Eesti Riigi Auhind 2006) on tõeline maiuspala tema metafüüsika austajaile. Õnneks mitte ainult, isegi mina, kes ma kõrget ja pidulikku luulet kardan ja vihkan, leidsin siit väga häid ja mulle tõsiselt kordaminevaid luuletusi. Mitmenäoline „Aja kuju“ meeldib mulle palju rohkem kui eelmise kogu, unenäoline „Mandragora“.

Poetessi kujund on täpsustunud, „ihalduse uduse objekti“ kõrval on teravaid, lausa lõikavaid pilte: „Skalpell ja metronoom / mu isa klaveril / enda vahel hoidsid vaikust, / kui ma olin laps. // Nüüd alles, aegamööda, / olen hakand kuulma, / mõistma / nende kummalisi lugusid. // Imeõhukeseks ihuvad need aja.“ Dorise aeg pole ei igapäevane tegelikkus ega kosmiline tähtede aeg, see on inimese hetk ja kõik, mis sellesse mahub — nii füüsiliselt kui metafüüsiliselt.

Lausa vaimustasid mind mõned armurõõmukirjeldused: „Võta mind vahel kui võileiba, / siis kui on kiire, / naudi kui austri vaagnat, / kunstiteost, kui on aega. // Jumala külalisraamatusse / jäägu meist tänutäht.“ Lisaks konkreetuses ehedaile on kogus ka abstraktsemaid, keelemängust ja manamaagiast kantud luuletusi, suuresõnalist ja literatuurset ollust, mis mulle nii väga korda ei lähe. Aga kokkuvõttes peab tunnistama, et „Aja kuju“ on laia sisulise haardega luulekogu, kus sõna saavad ihulik, ajalik ja igavik. Poetessi sõnad on väiksemaks jäänud ja teravamaks ihutud ning tema (kuri)kuulus metafüüsika on pildilisema kuju võtnud. Olen alati Dorise suurepärasest kunstitaju, luuletundmist, noorte kirjan-dusse aitamist jne. väga hinnanud, mul on tõesti hea meel, et seekord saan hinnata ka tema luulet.

Kristiina Ehini „Kaitseala“ on tähelepanuväärne, sisult ja vormilt (kujundanud Eve Kask) väga ilus raamat. See kõneleb autori elust Mohni saarel, suletud ruumis, mis on ideaalne aja häälte kuulamiseks: „Kella tiksumine ja / südamelöögid / täidavad aja / kui kummardun igaviku kohale“. Ometi pakub see paik võimalust kellast vabaneda: „las kell / see valge mehe mandala / tukub ja tiksuh“. Saare poeesiaruumis ei nuhtle poetessi „sekundipiits ajavaeste turjal“. Luuletused vahelduvad proosaks kujundatud tekstidega, päevikumärkmetega, mis kõnelevad autori igapäevastest tegemistest, näiteks sellest, kuidas ta kisub tapeeti maha ja laulab sealjuures Kuusalu ja Kadrina töölaule. Vahetekstid haakuvad ainult lähedaste luuletustega, luues pildile sügavuse: saatetekstid on rohkem igapäevas, luuletused rohkem igavikus. On tõesti kauneid kujundeid („jõehaige münditüdruk“), või iseenesest sentimentaalseid äratundmisi, mis siinkirjutavale tundelisele luulesõbrale ikka korda lähevad: „noorus voolab aeglaselt välja mu silmade järvedest / kas sa jõuad enne neist jooma“.

Natuke vähem meeldivad mulle Ehini riimilis-rütmilised luuletused. Kokkuvõttes väga värske, puhas ja helge raamat, mis ületas tublisti mu seniseid ootusi noorte eesti naisluuletajate suhtes.

„Sinamu“ jätkab **Hando Runneli** luules suunda, mis sai alguse „Mõisatustega“ (2000). See on luule, mida ei kanna enam riim ja kõla, vaid kujund ja sõna. Luulekogu moto pärineb Vana Testamendi õpetussõnadest ning esimene mulje ongi, et Runnel poetiseerib käsusõna eetilist absoluuti ning et värsid rõhuvad oma raskuse vaimuga. Aga teisalt kõneleb raamat ju armastusest, tüdrukust, kelle „rinnapead riivasid mu kukalt“. Runneli armastus on täis tunde pinget. Ning see pinge pole mitte üksi armastuse sees ja armastajate vahel, vaid suuresti ka armastuse alasti iha ja aegade algusest seatud käsuseaduse vahel. „Sinamu“ pole seega mitte armastuse kahur, vaid kondensaator. (Seda viimast sõna pruukis autor oma luuletuste kohta ise.) Autor on Atlas, kes „veel vanuigi / Peab kandma täherasket taevast. [---] Pühadeks lauludeks tegema / Kõik teie kadeduse, kurjuse ja meeletu roppuse.“ See paneb omakorda pinge peale.

„Sinamu“ esitab küsimusi inimese ja armastuse kohta. Puhuti teeb moraliseerimine teksti valmiklikuks. Need luuletused pakuvad mulle vähem huvi kui armastuse vastuolude leidlik sõnastamine. Runnel tajub hästi sõna kaalu, piibelliku otseütlemise mõju. Ta on end ka vabavärsis leidnud, külalaulu-mõõt on jäänud rohkem juhuluule jaoks. Põhitoon on hümnilikult pidulik, vahel muutub värss koguni heksameetriks. Mitmeski luuletuses tembib ta kõrgstiili kavalalt argikeelega. Runneli suurepärase keeletunne kujundab raamatu väga väljapeetuks ja ühtlaseks.

Minu õpetatud sõber Peeter Künstler oli **Mats Traadi** luulekogust „Orjavits õitseb“ veidi nõrkinud ja arvustas seda „Areenis“ pika hambaga. Seepärast olin üllatunud, kui raamat jättis lugemisel vägeva mulje. Saan muidugi aru, miks see mulle korda läheb — teos on ainelt ja käsitusviisilt lähedane mu enda raamatule „Vabariigi laulud“. Ent kui minu suhe vaba ja demokraatlikult labastuva isamaaga on ambivalentne või ikkagi imetlev, siis Traat on suur oma eituses ja halastamatu sarkasmis. Seepärast ei saa kelleltki nõuda, et talle autori paatos („seakskiit“) passiks. Puhuti on Traadi sarkasm „genitaalidega kenitlevate kentlemannide“ või „koopaelanike globaalset turgu turgutava koorilaulu“ puhul ehk koomiligne, aga luuletused on siiski võimsad oma tiheduses, kujundikülluses ja assotsiatsioonide teravmeelsuses. Traat kasutab julgelt üsna kauget või sõnamängust tulenevat mõttesidet ning saavutab nii poeetilise kõrglennukuse. „Õhtutunnil ilmub taevaletusele / võlausaldustähti,“ on Traadi hinnang meie tänasele kosmosele. Siiski pole teos suur ainult sarkasmis, selle poeetiline sügavus sukeldub olemise juurteni või rändab kaugusse, „kus tasa neelab valgust must auk“. Inimene, kuigi alandatud ja solvatud, püsib ometi — „sabata täht käteklambrite vahel“. Silmapaistev ja kesken-dunud teos.

Jüri Talveti väga abstraktselt kõlava pealkirjaga kogu „Unest, lumest“ märgib ometi autori liikumist konkreetse suunas. Seda tuleb ainult tervitada. Teos algab rändudega Eestimaal, ulatutakse ka Ipiqi ja Rein

Sepani. Järgnevad reisivad mööda Euroopat ning sukeldumised selle ajalukku. Palju mängitakse kultuurilooliste seikade ja tegelastega, selliste asjade vastu on minulgi loomungulist nõrkust. Professorist luuletaja peab dialoogi suurte mõtlejatega Laozist Derridani. Ka aja määratlemisel toetub ta autoriteetidele: „Aeg on sündmuste järgnevus, / teadis juba Lenin.“ Samade kaante vahele Dante ja Calderoni sekka mahuvad ka pommiplahvatused Madridis, Lätisse läkitatud mustlased, „Pentagoni tähtkuju“, milles „bin laden on öö“ ja „Minotauros mäletsemas Aafrika haljail künkail“. Kõik nad saavad kokku autori koduses Pärnus „ilusa naisega, kes tuleb läbi kõikide keelte“.

Muljetavaldav kultuuriline aegruum, vahest mõnes punktis pisut kaplinskilik, aga mitte häirivalt. Ning vägevalt intertekstuaalne: „kohe tuleb Astuuria prints / Felipe Suudlus äratav ellu / Väikese merineitsi“.

Keskendunult tegeleb ajakujundiga **Jaan Kaplinski** raamat „Sõnad sõnatusse/Инакобытие“. Ta jätkab just sealt — millest rääkis ka Masing — Jumalast ja kosmosest: „Tema kelle uni me oleme kuidas ta jättis meid siia / kosmose suurde jahtuvasse rehetuppa / suurde tühja kella kus keegi ei kuule kedagi“. Kohe tuleb meelde arbutate-aegne turmaliinist uste taga magav Masingu jumal. „Jumal on see, mis jääb järele / kui kõik, mis on usutud, on otsas“, kinnitab muidu maist harmooniat nautinud Kaplinski. On ju kõneldud, et Kaplinski on Masingu vaimne poeg, aga erinevalt oma raskepärasest isast üldarusaadav.

Kaplinski luuletuste põhitooniks on seekord resignatsioon ning nukrus aja ja elu käest libisemise üle: peeglisse vaadates „näed sa kedagi, kes sa enam ei ole“. Ei ole õiget sidet kõiksuse ega teiste inimestega. Paul-Eerik Rummo ütles mulle kord Kaplinski loominguga ühe üldistava lause, mille mina entsüklopeediasse kirja panin: „Kaplinski loominguga põhiteema on inimese traagiline eraldatus tõelusest.“ See lause tuli mulle nüüd tema raamatut lugedes jälle meelde. „Keegi ei maga kellegagi sama und.“

Jäädes oma tuntud headuses väljendusviisi ja (kuigi senisest pisut tumemeelsema) temaatika juurde, on poet avardanud luulevoogu sedakorda vene ja võru keelega. Ei oska arvata, kas vene keeles on ülepea Kaplinski vabavärsi poeesiaks pidamise traditsiooni. On justkui tõlkes eesti keelest. Võru keelest ei saa ma kuigi hästi aru. Loeksin neid värsse meeleldi soomekeelses tõlkes, sugulaskeelsuse efekt oleks sama, aga sõnad ja grammatika tuttavad.

Merca luulekogu „Hele häärber“ peaks iga tubli tartlane läbi lugema. Raamat koosneb justkui *hommage*’idest Tartu luuletajaile. Alguses on tublisti õudusromantikast à la Karl Eduard Sööt. Lisaks haldjatele ja hõbekrooniga printsile ilmuvad peagi välja tondid ja vampiirid. Kaitseliitlane Merca sokutab üsna traditsioonilistesse ballaadidesse militaarset mekki: „& õhus miljon rikoshetiricikat / qi timpanina mõirgab Gustaf Carl“ (see pole kuningas, vaid granaadiheitja). Nagu tsitaadist näha, nõuab autori kirjaviis pisut harjumist: tähed q ja c on pandud asendama häälikuühendeid.

Söödi juurest jõuab Merca peagi Talviku manu (luuletus kurikuulsast

Don Ramonist) ning arbujad jäävadki tema poetiliseks tasakaalupunktiks. Muidugi on Merca palju kehalisem kui arbujad. On juttu nii vakladest, koidest kui ämblikest. Merca luule amplituud kõrge ja madala vahel on suurem kui Heiti Talvikul.

Poetessi armastusekujutus võib olla räme, koomiline nagu Matti Mogučil, aga ka üllatav, isikupärane ja haarav. Merca loob huvitava kooskõla loodusest ja erootikast, segunevad lume- ja vulvaveed.

Uus sõna eesti luules ongi ehk Merca otsekohene ja ehe erootika. Teine hea asi raamatus on mõned väga värsked öökujundid: „Öövaiqs sügab tähekirpe taeva ihul.“ Ning kolmandaks kuulub Tartu klassikasse raamatu viimane tsükkel, milles on suurepäraseid pildistusi linna räsitud ja pohmellisest nukrusest: „Mäel õlletehas kähehäälset hõigub, / ka Emajõgi irtab kalda all...“

Merca kogus saavad üheks Tartu — mitte vaim, vaid hing — ja Tartu lihahimur keha.

Kogus „Selge jälg“ on **Elo Viiding** sedakorda ehk hoopis selgem kui mõnes varasemas raamatus. Ta on lausa süstemaatiline, luulekogu on väike eepos, mis algab algusest ja liigub kaduvikku. Paljud pikad luuletused on koelt eepilised.

Peale selle on Elo veel dramaatiline, ideoloogiline, armastab vastuolusid valguse kätte tuua.

Millega Elo heitleb? Võiks jõhkvalt öelda, et naise kohaga ühiskonnas, emadusega, sellega, mida „normaalne“ ühiskond „normaalselt“ naiselt ja emalt ootab: „ja kõik supermarketid tahavad / et lapsed oma emasid austaksid / tee oma emale rõõmu ja kingi talle midagi odavat / midagi mis maksab vähem kui viissada krooni / sest su ema on selle ära teeninud“. Õnneks on Elo Viidingu iroonia osav ja piisavalt rutiinivaba (samas ka natuke ühekülgsest paljastav ja piitsutatav), et olla üksnes vesiveski feminismi paisul.

Sekka on raamatus ka isiklikumat, endast ja isast ja luuletaja elust. Päris palju on mälestuslikkugi. Need tekstid pole just helged, pigem painavad, võitlus vaheldub resignatsiooniga. Luuleteos paljastab tänased illusioonid, internetimängud ja marketite unistused ning integreerib need ühte inimese igavikule allajäämisega.

Tegelikult ootaks Elo Viidingu paletti ka natuke helgemaid toone, mis luulevoogu mitmekesistaksid. Aga kus sa ühte raamatusse kõike kokku saad.

Jürgen Rooste, mees, kes võib kirjutada õhtu jooksul luulekogu, on piirdunud tänavu ainult ühega: „Ilusaks inimeseks. Saladokumente igavikuarhiivi peavalitsusest“. See on hea raamat, lühike ja lõbus, Rooste sõnaohtusse sigineb süsteemi. Eriti lõöv on esimene luuletus: „milleks on vaja luulet // kas ta maksab mu üüri / ja käib minu eest tööl / ja mõtleb välja / kuidas ma saaks / oma naisesse taas armuda / kas ta peletab nälja / ja hoiab mind purjus ööl / linna pääl“. Jürgeni erikujuline raamat on ühtlasi plaadiümbris, selles on helikandja, kus autor oma tekste jõrisesb, rõgisesb ja ümisesb. Rooste kosmos on Tallinn, Taanilinn („su hoorastunud

süda valla kõigile"), mille „sisimat seksuaalset biiti“ („korralikus kepis on kõvasti neljajalgset trohheust“) katsub autor aimata. Kandes romantilise poeedi rüüd ja risti, püüab Jürgen tabada linna ja aja lõikumispunkti rütme. Poeedi hoiak on aktiivne, ta õiendab, seletab ja targutab, säilitades ometi teksti vaieldamatu luulesuse. Luuletaja vahekord oma ainega on eufooriline. Rooste on avalik poeet, ta peaks tänavanurkadel esinema, nagu kunagi Matti Mogući. Kui peaks olema noori, kes otsivad luulest ajastu sisu, siis on Rooste neile parim.

Viimasel ajal end riigikirjanikuks kutsuv **Kivisildnik** on esialgu tööd leidnud vallakirjanikuna, nagu tõendab tema „Tali valla ametlik ajalugu“ (Tali, kirjastus „Jumalikud Ilmutused“). Justkui valla koolmeister. Nagu Kirjanike Liidu listist näha, tavatseb Kivisildnik kirjalike tekstide puhul väljenduda värsskõnes, nii et temalt võiks ükskõik mille kohta värssteksti tellida, olgu see siis Rahvarinde ajalugu, Paltsi perekonnakroonika või spaa avamine.

Kivisildnik tembib Pärnu vaimu, pseudomütoloogiat ja piiblikeelt loodusobjektide ja ajaloofaktidega. On sorav ja vaimukas nagu ikka, kuigi ehk mitte nii huvitav kui oma üldrahvalikes tekstides. On rohkem valla-keskne. Tulemuseks on väike värssistatud kunstmuistendiraamat Faehlmanni jälgedes, mis sobib nii kodulooõpikuks kui turismiteatmikuks. Ja veel: need, kes on (põhjendatult) kartnud leida Kivisildniku tekstist jõhkruks või solvanguid, võivad selle raamatu julgesti kätte võtta. Valla au on autorit ohjes hoidnud.

Kokkuvõttes väärrib Kivisildnik tõsist kiitust luulele uue pragmaatilise väljundi leidmisel. Iga vald võiks ometi luuletajalt ajaloo tellida. Ma reserveeriksin endale Viimsi valla.

Ave Alavainu „Minekulaulud“ (koostanud Anne-Mari Alver) on osalt elutöökogu, seal on kõrvu päris uuega ka vanemaid „kauneimaid laule“ nagu lauluna tuttav „Sõpradega koos jõin oma hinge maha...“. See on mahukas ja hoogne raamat, täis elujaatust ja tugevaid tundeid. Aeg, see otsalõppev, ja armastus on Alavainul vastandid: „AEG on me jumal ja teda me põlgame.“ Värss on sile ja traditsiooniline, originaalsust sigineb „hulkurprintsessi“ lauludes. Mürts ja möll sobib poetessile: „Kurvideta elu / on igav nagu Leningradi maantee.“ Leidub mälestus- ja pühendusluuletusi, poliitikat („Ei! Euroopa Liidule“), aga ka värssse elu igikestvusest, surmast. Ballaade ma eriti hinnata ei oska, need on paljusõnalisemad ja igavapoolsemad kui vahetu ütlemissiga ja vagabundlik Alavainu.

„Liivatee imepeen seeme“ meenutab, et pärast Runneli ja Beieri lahkumist riimilis-rütmilisest luulest, on **Contra** veel viimane, kes selle kirjutamisviisi eluõigust säilitab. Vahest võiks ta õhata Jessenini kombel: „Olen viimne külapoeet ma...“ Eks ole ju riimiline luule sündinud uuemast rahvalaulust, nn. külalaulust. Rahvaluuletajatest eristab Contrat kujundi originaalsus ja sõnastuse tihedus: „öös rattaplekid kilkavad / neid saadab kummisahin / öökiired valgust vilksavad / neis elu ilu vahin“. Rahvalik ja originaalne. Contra näiliselt vemmälvärssilikus luulevoos on tegelikult

igat liiki kõnekujundeid, mõni palgaline kirjandusteoreetik võiks need ju kokku lugeda. Rääkimata rütmimängudest tuntud viisidega. Et Contra armastab oma teoseid tillukeste vihikutena ise kirjastada, võib tema loomingust jääda põhjusetult kasin mulje. Tuleks mõelda kaunimate laulude väarikale valikkkogule.

Ott Rauna „Alraun“ kätkeb palju paradokslevat huumorit. Kuigi alraun on seesama unejuur mis mandragora, pakub Raun hoopis teist laadi teksti kui Doris Kareva kõrgpoeetiline kogu. On isegi ekspressiivsust ja löövust. Ajarändur Raun tahab maailmale selle 2896. tiiril peale saada, sest siis näeb ta oma armsamat, kes vahepeal on hakanud koera pidama. Tema tegelased on Juhan Viidingu ja Volli Pinni vaimud, Humphrey Bogart, KGB ülem Andropov, sekka elusaid eesti kirjanikke. Lahe ja vaimukas lugemine suure sügava luule taotluseta. Aktuaalselt mõjub linnugripiluuletus: „Mu ema / söötis kajakaid / keda pidas / hanedeks Pärnumaal / kuigi nad olid / vaid surm mis koputas aknale“.

Miina Hindi mõru ja teravmeelne luulekogu „Kõik oligi vaid ulm / Everything was yet just a dream“ koosneb üheksakümnest eestikeelsest luuletusest ning nende tõlkeist inglise keelde. Kakskeelsus on sünnitanud näiteks koomilise varjundiga eesti tõlke tuntud laulust „Where have all the young girls gone“, mille eestikeelne tekst vastab, et „ära võõrsile siit purjehtivad“. Soomekeelne sõna ütleb ilusti ära reisisihi.

Autor on järjekindel oma kriitilisuses, sarkasmis, tänase maailma eitamises, olgu sotsiaalsel, poliitilisel, mentaalsel või eksistentsiaalsel tasandil: „kui sa tahad mitte elada / siis ära ela / kui sa tahad mitte armastada / siis ära armasta / elus leidub ju kõigele / oma olemisvormi / jah isegi mitteolemisele“. Omamoodi paariline Mats Traadi siiski avarama poeetilise võttestikuga raamatule.

Kogumik lõpeb üleskutsega, mille eestikeelne tekst kurdab, et enamik raamatukogusid ei osta enam sisse eesti kirjandust, ja kutsub üles „eesti uut ja vaba kirjandust toetama“. Ingliskeelne lööb aga otsekoheusega: „The situation of Estonian new culture is very bad. So you can ask my account by e-mail and make a donation/ miina.hint@mail.ee.“ Ka üks vastus küsimusele, kuidas on lood eesti luules.

Eeva Pargi luuleraamat „Homsed uudised“ ühendab kummalisel moel abstraktse ja intiimse. Argised seigad ja mälestuskatked saavad suuren-duses väga abstraktse kuju, piirjooned ähmastuvad. Ei leia selliste luule-tustega head kontakti. Ega nad sellepärast halvad pole. Vahel vilksatab resigneerunud ironiat, mis mind Pargi luulet lugedes üles äratas.

Siim Kärneri „Uibuinamuru“ / „Unusmaa“. Pool kogumikku on eesti keeles, pool mingis lõunaeesti (mulgi?) murdes. Leidub Kärnerilgi kos-moseleegiat: „kui „Voyager 2“ kunagi / Siiruseni jõuab, kui jõuab, / siis ei ole Ööbikut, Roomäe / pärna enam olemas ja Kadi, / Mardi kivi-tulering on ammu / mulla all...“

Kirjakeelsed luuletused on huvitavad, kuigi meenutavad puhuti Kap-linskit. Ikka see maailma toimimise ja muutumise vastuolu kodukoha igi-

armsate asjadega: „...me oleme olnud siin ja kaua, kaua / enne Kristust, Kaali järve, Kalevipoega / koerakoonlasi, / koonukaid / šampuseklaaside sära...”

Neljanda luulekogu avaldanud **Urve Tinnuri** „Süda kui jumal” (toime-
tanud Anne-Mari Alver) teemaring on rahvalik nagu rahvaluuletajatel,
aga leidub viimistletud ja värsket kujundiloomet: „Sügishommik on tume
/ kui reeturi hing, / küüsi teritab akna peal vaher. / Minu maja ees / laterna
kollane ring / suudleb sillutist / valguseaher.” Silmapaistvalt hea sõnavali-
kuga tunde- ja looduslühirika (eriti sügisluuletused), on isegi õudus-
romantikat ning sotsiaalselt paatost prükkarite elust, mis meenutab
natuke kunagist Arvi Siiga.

Ly Gunnaritütre „Mina olen olnud kõik” on väga napp raamat täis
mõtte- ja kaduvikululeet. Tema napis luulevoos on väljapeetult suured
kujudid: „ja üks jumal oli / ja mina ta tänapäev // Ja üks jumal oli // ma
andsin andeks ta võlad”. Või: „kuskil on aeg / mis kutsuti ära”. Kui suureks
luuletajaks minimalist Ly Gunnaritütart pidada, oleneb paljuski konteks-
tist. On justkui kunstnik, kes maalib lauajuppidele sinise ja valgega
merepilte. Luulekogu on kujutus armastusest, mis kord selles elus vilksa-
tanud ja olnud kõik.

Mati Puhmi „Armuan” (2004—2005) on mahukas kogumik rütmilisi-
riimilisi luulet, raskuspunktiks vaimulikud laulud. Sõna- ja värsikorduse
sed annavad lauludele loitsulise omapära. Teostuselt professionaalne.

Kogus „Relvarahu” harrastab **Merike Hanni** sageli allegooriat, aga
luulet selle sõna üldisemas tähenduses seal palju pole. Valitseb kõrvale-
jäetuse ja üksinduse tunne. Poliitiliselt on Hanni eurovastane, eluvaatelt
pessimist, isegi armastuslaulud on mürgised-koomilised. Vorm on üsna
oskuslik, napp, tihe ja lööv. Nii et see raamat ei ole eriline relvarahu. Aga
lubatagu tsiteerida üht eksistentsiaalset ajalaulu, kus ei puudu oma
suurus: „Noor plika / ei saand / KuKusse / ei teadnud / uksekoodi // aeg
möödus / maa ja mere / peal / nüüd NoKu / tuli moodi // ukse taga / õnnetu
/ on ikkagi / see plika / sest täna ta / on vanaeit / ja sisse ei / saa ikka” („Kuku
ja NoKu”).

Silvia Rannamaa „Sinule, ema” on eeskätt tarbeluule. Piltidega raamat
jagab juhiseid, kuidas olla tõeline ema. Mõned tekstid on näpunäited,
teised jälle luuletused: lastest, kodust, koolist. Puhuti seguneb poeesiasse
moekat eluõpikukeelt, „lähteandmed oma programmi jaoks”, aga paatos
on piibellik. Jõuliselt moralistlik tekst, milles eakas autor demonstreerib
ometi püsivat kirjanduslikku vormi.

Tiit Merenäki „Mereretk” jäi mul miskipärast Rahvusraamatukogust
leidmata, aga juba on jõudnud minuni tänavu ilmunud poem „Mere-
mõtted”, milles juttu sellest, „mis meil toimub / kuidas püsida / vurles-
tuvas / Eesti ajas / murenevas kodumajas”. Puhuti võitlevalt publitsistlik,
puhuti poeetiline. Ehk on selline ka „Mereretk”?

VÕRU VÄGI

Aapo Ilves, Jan Rahman, Contra, Olavi Ruitlane, Pulga Jaan on üles astunud võru väge kuulutava koguteosega „Viie pääle“. Selles on viie autori lennukamad värsid, on uljust, ropuvõitu huumorit ja Võro-isamaalaule. Paistab, et autorid on välja käinud oma poeetilise kvintesentsi, suurimad hitid. Olavi Ruitlane: „oh mu esä majakõnõ / tsirgupesä muudu / seal om joba aastakümnit / ullimuudu juudu“. Niisiis tänane võru vaade maailmale. Raamatust õhkub sõpruskondlikku ja rahvuslikku iseolemise vaimu. Contra on üritanud ka inglis- ja eestikeelset levi- ja eurolaulu võru kultuuri integreerida, see on päris naljakas. Raamatuga käib kaasas viisistatud ja viisistamata tekstidega plaat, suurimat tunde mõnu pakkus mulle seal Aapo Ilvese võru keelde tõlgitud ja esitatud laul „Jää hüvasti, Maria“ Vello Orumetsa repertuaarist. Teos on Võru luule ja kultuuri lõbus-mehelik hansa-lõhnaline karje. Ja kõva.

„Põimaja kuu all“ on Leila Holtsi võrukeelne ja ilus raamat, niipalju kui ma aru saan, siis armastusest ja loodusest. Tundub igati meeleolukas ja professionaalne. Vist hea luule. „imäjõgi / õdagu om vaiki / pläsku tulõq õnnõ / helkväq tä vaiksõ vii pääl“. Tõesti on Tartus ilus elada!

Mullu ilmus esimene raamat, mis on täies ulatuses võrukeelse ilukirjandusliku teksti tõlge eesti kirjakeelde. See on Kauksi Ülle seitsmest kogust kokku pandud valikkogu (1987–2003) „Emaemamaa“, koostanud ja järelsõna kirjutanud Hasso Krull, tõlkinud Kirsti Oidekivi ja Aare Pilv. Kahtlemata on tegu tänuväarse algatusega, sest võru keelt on eestlasel ikka väga raske lugeda. Aapo Ilvese jt. poiste tekstid annavad ennast oma valjuhäälsuses paremini kätte kui Kauksi Ülle omad. Võib-olla seepärast, et Ülle on ehtsas Võru pärimuses ja suulises laulutraditsioonis tugevamini kinni kui lihtsamad ja sageli ka massikultuuriga mänglevad, niisiis tuttavama tagapõhjaga meesluuletajad. Kauksi Ülle head luulet lugedes jääb ikkagi väike tõkeluule tunne ridade vahele. Mõnes luuletuses see ei sega, mõnes luuletuses aimub midagi võõrapärast. Küllap kõlab ka sõna „perse“ Võrus kaunimalt kui Tallinnas. Aga tõlkida tuleb!

UUED LUULETAJAD (ENAM-VÄHEM HEADUSE JÄRJEKORRAS)

Jan Kausi „Aeg on vaha“ jaguneb kaheks tsükliks: „Aeg“ ja „Vaha“. Aeg on aeg (kaasaeg kui selline), vaha on autor, Jan Kaus, noor mees, noor isa, eleeigiline armastaja. „Ajas“ on Kaus tüüpiline ajalaulik, kes kirjeldab „ümbritsevat tegelikkust“, „Vahas“ viljeleb ta isikuluulet.

Ajalaulud kirendavad ühiskondlikest realiteetidest: „ajastu jahib ja murrab / leiab õnnetuid / kes keelduvad / kumblemast / naudingute basseinis“. Natuke nagu liiga tuttav kurtmine. Hoopis õnnelikumad on löövaks kujundiks tihendatud „sõnumised“: „keskajal / kasvasid kärnad / kogu kehal // tänapäeval / on üks vistrik / võrreldav needusega // rongis

saab süüa pizdat / kui rong / asub õiges maailmajaos". Kaus oskab kas või kõnekäänu kujundiks kirjutada: „lootuse tanker / upub viimasena“.

Kausi vahekord oma ajastuga on siiski sümpaatne: humoorikas ja eneseirooniline. Kõige rohkem meeldib mulle Kausi „lüroepika“: värsiks murdmata poetilised pildikesed, mis sisaldavad endas vahel ka novelli või laastu, lugu igatahes. Autorist endast kõnelevad proosaluuletused loovad läheduse efekti. Kausi eklektilisus ja entusiasm, loomulik elu kirjeldamise tarve, leidlikkus maailma ülesnoppimisel päästavad ta literatuursusest.

Tuntud ajakirjaniku **Krister Kivi** „Tulles lähemale“ on õhuke debüüt-kogu, suur oma depressiivsuses nagu uppunud „Titanic“. Aga ometi täis läheduseigatsust. Täpne, mitmekülgse kujundlikkusega tundeluule, mis varjab ängi kraatrit jaheda filosoofilise eesriidega, kuigi selle varjus sünnib apokalüptilisi ähvardusi: „Marss tõuseb esile idast punaka mühaga“. „Maailm / ei ole valmis sind vastu võtma, / erinevalt sellest, / mida laliseb siin see naine verises särgis,“ ütleb Kivi inimese sündi kujutavas lõpuluuletuses. Sellest tõdemusest on raske jätkata, aga siiski võimalik. Luuletustes on ehk rohkemgi poesiat kui Kausil, aga raamat napim ja vaateväljalt kitsam.

Tarah Xaintorxare kogu „Another Secret“ eessõnas kirjutab Doris Kareva, et teose autor lahkus üheksa-aastase poisina Eestist Prantsusmaale ning on tõlkinud Karl Ristikivi luulet. Nii et autoriks on Tarah Montbelialtz, Ristikivi „Inimese teekonna“ prantsuse keelde tõlkija. Teos pakub nappe mõttesalme. Mõned on vaimukad, mõned üsna argise koega tähelepanekud. Pühendus Johnny B. Isotammele laseb aimata autori meeldumusi. „Ein Zwischenspiel „Estonica““ keskendub eestluse poliitilistele, moraalsetele ja koguni usuküsimustele: „Jumal hukkus koos Lembituga / võhikud pursivad vaid teussist kotis / ehk Deus'est ja Gott'ist“. Teemaks on eeskätt võõrsilolek, kodu- ja väliseestlus, oma kohal olemine laiemalt. Kogu lõpus on mõned autori tekstid, mis tõlgitud prantsuse keelest Haiiti kreooli keelde. Raamat pakub uue põneva vaatepunkti väliseestlaselt, kes polegi vana ja pateetiline, vaid hoopis noor ja skeptiline rahvuslane.

Kai-Mai Olbri „Õhtune post“ algab ründava „Punkari lauluga“ inimkonnast, kes „aated minema pühkinud“ ja „ajusid pihku nühkinud“. Edasi tulevad epigrammilised ajalaulud, napid ja päris vaimukad: „ELU SAAB OTSA / ja Urmas Otti ei tunnegi.“ Seejärel on kord tõsisemate tekstide käes, sageli on need lähtunud mõnest kunsti- või muusikaelamusest, vahel ka reisist. Kena maitsekas mõtteluule. Kogumiku lõpp on aga kakskeelne, eesti-hispaania, milles läbivalt selle sooja ja värvilise maa motiive. Kobe raamat.

„Skarabeuse tsivilisatsioon“. **Leo de Sixtus** tundus Jõgeva poetessile Siret Rimmelgale sedavõrd õige nimena, et ta otsustaski selle juurde jääda. Sireti luuletused sünnivad armastusest ja unenägudest, aga samuti suvalistest nähtud esemetest, igast asjast suudab ta luuletuse tuletada. Leo de Sixtus torkab eesti luules silma oma vabalt voolava mõtteseoste

ketiga. Sellest pole just lihtne aru saada, aga seda ei peagi vist päriselt mõistusega võtma. Luule on see igatahes. Ja autorile paratamatu enesetustusevajadus.

Oma raamatut „Oidroon“ alustab **Kaarel Kressa** ulja „Pöördumisega“: „Ent tean ka, et homme, mil naeratab juhus, / saan kulla, teil loovutan vase. / Siis põlvitab maailm mu ees, tahtes suhu / mult võtta — / ja mina ei lase.“ Kogus leidub löövat arbujalikku värssi, mis laetud noore tulija kuraasiga, samuti noore kaotaja leina. On kõiksugust, värsket kujundit ja triviaalset nurinat, vaimukust ja väsitavat värsitampi. Raamat on entusiastlik, katsetuslik, lootustandev, mitmele poole rähklev, sügavust on veel vähevõitu.

Andra Teede, Janno Pikkat, Mart Valner, „Väike kuri kevad“. Andra on sotsiaalkriitiline, lennukas ja sirgjooneline elu madaluse piitsutaja. Janno on teistest kaks aastat vanem, juba üheksateist ja vormilt kõige mitmekülgsem ning sisult huvitavam. Ta pole enam sedavõrd maailma-avastaja kui teised, tal on poeetilist kavalust oma mõtte esitamisel. Mardi tekstid on kõige puhtakujulisem ajaluule, hetkede pildistused, sekka armastust, nagu noorest peast ikka ette tuleb.

Kõigil on teatavat poeetilist väljendusoskust. Ning kõik kirjutavad Tallinnast.

Reeli Reinausi „Tuhkatriinu“ kõneleb armastusest, elamise valust, surmast ja jumalast. Silmatorkav on autori heitlus jumalate, inglite ja kuraditega. Hukkaminevast hingest, Kolgata lehas ja põrgu väävlist polegi eesti luules ammu midagi nii jõulist olnud: „tule ja väävliilõõsas / kadunud hingedemeres / seisan ja vaatan su silmi / põlvini voolavas veres“. On muidki makaabreid motiive, libahunte ja vampiire. Noorusromantika on raamatus segi lausa õõvastavate purgatooriumilauludega maailmas, kus „Jumal nõnda julm“ ja „Kurat nii kaval“. Vägev ja ergas kujundlikkus äratav autori suhtes ootusi.

Elden Aressoni „Panoraam“ sisaldab nappe värse ja seetõttu on nende mõtte- ja kujundikontsentratsioon ka hoopis suurem kui tavapärasel alustajal: „Töötus // Üksik mees / Mustas kuues / Rändas mööda / Lõpmatut liivamerd / Verist vikatit / Liivas lohistas“. Mõned tekstid on oma kordustes ka loitsulised, mõned aforistlikud. Autori poeetiline käekäik pakub mulle huvi.

„Pea rippudes alaspidi“ on **Johannes Veski** kogumik mõtteluulet, milles tugevad kujundid keskenduvad „aja umbteele“, „momentide seiskumatule hiidkonveierile“. Põhitoon on romantiline, palju on juttu surmast. Poeedi suhe maailmaga on valuline: „Ma põlen ja valutun, / kärvan ja mädanen, / nutan et uppuda pisaratesse.“ Üks karmim tekst kutsub ka kollektiivsele enesetapule nikotiini, alkoholi ja narkootikumide abil. Raamat lõpeb kolme matusekõnega iseendale. Maailmavaluline ja konarlik on see autori „esimene salvestatud mõttekäik arusaadavast ja arusaamatust minu ümber ja sees“, nagu ütleb kaanetekst. Jõudu on sõnas tunda, ehk tasakaalustub mõtegi.

Elina Kononenko kogumiku „Linnusilmas“ kaanele on trükitud

järgmine tekst: „Kujutledes kõiki inimesi / maailma klaasist kupli all, / muutun mõistatuslikult haigeks. / Maakeralt sulab minutiga talv. // Kujutlen ennast justkui linnusilmas, / silmas, mis näeb, kuid siiski otsib. // Olla inimene on olla nagu müstik, / oma ajudega mõtlen küünikute trotsiks.“ Eks ta ole. Mõtteid nagu oleks, aga luuletada ei oska. Justkui filosoofiline luule, aga segasevõitu. Raamat on algajalik, aga mitte lootusetu. Siin-seal välgatab huvitavat vormi ja mõtet, aga siis tuleb riimimasin ja sõidab tärkavast poeesiaidust üle. Ootame järgmist raamatut.

RAHVALUULETAJAD (PÕNEVAMAD ALUSTUSEKS)

Rahvaluuletajad on luuletajad, kes mõtlevad „endast ja Eestimaast“ natuke vahetumalt (ja rohkem) kui teised luuletajad. Suur osa nende loomingust kuulub samasse loominguvoogu „Eesti elulugudega“. Aineks on sageli pärimused, isamaa mullapind ja muistsed vaimud. Rahvaluuletajad üritavad kirjutada kõigest ja oma elust iseäranis. Nende luule kujundikiht on õhem kui kutselistel luuletajatel. Päris-kirjanikud on oma raamatuis monomaanilisemad, keskenduvad rohkem teatud teemale või hingehoiakule. Teemakesksuse ja kujundikatte suurema originaalsuse tõttu on nad enamasti huvitavamad.

Samas võivad rahvaluuletajad hulkadele isegi lähemal seista, olla armsamad ja arusaadavamad. Ning tuua poeesiasse selle ääremaadelt uusi teemasid.

Harri Önnise ja **Pireti** „Emotsioonid“ sisaldab Harri eluõhtulaule ja tema lapselapse Pireti tudengipõlvekatsetusi. Kindlasti esindavad Önnise luuletused harrastusluule parimat taset. Mõni võiks vabalt ka igavikulisemate kalduvustega antoloogiasse sobida. Vorm on mitmekesine, koduse trohheuse kõrval on harrastatud ka vabavärssi. Romantika sekka satub üsna maiseid kujundeid (luuletus „Junn jahe“). Haaravamad on ikkagi värssid armastusest. Leidub ka rahvalikku nalja, isamaalaulu ja üks eesilikut sapine ehalkäimislugu „Ja lontrus on tulemas ehalt“. Önnise poeetiline väljenduslaad on avar nii teemade kui käsitlusviiside poolest. Muide, *Allways*-sideme („tiivad püksis“) poetiseerimise peale pole ükski „paberitega“ luuletaja tulnud, aga see uus luuleobjekt esineb nii Harri Önnisel kui Ants Tosinal. Önnise värskus ja originaalsus eristavad teda keskmisest rahvaluuletajast.

Heidi Raba „Teises fookuses“ leidub rahvalikumate palade kõrval filosoofilisi tekste: „Tasa ja kindlameelselt kulgeme / neljamõõtmelises ruumis idast läände. / Milline vaade kõiksuse platoolt.“ Siin on filosoofilise koega pildistusid idamaa linnadest ning suhtumist kujundab ida filosoofiast pärit kõiksusetunnetus, panteism. Heidi Raba kosmogoonia: „Ülalt vaadates helendab Maa / sama siniselt kui valgus mu kätest.“ Lisaks huvitavatele luuletustele on ka tavalist riimilis-rütmilist luulet öötaevast ja heinateost. See on ilus, aga mitte huvitav.

Saaremaa kirjaniku **Enda Naaberi** postuumse valikkogu „Saatusepuud“ märksõnadeks on meri, põlispuud, koduhiied, päikesenaer, vastukajamised teistele luuletajatele. Mõttesalme on ka, sealhulgas huvitavaidki: „Allikal on puhtad silmad / aga / mul on elujanu.“

„Kimp luuletusi“. **Laine Villenthali** kogu neljas trükk, mis sisaldab võrreldes varasematega pisut uusi tekste. Autor on kauaaegne kirikuõpetaja, praegu pensionil. „Armas lugeja! Järgmised konarlikud luulevormis esitatud kirjaread ei ole ilukirjanduslik looming. Need on päevikulised märkmed-vihjed mu senise elu kogemusist, kaotusist ja võitudest. [...] Kirjutamisel sai eesmärgiks soov austada jumalat, mu Loojat-Lunastajat-Pühitsejat,“ kirjutab ta eessõnas.

Tegelikult pole selle mahuka raamatu värsid konarlikud, vaid omas laadis stiilsed. Vaimuliku luule lugejale sümpaatne tõendus ja kokkuvõte elust, milles jumala osadus. Tunne on kirgas ja ehtne, 84-aastase autori tekstide kallal pole põhjust luulekriitikat pruukida, aga lugeda võib.

Erich Meerja (1931–2005) kogu „Õunapuud üle aia“ (toimetanud Anne-Mari Alver) saatesõnas on öeldud, et „tema luulet iseloomustab romantiline hingelaad, autor on talupoeg ja looduslaps, kes tundis sügavat aukartust elu ja kõige elava ees“. Raamatus on pühendused Virumaale, rahvapärimeste luulendused, variatsioonid Kalju Lepiku ainetel.

Hillar Tarning pakub haikule tuginevat lühiluulet kogus „Meeltes mõeldu – südamest öeldu“ (Stockholm, 2002–2004, Tallinn, 2005). Lisaks loodustotiividele sisaldab üks tõsine eesti haiku ka õpetussõna: „Ettevaatust poeg! / Mütsiga kui lööma lähed / mütsist ilma jääd.“ Haikusid on igasuguseid, parimad meenutavad elu möödumist: „Sauna lavale / sinuga koos istudes / tajume aega“, „Kõlavad laulud / sõprade seltsis istun / aastaid tagasi“, „Toonela teedel / Tuuli tallan / Maja mul Manala maadel. Rootsi väliseestlase iseenesest sümpaatne kokkuvõte elust: „Emakeel keelel / juurtega sügaval suus / Hambad on kaitseks.“

Kogumikus „Jõuluheinamaa“ paneb **Ülo Aho**, „maarahva laulja“, kel „armastuse isa“ alati pea kohal õpetussõnu jagamas, kirja elu põhi-väärtused. (Autor näib end mõneti identifitseerivat oma lemmikkan-gelase Kr. J. Petersoniga.) Tegu pole siiski vaimuliku luulega, on veidi erootikatki, aga põhiheli on ikka maainimese hingest („jõuluheinamaa imeline kooskõla“). Üsna vilunud käega kirjutatud terviklikud luuletused. Parajalt napid, ei lähe lahjaks.

Maimu Valki „Kirju liblika suvi“ ütleb: „Elu on see – / sõbraga jagatud leivakäär / kummelis kodutee ääres“. Mahukas raamat, täis maitsekaid luuletusi maast, rahvast, armastusest, loodusest, ajast, valgusest, tasakaalust, tööst, emakeelest jne. Hea rahvaluuletaja.

Mahukas on ka **Linda Luhti** „Lõpetamata laulud“. Tegu on poeetilise päevikuga, mis koondab elu jooksul kirjutatud luuletusi. Juttu on lastest ja lähedastest. Luuletajal on hingeline side nii esivanematega varjudega, kes teda vaimus külastavad, kui ka oma raamaturiivuliga. On päris vai-

mustav näha lugeja tänust sündinud pikka pühendusluuletust, mis koosneb suuresti autoritest ja pealkirjadest: „Kõik mis on siin, / on kallim kui kuld / on osa mu eluloost.”

Rootsis elava eaka poetessi **Helve Poska** neljas luuleraamat kannab pealkirja „Kõik on vaid laenuks”. Alguses on mõned viisistatud laulud jumalast ja isamaast. Ülejäänud kogu koosneb sonetipärgadest, mis puhuti üllatavad oma asjalik-mälestusliku sisu ja proosalise registreeriva sõnastusega: „Kaks ohvitseriperekonda juba / me kodus kasutasid kahte tuba / Nüüd ülemisel korral võõras alus // Üks eesti naine ulualust palus / ta alumisse korda nõudis tuba / tal määratigi elamiseluba”.

Ülo Kraani „Võimalus olla” — „valik harrastusluulet” — on kuuekümnenda eluaasta ületanud ajakirjaniku värsppäevik ja päris hea raamat. Elu värsistamisel on pruugitud kõiksugu kujundusvõtteid ja -viise. Kõne all on nii isikliku kui ühiskondliku elu sündmused.

Oma esimese luulekoguga „Salgamatu selgus” astub ette Sargvere põhikooli kehalise kasvatusõpetaja **Taiga Laur**, „Paide valla tubli tegija” ja maa sool. Ähvardab kaanetekstis, et see kogu ei jää viimaseks. Luuletused on kultuursed ja siledad, värsimõõt ja riim klappivad. See, mis esialgu puudu jääb, on mõtte või kujundi originaalsus. Raamatu põhitoon on romantiline. Leidub ka kahele-kolmele reale murtud aforisme, mille seas on nii triviaalseid kui humoorikaid: „Hallpead austa / kiilakat karda.”

Uno Sikemäe raamatus „Mõtterännud haikude ajas” kuuluvad mõned haikud lastekirjandusse, teised on elust ja loodusest. Tõsine haikusõber ilmselt nuriseks autori puhutise kergekäelisuse ja kergemeelsuse üle, aga minu meelest on haiku kujunenud üldrahvalikuks mõttesalmiks, kuhu võib mahutada mida tahes.

Heinrich Oja raamatu „Eha paiste. Haikusid aastatest 2000–2004” teemaks on loodus ja loomad, sageli ka allegoorilises võtmes. Mõned palad lähtuvad eesti luuleklassikast: „Lumehelbeke / tasa tasa liuglemas / Liivilt minusse”. See kinnitus viitab eesti rahvaluuletajate üleüldisele nabanõõrile.

Mitmes toonis värsiharrastust sisaldab **Marge Välja** „Jäägu edasi kõlama luule”: „Lihtne ja lausa labane, laa-laa, / looduslik, loomupärane, pla-pla. / Vanamoeline, veidi väsinud, vaa-vaa, / eks minagi ole elust räsitud, jaa-jaa.” („Minu luule”). Võiks öelda, et tuntud mõtted tuntud vormis, aga vähemasti on neid palju, nii et siit võib mõnigi rahvaliku luule sõber naudingut pakkuvaid tekste leida. Olgu veel üks tekstinäide, mis kinnitab, et kõik naissoost harrastusluuletajad ei kirjuta mitte hingekeeli helistades, vaid jätkavad ka külalaulutraditsiooni: „Küll eile oli vast pidu! / Ma tantsisin just nagu libu, / said kingad rikutud ära, / üks proua sosistas: mära.”

Valve Heliste on oma luulekogu „Tsirelipuhm” pühendanud lihtsatele maainimestele. Luuletuste pealkirjad: „Minevikuradadel”, „Kodukotus”, „Minu maa”, „Mure”. On ka pühendusluuletusi: „Sõstrasilmad, sale piht, / all ja peal kultuurikiht” („Ruti”), ning elulisi nõuandeid: „Las lulli lööb su naine väike, / siis paistab sulle ta kui päike.” Tahtsin juba keerulis

linnainimesi selle raamatu eest hoiatada, aga kui autor hakkab mõtisklema ajast, sünnib kohe keeruline kujund: „Päevad kui liblikad / lendavad tuules, / möödunud aegade kulunud kuues, / mälumaailmas / ruumalas suures, / mõttekorallide rahnusid luues.“ Aeg teeb lihtsast maainimesest natuurfilosoofi.

Romantilist mõtteluulet pakub **Aino Aarniste** „Taevaaker“. Ei saa jätta tsiteerimata üht luuletust: „Luigelaul vahusel veel / sügislaotuse all / iseenese otsing / samblase soojuse pai / niiskel maamullal / kodumaa armastuse õrnus / su sammude kaja / kuuvalgel ööl / varjude teatris / elujaatuse töötus / tugevate jaoks maailm / et sa teaksid / et sa jõuaksid / elu mõistmise randa“. Minu meelest on see tekst eesti romantilise rahvaluuletamise *eidos*. Siin on kõik öeldud. Soovitan kõigil, kes hakkavad luuletust kirjutama, kõigepealt see tekst läbi lugeda ja mõelda, kas siin polegi viimati tegemist luuletusega, mida te just kavatsesite kirjutama hakata.

„Tõemetseen“ on **Peeker Vägi** ülistuslaul viinale, igal leheküljel üks nelikvärss: „Veel pole nõnda tark me maa, / et siiralt viinast luuletaks. / Vaid siis üks rahvas õndsaks saab, / kui viinale on kuulekas.“ Maailma suurim tõemetseen pole siiski autor, vaid pärmiseen, kes tegi viina võimalikuks. Teos on ideoloogiline: „On parem minna viinakaevu / kui surra, makstes pangalaenu.“ Veidi ühetooniline ta ju on, aga kui raamat oleks kirjutatud viina vastu, oleks see palju igavam. Kohati on päris vaimukaid salme: „Nüüd eesti keeles sõna „hea“ / küll „viinaga“ peaks asendama. / Miks küündimatu sõna peab / semjoodikuid veel masendama?“

Kahe koguga esines mullu **Ants Tosin**: „Seksiralli“ ja „Kirerapsoodia“. Esimene teos algab rahvusliku üleskutsega: „Veel milleks taskud / rahast triiki, / kui pole / lastekisa? / Kus pole rahvast, pole riiki, / ei ema ega isa... / Kui hoogu võtaks / seksiralli — / ei kaoks me / ajaauku halli.“ Erootikat on omajagu, olgu siis kujundlikumat („Liigutusteski hirvegraatsiat / juustes kevadetuult“) või otsekohesemat: „Käsi püksikud rebiks jalast, / kehad liibunult koos.“ Kurja juur on sõnaga „püksikud“ (seda tuleb raamatus väga sageli ette) seostuv äärmiselt ebapoeetiline semantiline väli. Poeemi paatos on sihitud lõbujanulise seksi vastu, mis ei taastooda rahvust. Ometi kirjeldab meesautor seksirallit sellise kaasaelamisega („Oh sa mait / kui põhja surud — / värisevad mäekurud“), et kardetavasti on sotsiaalne hoiak armurõõmule lihtsalt külge keevitatud. Puhuti ei saa eitada uljast koomikat ja löövalt vurisevat vemmalvärssi: „Ükskõik ta / plikuska või vana, / saputamist ootab kana.“ Autori hoiak on justkui külalaulikul sada aastat tagasi: seks on vinge, aga paha haigus väärib parastamist. Raamat pole ehk küll luule, aga nalja saab igatahes.

„Kirerapsoodia“ on seevastu mahukas lembeluulekogu. Ma pole elu sees näinud kellelgi sellist arengut kaheteistkümnenda ja kolmeteistkümnenda luulekogu vahel kui Ants Tosinal. Sest erinevalt eelmisest on „Kirerapsoodia“ lausa luule. Nojah, teatavat literatuurset asjaarmastajalikkust ju kohtab, aga kogumik on oma kirepalangult suur. Kui tahtmine on vägev, ei tee väike triviaalsusetümin seda tingimata tühjaks.

Kahe koguga on mullu üles astunud ka **Raul Järve**: „Luuletusi ja

uutmõtteid" ning „Elu, ma räägin ju sinuga". Esimene on luulelisem („Luule on vabanemine hingepiinast / ära otsi abi seksist ja viinast") teine elulisem („ühituti töö ja seks / süütus läks seal / naks ja naks" – elust üliõpilasmalevates). Luuletused on üsna konarlikud, kus mõte hea, seal värsis kehva, ja vastupidi. Teatud elulist huvi need ju pakuvad, kuigi poeesiat on napilt.

Ester Kõrvitsa raamatu „Aja setted" tagakaanetekst ütleb, et alates 1956. aastast on autor kirjutanud „enamasti vabavärsilisi luuletusi [---] elust, inimesest ja aja kaduvusest". Tsüklid „Kuulan vaikust" ja „Kauguste kutsuvast kajast" annavad märku, et tegu on eeskätt meenutusluulega.

Omamoodi kurioosum on **Olev Sau** pühendusluuletuste kogu „Ei saa mitte vaiki olla. Valimik Eesti vanema põlve heliloojate portreid". Vanematest klassikutest kirjutatud tekstid pakuvad peaaesjalikult kultuuriloolist teavet ega ole õigupoolest üldse luuletused. Mõned on kultuuriloolised marginaalid, mõned värsiks murtud miniesseed. Aga näiteks Eduard Tubinast on kirjutatud napp lüüriline luuletus. Ja Mart Saarest ning Cyrillus Kreegist. Öeldakse, et luuletus on kõige infotihedam tekst. Seega on teos teatmik-õpikuna väga põnev algatus.

Teet Lindma „Piirikivi" on Viljandi kultuuritegelase ja kunstiklubi presidendi raamat, pühendatud tema vanematele. Sisaldab autori rahvusromantilist graafikat ning nappe luuletusi, millest mõned on haikud ja teised haikulaadsed: „Vihmauss teeb / oma tööd. / Vabal ajal käib / meestega kalal..."

Vinni Kareda „Õpilane" pakub autori sõnul lausesse pandud tundeid, mitte mõtteid. Paremad värsid võlgnevad tänu eesti luuleklassikale: „see sära kui helin rinna sees / nüüd lähedal kõik lõputa teed". Tegemist on väikese luulepäevikuga elust, saatusest, poliitikast, Eesti Vabariigist ja talvisest tormist.

Lõpuks mainitagu veel järgmisi rahvaluuletajaid:

Maimo Tüür („Minaringid"), **Tiiu Jüriado** („Luule on ime", koostanud Helina Alver), **Reet Ilves** („Südamesuudlus"), **Jaak Kõdar** („Vaikuse värvid"), **Jüri Männiste** („Arsti arvates" XII).

Vabandan, kui mõni luulekogu jäi nimetamata, sest päris iga raamat polnud vist veel Rahvusraamatukogu katakombidesse jõudnud või ei saanud seda lihtsalt momendil kätte. Aga nagu luule ei saa olla täiesti lõplik, ei saa olla ammendav ka luuleülevaade. Kõrvale on jäänud paberile panemata luuletused, mis inimeste ilmaruumis mõnel muul moel liiguvad. Luuletus peaks püüdma paberile jõuda, mida üritab sekka toetada ka seni internetis hulpinud kirjandust avaldav ajakiri „Värske Rõhk". Perioodikas ilmunu kohta võiks peaaegu teist niipalju juurde kirjutada. Ajalehed ilmutavad juhuluulet, näiteks „Areen" on seda juba aastaid teinud, ja kõrvuti rahvaluuletajatega on seal tänavu sõna saanud Runnel,

Rummo ja Ehin. Aga rahvaluuletajatest on ilmselt kõige järjekindlam juhupoet Marko Pomerants, keda kui Riigikogu liiget tuleks tõepoolest nimetada riigikirjanikuks.

IGAÜHELE OMA TÄHT

Olen ikka aeg-ajalt katsunud kirjutada luuletust sellest äratundmisest, et inimese elu on liiga lühike ega lase midagi suuremat ette võtta, kuid pole õiget kujundit leidnud. Aga kui see ka nii on, jaksab igaüks meist vähemasti mõne luuletuse kirjutada. See tähendab oma isikliku ajamasina ehitamist. Ja kui see kosmosesse ei lendagi, saab nõnda vähemasti oma elu tagasi kerida.

Mullune luuletaevas omandas suurte elutöökogude tõttu tõepoolest kosmilise ruumi sügavuse. Oli nii eatut luulekosmost nagu Masingul või oma aja kosmost nagu Krossil, kelle ajaliku avaruse mõju on kahtlemata olnud Masingu omast suurem. Mulluste uudiskogude autorite seas võib eristada igavikulaulikuid (Kaplinski, Runnel) ja ajalaulikuid (Traat, Rooste, Kaus) või nende lähenemiste sünteesijaid (Kareva, Ehin, Talvet).

Üldisemaid tendentse ma eriti ei täheldanud, iga luuletaja töötab rohkem omas laadis ja oma kosmoses. Ning poeesiaotsija võiks sealt leida oma tähe, olgu see siis parajasti orbiidil tiirutav Gagarin või määramata ajaks puhastustulle langenud Dante.

Et anda aimu, mida on järgnevast kirjatööst oodata, loota või karta, püüan end alustuseks oma objekti, s. o. 2005. aasta proosa suhtes positsioneerida. Paraku tähendab see, et lugejat siiski ei säästeta lookesest teemal „mina ja toimetaja“, mida kriitika asjatundjad ei pea heaks tooniks. Nagu eelmise aasta ülevaataja Mart Velsker, pean minagi tunnistama, et proosaülevaadet polnud varem keegi minult tahtnud. „Loominguga“ saigi algul kokku lepitud näitekirjanduse käsitlus, mis varsti sujuvalt manööverdati proosaülevaateks. Nüüd, kus seljataga on lugematu arv tunde kümnete ja kümnete raamatutega ning arvutiekraanile on ilmunud artikli esimesed laused, võin tõdeda, et ma ei ole vahetuse üle üldse õnnetu: kulutatud aega ja vaeva tasakaalustavad ühelt poolt selginud pilt proosamaastikust *siin ja praegu* (andestatagu see kulunud kujund), teiselt poolt mõnigi kirkastav või ergastav kogemus, mida mullune näitekirjandus mulle paraku ei pakkunud. Tulen nende juurde tagasi ülevaate lõpus, enne aga võtan ette maastikukirjelduse: kes, millest ja kuidas kirjutavad. Üritan ilmunut rühmitada ning jälgida läbivamaid jõujooni, temaatilisi koonzumisi jms. Kuna mul ei õnnestunud välja mõelda ühtki korraga ranget ja atraktiivset struktuuri, mille lahtritesse andnuks proosaraamatud ilma ülejääkideta paigutada, otsustasin lödvema variandi kasuks: komponeerida ülevaade aheldumise põhimõttel, lähtudes teoste ja teostegruppide vahel ilmnevatest seostest; kui mõni teos jääb teistega kokku aheldamata, siis seda parem. Arengusuundade tuvastamist — kuidas paikneb üks või teine teos autori tervikloomingus, žanri või stiili ajaloos — ma ei ürita, sest selle tarvis jääb minu asjatundmine napiks. Järgnev ülevaade on hetkeseisu subjektiivne kaardistus ajalise sügavusmõõtmata. Ennast positsioneerides ei saa jätta mainimata asjaolu, et üle tüki aja on proosaülevaade tellitud naissoost lugejalt — viimati juhtus see kaheksa aastat tagasi, kui ülevaate tegi Marika Mikli. Ma ei kavatsen kultiveerida rõhutatult soospetsiifilist lähenemist, kuid annan endale aru, et minu tundlikkus ühe või teise teema suhtes võib teine olla kui meeslugejatel.

1

Aastaülevaate žanrikaanonisse kuuluvad kvantitatiivsed näitajad ning vaatlusalala piiritlemine koos teoste sisse- ja väljaarvamise kriteeriumide selgitamisega. Sellest alustagemgi. Karta on, et vaatamata andmebaaside mitmekordsele läbikammimisele jäi midagi ikka üles leidmata, sestap ei riski ma avaldada suletud nimekirja, nagu tegi Mart Velsker 2004. aasta

proosa ülevaates. Kuivõrd sinne nimekiri on aga paar nimetust pikemgi kui Velskril, siis ei ole puuduvaid tekste tõenäoliselt palju ning võib kinnitada, et järsku hüpet ega dramaatilist langust pole proosaprodukt-sioonis toimunud. Autorite nimekiri on natuke lühem, sest mõni avaldas aasta jooksul kaks teost, Erik Tohvri koguni kolm (kokku neljas raamatus). Tundsin huvi, milline on naisprosaistide osatähtsus, ja sain tulemuseks, et neid on veerandi jagu, mis on veidi tagasihoidlikum näitaja kui tunamullu. Väide, et naiste osakaal kirjanduse suurvormide loojana, eriti proosas, „jääb meestega võrreldes kaduvväikeseks“ (Ilona Martson, „Vikerkaar“ 2005, nr. 11–12, lk. 182) ei pea päriselt paika. Tunnustatusega on muidugi iseasi.

Edasi pangem paika proosavälja piiripostid. Keelepiiril teen seda kõhklemisi: kui tõlked rangelt välja jätta, hakkab kahju Käbi Laretei mälestusteraamatust „Otseku tõlkes“, liiatigi on ta piiri peal ka žanrikriteeriumi järgi. Olgu, järjekindlus pole alati voorus, Laretei jääb. Ajapiir: ma ei vaatle varem ilmunud teoste uustrükke, seega jätan kõrvale Oskar Lõvi (1892–1977) mälestusliku triloogia „Kolm naist“ (ilmus Kanadas 1965. aastal autorinimega Jaan Järvalane) ning Jüri Tuuliku jutukogu „Nässu ja Loviisaga“, mis sisaldab tuttavaid Abruka-lugusid uues kombinatsioonis. Päris kõrvale ei kõlba jätta Jaak Jõerüüdi kaunimate juttude valimikku „Sõber“, sest seal leidub kolm 2005. aastasse märgitud lugu napolis elegantses stiilis ja täpselt skitseeritud tüüpidega, näiteks kohviku-pildike „Tavaline päev“.

Žanripiiride kehtestamine on kõige problemaatilisem, kuid sellest ei pääse. Kui kitsendada vaatlusala ilu- ehk „päris“ kirjanduseks, jäävad välja följetonid ja veded (Andrus Kivirähki kogu „Vargamäe vanad ja noored tembutavad jälle“), samuti enamik memuaare — kuid siiski mitte kõik. Miina Hindi „Klytaimnestra“ on proosa ja draama hübriid (dialog domineerib), mida ausalt öeldes ei meelita lugema äärmusfeministlik hoiak.

Pikemalt ei peatu ma aforismikogudel, mida ilmus kaks (temaatilised valimikud välja arvatud): Teddy Tüüri vaimulike mõttetereade kogumik „Aforismid“ ja majandusteadlase Uno Mereste „Herilaspesa. Mõttekilde ja kildmõtteid“. Viimane koondab aastail 1955–1975 kirjapandud mõttevälgutusi ja -mõlgutusi, muu hulgas kirjanduse ja kunsti teemadel, millest paari ma sissejuhatuseks laenan. Näiteks niisugune kriitikut juba ette vabandav aforism: „Võimaliku allteksti sõnastus ei ütle midagi autori või teose kohta. Need on lugeja näojooned, mis sellest vastu vaatavad.“ (Lk. 126.) Või teine: „Sügava autori ja andeka lugejaskonna vahel on eriarvamused teose mõistmisel vältimatud. Need ei pea olema alati lahk-arvamused, ent võivad olla sedagi.“ (Lk. 133.) Kuna Tiit Merenäki õpik-romaaniks nimetatud „Eurofilosoofia“ puhul ilmnis, et tegemist pole mitte luuletajana tuntud autori interdiskursiivse eksperimendiga, vaid lihtsalt õpikuga, mis tahab olla põnev nagu romaan, jääb ka see välja.

Üritan neis piirides tutvustada võimalikult kõike, mis loetud, siiski mõne erandiga. Ainult nimetamisi olgu fikseeritud Rein Tigase „Sirjelind“ ja „Palvepärlikaev“ ning kodu-uurija Eduard Leppiku „Osma haigus“.

Alustan memuaaridest. Neid ilmub meil tihedalt (põgus otsing interneti-poes andis eelmise aasta kohta tulemuseks veerandsada nimetust), samuti kogutakse, uuritakse ja avaldatakse intensiivselt inimeste elulugusid. Võib arvata, et mälestuste ja elulugude esiletõus kultuuris peegeldub ka proosakirjanduses. Kuid kuhu üldse tõmmata vahejoon? Memuaarid liigitatakse tavaliselt kirjanduse äärealale, nn. kirjandusliku dokumentalistika valda. Igaühte, kes on oma eluloo üles kirjutanud, kirjanikuks siiski ei peeta. Vahest läheb (ilu)kirjanduse piiri ületamiseks tarvis küllaldasel määral elulise ainese kunstilist töötlust või fiktsionaliseerimist? Milline määr on küllaldane, on lahtine küsimus, millele minagi vastama ei hakka. Küsimuse olemasolu annab aga põhjuse joonistada välja üks võimalik telg, mis viiks faktipõhisest kirjasõnast kujutlusmängulise kirjanduseni. Vastandus ei ole muidugi absoluutne. Memuaarid ei vahenda täit tõe sündinud asjadest, sest mälu on valiv ja subjektiivne. Psühholoog Endel Tulving väidab, et see, mida inimesed sündmusest mäletavad, muutub sõltuvalt sellest, mida nad sama sündmuse kohta kõnelevad, s. o. jutustamine mõjutab mälujälgi. Teiselt poolt töötab kujutlus reaalse elu ainesega ja meie kogemused maailmast seavad fantaasiale paratamatult piire. Siiski saab tinglikult lahutada (mitte vastandada) tõsielulise dominandiga ja kujutluskirjanduse või kõnelda kultuuri-uurija Thomas Paveli mõisteid laenates tõe projektist ja fantaasia projektist kirjanduses („Fictional Worlds”, 1986, lk. 147).

Memuaaride puhul, nagu öeldud, on piir hägune. Küsimus on ka asjade nimetamises. Piiripealseks juhtumiks on memuaarid, mida pakutakse välja ja/või võetakse vastu omaeluloolise jutustuse või romaania. **Kaarel Kallaku** raamatut „Valle aeg. Maailm ja mõnda” eristab žanripuhtast memuaarist põhiliselt see, et autor jutustab oma poisipõlvest ja nooruki-east tema-vormis ning paneb tegelasele nimeks Valle. **Einar Sanden** nimetab „Hommikutundide”-sarja neljandat osa „Kolme ilmakaare poole” autobiograafiliseks romaaniks, samas kannab minategelane autori teist eesnime Fred. Kallak taaselustab ühes jutus kolmekümnendate aastate Eesti olusid ja pajatab teises paoteekonnast läbi Saksamaa 1944. aastal. Sanden jutustab eesti põgenikelaagrist Saksamaal ja Inglismaale minekust, aastad on 1948–1949. Kallak on tähelepanelikum olmedetailide suhtes ja väldib ideoloogilisi hinnanguid; rõhk langeb igapäevaelule – normaalsusele, mida püütakse säilitada ka sõjalõpu hävinguis. Sandeni teos on värvikam ja sündmusrikkam tänu Kallaku introvertsest Vallest sootuks temperamentsemale minategelasele, kellega on aga seotud ka raamatu suurim probleem. Juba eelmise osa kohta märkis Mart Velsker aastaülevaates, et Fred on lausa uskumatult ettevõtlik, ja see kehtib ka „Kolme ilmakaare puhul”. Peale tubliduse argiasjades tõmbab ta uues osas tüdrukuid ligi nagu elus kärbspaber, mis annab põhjust õige naturalistlikult kirjeldada teismelise nooruki seksuaalseid sooritusi.

Mis toimus samal ajal Eestis, saab lugeda **Heino Kiige** elulooaama-

tust „Ole usin. 1948–1954”. Kiige ja Sandeni raamatuis on mõndagi sarnast. Ka Kiigel on käsil pikem sari, kus kõnealune raamat on järjekorras neljas. Kiigelgi on minevik korralikult dokumenteeritud ja arhiveeritud, pikalt tsiteeritakse kirju ja muid dokumente ning faktoloogia on paigas – jutustajal näib olevat täielik kontroll mineviku üle. Ka Kiige minajutustaja, Fredist viis aastat vanem, on praktilise meelega, ei lase end muserdada elumuredel, mis Sandeni kangelas omadele alla ei jää – pere küüditamine, kohtuprotsessid, tuberkuloos jm. –, ning vaatab elule optimistliku pilguga. Tema tublidus püsib kummatigi usutavuse piirides, naissuhetes on ta aga Sandeni Frediga võrreldes tõeline džentelmen. Faktikirjandus on tõesuse suhtes eriti tundlik. Olev Remsu meelest olevat isegi nii pedantne jäädvustaja nagu Kiik liigselt romaani poole kaldunud ja žanri lõhkunud: „Kahte kärbest korraga ei taba, autor peab valima tõe või tõetruuduse, publitsistika või proosa vahel...” („Sirp” 5. VIII 2005.) Küllap on minevik memuaarideski subjektiivne rekonstruktsioon, millest pole mõtet otsida puhast tõe; oma subjektiivsust Kiik minu arust ei kuritarvita. Ilmsemaltki kaldub belletristika poole **Juhan Saare** „Valus naer”, mis aga ettenägelikult on varustatud motoga: „Kõige parem välja mõeldis on tegelik elu.” Tegelikku elu tuleb vaid natuke järele aidata, jutustada sündinud asjad lugudeks ja lisada veidi värvi kaasteeliste portreedele, ning seda kunsti Saar valdab. Põhitonaalsus on hele, naer pigem muhe kui valus; ajastu grimasse kohtab küll ja mõni lugu läheb päris ähvardavaks kätte, ent kõigest sellest kõneldakse kibeduseta ega häbeneta muiata iseendagi üle. Koguni sõjaväeteenistus stalinistlikel 1950-ndatel näeb Saarel välja märksa hubasem ja humoorikam kui 1980-ndate lõpu Vene armee Olavi Ruitlase pilgu läbi („Kroonu”). Kui memuaristid illustreerivad oma raamatuid harilikult fotodega, siis Saar on eelistanud Hugo Hiibuse kongeniaalseid sõbralikke šarže. Mälestused avaldas ka **Olivia Saar**, tema „Humalapuu” sisaldab lisaks lühema jutustuse üksiku naise roomaanist abielus mehega.

Piirjuhtumite kilda liigitaksin **Käbi Laretei** memuaariraamatu „Otsekuu tõlkes. Teema variatsioonidega”. Mitte lihtsalt sel põhjusel, et autori enda arvates on see kirjandus („Eesti Ekspress” 24. XI 2005), vaid seetõttu, et teosel on vaieldamatuid kirjanduslikke väärtusi, nagu tundlik ja kujundlik keel (Anu Saluääre ilusas tõlkes) või mittelineaarne kompositsioon, mille abil autor varieerib pealkirjakujundisse kätketud teemat: mõistmise-mõistmatuse pingeväljad nii lähisuhetes kui ka kultuuride, põlvkondade, iseoma eriaegsete „minade” vahel. Teiselt poolt on Laretei teos ise variatsioon teemal, mis eesti kirjanduses on varem esile kerkinud näiteks Lydia Koidula ja Aino Kallase puhul: naislooja dilemma ehk kuidas sobitada kunstniku rolli abikaasa, ema, perenaise rolliga. Laretei käsitleb neid probleeme ettevaatlikult ja tundetargalt, ei ilusta ega paku välja lihtsaid lahendusi. Taotluseks on mõista, mitte iseennast õigeks mõista.

Kui „Otsekuu tõlkes” on kirjandus (väärtustavas tähenduses), siis **Ingvar Luhaääre** neljaköiteline elulooromaan „Allikaäärne ja pilvepealne.

Luuletaja elu" ei ole seda mitte. See on kõhklev üllitis, mis kasutab läbisegi belletriseerivaid võtteid (tegevus algab enne kangelase sündi, prevaleerib tema-jutustus) ja ehtsuse markereid (fotod autorist, dokumendid ja tsitaadid). Belletristlik alge nõrgeneb loo edenedes ja lõpuks laguneb narratiiv hoopis laiali. Viimane osa on kokku lapitud avaldamata luuletustest, artiklitest, traktaatidest, kirjadest jm. „toormaterjalist“. Pealiiniks on armuelu aina uute luuletüdrukutega, mida püütakse vääristada erootilis-usulise esoteerikaga.

Teistviisi kinnitub tegeliku elu külge **Kati Murutari** „Džungliseaduse vangid“ — muuseas tõsine pretendent aasta kõige paksema proosateose tiitlile. Ainet on andnud TV tõsielusari „Džunglistaar“, kus Murutar lõi kaasa; milleks on teksti pikitud veel portreelugusid avaliku elu tegelastest, Luule Viilmast Ain Kaalepini, ei ole päris selge. Sarja staaride nimed on muudetud (kuuldavasti tootjafirma nõudmisel) ja oma *alter ego*'l laseb autor kindluse mõttes koguni ära surra, aga see kõik on vaid pealiskaudne kamuflaaž. Panustatakse ikkagi prototüüpide ja sündmuste äratuntavusele. „Džunglistaari“ tüüpi *reality-show* kui kunstlikult konstrueeritud reaalsus on iseenesest täiesti põnev aines. Ent selmet nähtavale tuua reaalsuse konstrueerimise mehhanisme, pakub Murutar egotsentrilisi paljastusi, s. o. käsitleb seebiooperlikku materjali samavõrd seebiooperlikus võtmes. Õigluse huvides andkem siiski sõna autorile: „Uute raamatutega uudistekünnist ületada on kadestate kolleegide väikemeelsuse tõttu võimatu, skandaali ja sensatsiooni puhuvad raipenokkijad täis iga ilmaga — ärgu see tööhoolikust elueit arvaku midagi, et teda liigsuutlikkuse eest hellitatakse, eks ole!“ (Lk. 371.)

3

Kui mõned kirjutavad läbi isiklikku elu, siis teised rekonstrueerivad sugu- võsa minevikku või rahva ajalugu. **Enn Nõu** dokumentaalromaan „Mõtusekuke viimne kogupauk“ on ligi pool tuhat lehekülge paks ja kirjutamisele olevat kulunud kaheksa aastat, mille üle pole põhjust imestada, sest kirjutamisega käis koos arhiivi- ja uurimistöö. „Niimoodi kaevab ta nagu arheoloog need mälestustükid järkhaaval välja ja ühel päeval langevad kõik killud täpselt oma kohtadele tagasi nii ajas kui ruumis,“ kirjeldab autor loomeprotsessi (lk. 183). Omavahel üsnagi lõdvalt seotud peatükid räägivad muhulaste väljarändamisest Kaug-Itta XX sajandi algul ja stalinistlikest repressioonidest Venemaal, Esimesest maailmasõjast ühe muhulase pilgu läbi ja Vene sõjalaeva „Slava“ hukust mere- lahingus aastal 1917. Romaan toetub mitmesuguste dokumentidele (päevikud, kirjad, märkmikud, fotod jne.), tsiteerib allikmaterjale ning mõjub seeläbi usaldusväärse ja ajalooliselt autentsena. Kadri Tüür leidis küll puudujääke muhu keele ja kultuuri tundmises („Eesti Ekspress“ 13. X 2005), kuid mittemuhulasest lugeja neid tõenäoliselt ei märka. Tegelaste sisse eriti ei näe, ülekaalus on väline pildistik. See kõik on ühtpidi hea,

teistpidi mitte nii väga. Faktipõhisus ja deskriptiivsus teenivad tunnetuslikke huve, kuid kohati on neile ohverdatud loo ja tegelaste huvitavus. Pikaldane jutustamistempe peidab üksluisuse ohtu, nõnda kestab rongireis Vladivostokki julgelt sadakond lehekülge, mida täidavad arvutute jaamahoone, linnade, reisijate pisitoimingute kirjeldused — temperamentsem romaan mänginuks selle ajaga ette terve sündmuste kaskaadi. Sama oht kummitab maailmasõja edasiandmisel sõduri igapäevaste kulutuste ja kaubahindade fikseerimise kaudu — täiesti võimalik vaatenurk, ent hakkab lõpuks mõjuma kergelt küünilisena. Realistlikku põhikude ergastab kaks sürrealset kohtumist sarvilise mehega, kes kord meenutab Stalinit, kord Hitlerit. Peajoontes on Nõu romaan siiski lähivaade minevikku, võiks ka öelda, et monument minevikule. Seda oleks huvitav võrrelda teiste eesti väljarändamisromaanidega — Vilde „Prohvet Maltsvet“ ja Aadu Hindi saarlaste-lugu „Oma saar“ tulevad esimestena meelde.

Eriti peenelt punub fakte ja väljamõeldist kokku üks **anonüümne autor** (ajaloolane?). „Libahunt“, alapealkiri „Ühe Eestimaa aadlimehe lugu“, petab algul ära pealkirjaga, mis otsekohe toob meelde Kitzbergi kuulsa tragöödia (miks mitte ka Hermann Lönsi 2004 ilmunud tõlkeromaani). Kes ootab ajalooliselt dokumenteeritud moondumisjuhtumit, peab aga pettuma. Eestimaa mõisniku Tõnis von Sudepe libahuntlikkus tähendab hoopis salaagendiks olemist, kuid sellele pealkirja tähendus ei taandu — teos tervikuna on libabiograafia, nagu seda on nimetanud Indrek Hargla („Eesti Päevaleht“ 15. IV 2005). Akadeemilise põhjalikkuse ja täpsusega rekonstrueeritud barokiajastu Euroopasse kirjutatakse hoolikalt sisse üks väljamõeldud mees, kes on „nähtamatuna“ kohal suurte ajaloosündmuste juures ja Euroopa kroonitud peade lähikonnas. Allikana pakutakse välja Itaalias leitud käsikirja, mille fotogi on poetatud ohtrate illustatsioonide sekka, toetamaks ajalootõe illusiooni. „Libahunt“ on historistliku taustsüsteemi ja fiktsionaalse eluloo filigraanne sulam — jää või uskuma, et veel üks maailmapoliitikas osalenud eestimaalane on mineviku varjude keskelt üles leitud. Et kujutamislaad ei ole kuigivõrd romaanilik, saab „Libahunti“ lugeda kui ajaloo populariseerimist müstifikatsiooni toel.

Ka **Oskar Kruusi** märksa vähenõudlikum jutukogu „Pühajärve armastajad“ on esmajärjekorras hariva sihiseadega. See on ilukirjanduslikku vormi rüütatud populaarne kirjanduslugu, esitatud seitsme kirjaniku minajutustuse vormis (püüdmeta ometi tabada nende kirjanike stiili ja maailmanägemist), koondatud Pühajärve ümber, võrtsitatud paari seksistseeniga ja varustatud pisut piinlikult mõjuva epiloogiga, kus kirjanikud haua tagant jagavad infot nagu elavad (õieti küll surnud) leksikonid ja hurjutavad mõnd laiska biograafi. Osalt mälestustel põhinevast raamast võivad kirjandusõpetajad leida huvitavat lisamaterjali.

Ainestiku poolest võiksid Kruusi kõrvale sobida **Toomas Raudami** lood *rock*-muusika staaridest (Joplin, Hendrix, Morrison jt.) kogumikus „Tänuulikud surnud“, kuid need on kirjutatud nii, et kultuuriloolise proosa silti ei saa neile külge riputada. Raudam ei soovi tõetruult rekonstrueerida varasurnud kuulsuste elu ja surma lugusid, vaid ühe kadunud

ajastu ja põlvkonna vaimu, ning ta teeb seda empaatiliselt ja tähelepanuväärse emotsionaalse autentsusega. Rokiajastu vaim on praeguseks müüdistunud, ja seda müüti ei kipu Raudam lõhkuma. Selles segunevad õrnus ja brutaalsus, armastuseiha ja enesehävitustung, ning põhjatu hingevalu seletab ja õigustab peaaegu kõike — narkootikume ja jõhkrust, vägivalda nii enda kui teiste vastu. Kas ei hakka see vaim juba monumendiks kivistuma, kerkib lugedes küsimus. Tõnis Kahu näeb igatahes põhjust rääkida kuuekümnendate põlvkonna survest („Eesti Päevaleht“ 17. XII 2005). Igal juhul köidavad siirus ja intensiivsus, millega Raudam kujutab maailmavalu ja lõhestatud seisundeid. Peamotiive koondab ja teatraliseerib näidend „Presidendi vend“.

Peale „Libahundi“ anonüümse autori astus mullu ilukirjandusse veel üks ajaloolane, professor **Aadu Must**. Juhtumisi langeb temagi raamatu pealkiri kokku ühe näidendiga — selleks on „Põrgu värk“ —, kuna alapealkiri „ajalootuulest ja pörguluulest“ viitab Lennart Mere „Hõbevalgele“, millega ambitsioonikuses siiski ei võistelda. Aadu Must vestab Tori mitut liiki pörgulistega seotud folklooripõhiseid lugusid. Folklooripõhisust tuleb mõista üsna avaralt, sest enamik lugusid, näiteks need, mis räägivad nõukogude aja õudustest ja veidrustest, näikse olevat rahvajuttu imiteeriv omalooming. Tõsise ajaloolasena paneb Must raamatu lõppu teadusliku kommentaariumi, panetunud poliitikuna puistab aga teksti pisinükkeid, nagu kuradi võrdlemisel põrgu välisministriga: „Hästi lobeda jutuga, nagu see kikiilipsuga tipsutajast ametivend tal siin veel üsna hiljutisel ajal oli.“ (Lk. 45.) Ma ei ole kindel, kas see värvipiltidega juturaamat ei kuulu mitte otsapidi lastekirjandusse.

Tegelikult sattus „Põrgu värk“ faktikirjanduse naabrusesse üksnes autori ameti ja akadeemilise aparatuuri tõttu. Siirdugem siit traditsioonilise ajalooaproosa juurde. Kui „Libahundi“ lugeda müstifitseeritud ajaloolise biograafiana, siis jääb sellesse rubriiki kaks romaani: **Leo Metsari** „Keiser Julianuse“ neljas osa „Prokopiose ülestõus“ ning **Raivo Seppo** „Kuupaiste tütar“. Mõlemad kujutavad eesti lugejale kaugteid ja võõraid ajastuid: Metsar Rooma keisririiki IV sajandil, Seppo Moldovat ja selle naaberriike XVII sajandi keskel. Nii Metsar kui Seppo tunnevad oma ajastut põhjalikult, mida tunnistavad ka olustikumaalingud, etnograafilised ekskursid, korralikult väljajoonistatud poliitilised jõujooned jne. Muu poolest ei ole neil palju ühist. Metsari romaan viib lõpule 1978. aastal alustatud tetraloogia ning on seetõttu laadilt epiloogiline, pöördudes tihti tagasi eelmistes köidetes jutustatu juurde. Keiser Julianus saab juba esimestel lehekülgedel surma, tegevustikku kannavad intriigid ja vandenõud tühjaks jäänud trooni pärast. Metsar teeb panuse historistlikult täpsetele kirjeldustele ja seikluslikule sündmustikule, mille varju jääb tegelaste siseelu — iseenesest mõistlik lahendus, kui ei taheta langeda hingeelu moderniseerimise lõksu. Seppo teistsuguseid taotlusi ilmutab juba poeetiline pealkiri; tema Moldova-lugu hoiab koos seisusepiire ületava suure armastuse motiiv — vürst armub mustlastüdrukusse, abieluni jõudmiseks tuleb armastajatel ületada hingelisi ja sotsiaalseid tõkkeid.

Romaan liigub realistliku ja romantilise ajalooproosa piiridel: taustsüsteem on tõepärane ja tihedatoimne, tegelaskujutus aga järgib romantilisi konventsioone, mistõttu psühholoogilised käigud on üsna ettearvatavad. Kui Metsari stiil on asjalik ja kuivavõitu, siis Seppo kasutab palju haruldasi ning omasõnu; vahel mõjub see kuidagi kenitlevalt.

Arved Viirlaiu jutukogu „Ajala on mitu nägu“ tundub žanriliselt heterogeenne: dokumentaalsusprintsip valitseb kahe kaasmaalase elulugudes, memuaarlikud on lapsepõlvepildid ja pajatused lemmikkassi tempudest, ajalooline lähenemine ilmneb nimijutus, kus minategelase elukulg põimub XX sajandi Eesti ajalooga, ning fiktsionaalsus sünk-dramaatilises rannajutus „Kai ja Paadu“, kus leidub tumedaid kirgi, toorest vägivalda, põnevust ja patoloogiat.

4

Faktikirjanduse vastaspoolusel paikneb ulme- ja *fantasy*-kirjandus, välja mõeldis *par excellence*. Proosaülevaatajatel on kujunenud kauniks kombeks sel puhul vabandada, et nad ei tunne seda tüüpi kirjanduse spetsiifilisi mängureegleid, ja sama vabanduse pean esitama minagi. Vaadagem siiski, mida on leida eesti ulmes 2005. Selgelt kuuluvad sellesse liiki Lew R. Bergi (Leho Raie) viimaseks jäänud romaan „Must kaardivägi“, Veiko Belialsi „See, mis tuikab su veres“, Meelis Friedenthali romaanivõistluse auhinnateos „Kuldne aeg“, Indrek Hargla „French ja Koulu“, Tiit Tarlapi „Kurjuse tund. Koidiku lapsed“, Paul Pajose „Igapaha sekeldused Estomaaniaal“. Viimasest pole mul öelda muud, kui et see on koomiksi laadis seikluslugu ulmeliste kulisside vahel, sihtrühmaks pakuksin teismelisi.

Lew R. Bergi „Must kaardivägi“ kuulub märuli- või peenemalt öeldes *action*-ulmesse. Pearõhk on sõjakujutusel – lahingud, luurekäigud, piinapised, suurel hulgal metsikusi, tegelaste siseellu heidetakse vaid nappe valgusvihke ning ulmelisuski kipub taanduma atraktiivseks pakendiks. Lahingud käivad küll teisel planeedil ja mängu tuuakse võõras eluvorm, ent päris ilmselt huvitab tegevuse käigushoidmine autorit rohkem kui alternatiivse maailma väljamõtlemine. Arvustustes on viidatud autobiograafilisele tagapõhjale ja kiidetud Bergi selle eest, et ta näitab, kuidas põhjendamatu vägivald vormib meestest kalestunud sõjardeid. **Tiit Tarlapi** „Kurjuse tund“ on mitmeti sarnane „Musta kaardiväega“: humanoididega asustatud võõras planeet pakub napi ulmelise dekoratsiooni, raskuspunkt on põneval sündmustikul ja peategelaseks matšo-tüüpi kalestunud sõjamees nagu ka Bergil. Tarlap on märulikirjanduse klišeedes tugevamalt kinni, ta annab kangelasele paariliseks võluva noore naise ja lõpetab loo kätemaksuga galaktikat valitsevale inimvaenulikule superorganisaatsioonile. „Koidiku lapsed“ on veel üks variatsioon ajamasina teemal, mis sedapuhku paiskab kangelase ürginimeste keskele, edasi aga kulgevad seiklused harjunud rada, kusjuures ei puudu ka imekaunis ürgnaie. **Veiko Belialsi** õudus- ja fantaasiakirjanduse elemente segav

romaan paneb seikluslikkusele samuti suurt rõhku. Tugevalt „kummitab“ selles teoses õuduskirjanduse klassik H. P. Lovecraft. Nagu Lovecraftil, nii on ka Belialsil õuduse allikaks tundmatud võimsad jõud, mis ei allu inimlikule loogikale ja on mõistusega kontrollimatud. Et tegevus on viidud keskaegse ilmega eksootilisse keskkonda, saab õuduslugu lugeda kui turvalist muinasjuttu, seda enam, et käiku läheb tuttav motiivirepertuaar: mereröövlid, nõiad, vampiir, mitmepealine hüdra jne. **Meelis Friedenthal** „Kuldne aeg“ näib alguses lubavat rohkem: lugejale antakse kätte asju ja sõnu, fiktsioonimaailma kokkupanek neist nõuab omajagu ajude ragistamist. Laene ja mõjutusi ulmeklassikast paistab olevat päris palju (minule meenusid näiteks Huxley, Orwell, „Matrix“, „X-mehed“ jm.), ent tervikuna on „Kuldse aja“ maailm algupärane. Tegemist on masinate loodud kunstliku tsivilisatsiooniga, mis peaks reprodutseerima katastroofis hävinud kultuuri, „kuldajastu“. Kultuurimälu, mida sel eesmärgil taaselusatakse, on paraku auklik, keegi ei tea täpselt, mis oli alguses, ja nõnda osutub uus ilm veidraks hübriidiks, kus vana maailma tükid on valesti kokku pandud. Fiktsioonimaailma komplitseerib „hull üliaju“ Kronos, kelle manipulatsioonid muudavad inimese kui bioloogilise liigi omadusi. Tegevuse edenedes nihkub raskuspunkt ulmelise maailma ehitamiselt vastupanuvõitlusele maa-aluses vanglas, romaan libiseb teaduslikust fantastikast märulisse.

Kui ulmeauhind Stalker oleks minu anda, saaks selle **Indrek Hargla** „French ja Koulu“. Selle kaante vahel on kolm ühiste tegelastega lugu. Koulu ja French on peremehe ja tema nupuka teenri klassikaline paar; libahunt-naise Nelli seltsis teevad nad läbi koomilise varjundiga seiklusi, ikka mitmesuguste võlusesemete nimel, kuid dominandiks ei ole märul ega maagia, vaid lugemismõnu pakub eeskätt vaimukas maailmaloomine. Välismaalane French jutustajapositsioonis esindab võõrast pilku, mille kaudu on mugav kujutatud maailma võõritada. Tegemist on topeltvõõritusega, sest võõras pilk vaatlleb alternatiivajaloolist maailma, mis on konstrueeritud koduse Eesti teravmeelse teisendamise teel. „Protomaailm“ paistab tekstist piisaval määral läbi, nii et äratundmisrõõm ja üllatuse nauding on kenasti tasakaalus. Aeg jääb ebamääraseks, arhailisus (orjandus, torupillimäng ja regivärss) eksisteerib rahumeelselt koos moodsa ajastu reaaliidega – mobiilid ehk autod ja pistolettod, vaimustavad maagialoogid-semiootikud. Riik on Maavald, pealinna ausse on tõstetud Tarbatu, Räväl esineb kergekaalulisema kilulinnana. Fiktsiooni maailm on tugeva etnograafilise või antropoloogilise dominandiga, Hargla mahe ironia saab rahvusliku värvi, olgu maavaldlaste kommete, rahvustoitude, kunstiharrastuste või rahvusliku karakteri kaudu. Et tegelased ja sündmustiku põhimustrid palju ei arene, muutuvad lood küll ettearvatavamaks, kuid mitte igavaks – väikesi üllatusi jätkub lõpuni. Lustlik mäng rahvuslike müütide ja minevikuga lähendab Harglat Kivirähkile.

Margus Sanglepa „Künkarahva“ fiktsioonimaailm on kui Maavalla kahvatu äratõmme. Sanglepp teisendab tänapäeva Eestit arhaiseerivas võtmes ning lisab fantastilist elementi Vanemuise ja punaparuniga

seotud põrgujõudude näol, ent peasihiks on poliitiline satiir isamaalis-konservatiivsetelt positsioonidelt. „Künkarahvas“ tahab olla korruga kunstmuinasjutt ja publitsistlik följeton ega ole päriselt kumbki. **Uido Truija** „Popullo“ fantaasiariik on veel ilmsemalt satiiri kattevari; kurjalt naerdakse välja sotsiaalsed pahed, oma osa saavad pangad, kohtud, politsei, riigivõim, rikkurid jne. Sugeneb ka operetlikkust ja melodraamat ning lõpuks muutub lugu õõvastavalt veidraks maskiteatriks. Kui lisada „Telemacheia. Eepos kümnes osas (daidžest)“ **Kalle Käsperi** raamatust „Kolm reisi“, kus pilgatakse eestlaste natsionalismi, degeneerunud kultuuri, välispoliitilisi ponnistusi jms., moodustub väike allegoorisatsiirilise proosa piirkond. Vastumürgiks võib lugeda **Kati Murutari** teise nulluse raamatu „Kuhu kuningad kadusid?“ (sisaldab ka Jaan Tätte näidendi „Piknik Reiu jõel“ proosaversiooni) pseudoajaloolist nimijutus-tust Jüriöö ülestõusu aegadest, kus väärrikad eesti mehed ja vägevad eesti naised panevad aluse tulevasele Eesti riigile. Tagakaanel kiidetakse kirja-tööd sügavaks kummarduseks eestlusele.

Erinevalt ulmest näib kodumaine krimikirjandus viibivat uinuvast olekus. Žanri ainus puhtatüübiline esindaja, **Philippe Hint** konstrueerib „Tomsonite mõrvaloos“ kaks mõrva ärimahhinatsioonide taustal, ent kriipsujuku laadis tegelased ja skemaatiline olustik ei anna kaasaelamiseks mingit tuge, ja nii ei teki ka tahtmist teha ajugümnaastik. **Enn Põldroosi** kolmest omavahel seotud jutust koosnev „Kinnituisanu“ on autori määratlust mööda „pseudokrimka“. Metsas on olemas lummetuisanud laip, kahtlusaluse ajakirjaniku põgenemise käigus lisandub laipu, kuni teises novellis selgub, et põgeneja ise on tapetud. Korraliku kriminulli jaoks on loo konstruktsioon liialt logisev, saabumata jääb ka lõplik selgus kuriteo asjaolude ja põhjuste kohta — mis klappib päris hästi kokku arutlustega elu juhuslikkusest: „Me ei tea iial ette, kuhu jõuame, kuhu viivad meid ka kõige ilusamatest kavatsustest alguse saanud teod, mingid tühised toimingud. [---] Elu on ruletimäng, kunagi ei tea, kuhu kuul veereb.“ (Lk. 108.) „Kinnituisanut“ oleks mõistlik lugeda mitte kriminulli võtmes, vaid vabalt nautida Põldroosi plastilisi kirjeldusi ja paradokside liikuvaid mõtisklusi. **Arvo Valtoni** kogumikust „Taltsutatud lammas“ leiab samuti jutu pealkirjaga „Kriminull“, aga seal jääb saladus hoopiski lahenduseta, selle asemel kerib lugu lahti pahateo tunnistaja armusuh-teid. Mis teha, kui too proua ei soovi saada kriminulli kangelannaks: „Tal oli pigem küllastus nendest lihtsameelsetest lugudest, kus aina aeti roimade jälgi ning pakuti mõistatustele üksteise võidu ikka veidramaid lahendusi.“ (Lk. 166.)

Kivirähki ja Heinsaart peab ulmekirjanike tsunft niipalju omaks, et nad võetakse Stalkeri-auhinna nimekirjadesse. Tsunfti liikmeks neid ometi arvata ei saa, sest nad ei tööta ulme- ja *fantasy*-kirjanduse kaanoni sees

ning vastavate kirjanduslike erireeglite järgi — nende mängumaa on avaram. Kui kõnelda kujutluskirjandusest ehk „fantaasia projektist“ laiemalt, siis on **Andrus Kivirähki** novellid ja romaanid selle keskmeks. Kivirähki mõjuväli ulatub kaugele, tema loominguga suhestub ja suhtleb terve rida nooremaid kolleege ja teda saadab vaibumatu populaarsus. Ka uus novellikogu tõusis ruttu müügitabelite tippu, vajamata atraktiivsemat pealkirja kui lihtsalt „Jutud“. On kiusatus pruukida klišeed „Kivirähk tuntud headuses“, mis tähendab, et mul ei ole öelda midagi väga uut. Võib nõustuda Berk Vaheriga, kes näeb jutukogus läbilõiget Kivirähki erinevatest autoripositsioonidest („Looming“ 2006, nr. 1). Ta travesteerib või parodeerib klassikat („Romeo ja Julia“, „Püha Graal“) ja rahvusmüüte („Mees, kes sündis liiga vara“, „Tormine rand“, „Põrgu väravas“), vabastades nad pühaduse aupaistest, ning pöörab koomiliseks ülepingsutatud romantikat ja idealismi. „Tõde on asjades,“ resümeeerib „Püha Graali“ peategelane, olles asjastunud reklaami abiga jagu saanud ideele pühendunud ümarlauarüütlistest. Kõikvõimalikud metamorfoosid, stiiliregistrite segamine, retoorilised nihetused on endiselt Kivirähki lemmikvõtted, ja endiselt on asi kaugel pelgast tolategemisest — Kivirähk „kaevab meie rahvusliku minatunde süvakihtides“, nagu ütleb Piret Noorhani („Teatrielu 2003“. Tallinn, 2004, lk. 65). „Juttude“ tekstid kangastuvad kergesti vaimusilma ees; kahte neist sai veel hiljaegu vaadata teatriski: „Romeod ja Juliat“ Mati Undi kongeniaalses lavastuses, „Kuut monoloogi raha asjus“ Tiit Ojasoo „Asjade seisus“ ühe koostisosana.

Kivirähklike sugemetega humoristlikke pajatusi sisaldab tõlkija **Arvo Alase** „lapsemeelsetele täiskasvanutele“ adresseeritud kogumik „Piibu-leidja“. Alas armastab antropomorfiseerida, ta tekitab hulga piip-tegelasi, kes diskuteerivad relatiivsusteooria üle, suhtlevad seltsimees Staliniga, loevad Hašekit ja toimetavad muid puhtinimlikke toimetusi. Huumorit jätkub, aga metamorfoosid jäävad tähenduste mängitamise nõtkuselt Kivirähkile alla.

Kujutluskirjandusse tulnud proosadebütantidest äratas elavamalt huvi **Armin Kõomägi** proosakoguga „Amatöör“. Et edukas ärimees jutte kirjutama hakkab, ei ole just igapäevane juhtum, ent küllap on olulisem Kõomäe ilmne anne. „Amatööri“ novellidel on kokkupuutepunkte Kivirähkiga, aga ka ühisjooni rämeda meeskirjandusega. Kriitika paigutaski Kõomäe Sauteri ja Kenderi lähedale. Tema lood on lühikesed, ta jutustab hoogsalt ja puänteerib kindlakäeliselt, keelekasutus on ökonoomne. Tekstitehnilisi nippe valdab ta korralikult ning pakub lisaväärtusena ristsõnu ja toiduretsepte. Pean aga tunnistama, et otsekoheselt kirjeldatud peldiku-, seksi- ja joomissteenid läksid kiiresti tüütuks; rohkem meeldisid „Anonüümsed logistikud“ oma toredalt absurdini arendatud kirega elu ratsionaliseerida, „Bumerangi“ tabav ironia totaalse müügiühiskonna kulul, „Duelli“ sissevaade ühe jõmmi hingeallu.

On debütante ja on ka klassikuid. **Arvo Valtoni** väsimatus väärrib imetlust. „Kogutud teosed“ täienesisid mullu kolme köitega ja peale selle tuli trükist kogumik uusi jutte pealkirjaga „Taltsutatud lammas“, veidi kulu-

nud tinglikus stiililaadis. „Kriminullist“ oli juba juttu. „Esivanemad“ on vormimänguline, värsiridadesse murtud genealoogia. Nimijutus mängitakse meta-mänge: autor saabub isiklikult kohale, et kokku viia oma lapsemeelsed tegelased, poiss ja tüdruk, ja kindlustada elu edasikestmine — vähemasti väljamõeldud maailmas. Publitsistlike sugemetega „Roheline rügement“ taaselustab iseseisvuse kättevõitmise sündmusi. See pöördelaste on 2005. aasta proosas üldse populaarne.

Mehis Heinsaar avaldas kahe novellikogu järel oma esimese romaani „Artur Sandmani lugu ehk Teekond iseenda teise otsa“. Alapealkiri viitab Valtonile ja üks moto pärineb Kruusvallilt, reministsentsid pigem Bulgakovilt, Carrollilt ja *fantasy*-esteetikast ning minu vaimusilmas seostus osa stseene miskipärast priitpärnaliku joonisfilmiga. Bahtini terminit kasutades võib öelda, et Heinsaare fiktsioonimaailma aluseks on teekonna kronotoop. Teekond saab kirjanduses tihti psühholoogilise tähenduse, toimides sisemise küpsemise, või vastupidi, mandumise võrdpildina. Esimeses tähenduses kehtib see ka Heinsaare peategelase, täiesti tavalise trammijuhi Artur Sandmani kohta. Ent Heinsaar ei loo võrdpilti, vaid „tegelikustab“ Sandmani introspektsiooni visuaalselt väga konkreetsete maastikena, mis laiuvad tema sees sõna otseses tähenduses. Poeetikatermineis kõneldes ehitab Heinsaar fiktsiooni üles realiseeritud metafooridest. Enesesse süüvimine toimub füüsilise kahestumisena: üks „mina“ elab häirimatult oma elu edasi, teine (kelle suuremat autentsust märgib üleminek tema-vormilt minajutustusele) kisub end kehast lahti ja sukeldub kuhugi siseorganite kanti, kus leiab end unenäolisest maailmast, mille olekud ning taimsed, loomsed ja inimesetaolised asukad lasevad end tõlgendada „mina“ emanatsioonina; teistpidi lähenedes aga tähistena teel uinunud või unustatud vaimse energia lätetele. Sisecosmoses rändaja suhestub tegelikult iseendaga, kõik on kokku „mina“ — imeliselt vormirikas ja väga tõeline psüühiline reaalsus, mis on pidevas liikumises. „Mina“ olekutest tekib kõiksuguseid kummalisi objekte, ja vastupidi, maailma mõjul vahetab „mina“ oma olekuid. Kaasakiskuv rännujutustus ei lõpe õnneks stampides. Heinsaare Sandman jõuab pärale, ent mujale — võõra palavikus tüdruku unenäku. Täitnud ülesande, millest tal teekonna alguses aimugi polnud, naaseb ta oma tavalise eluviisi juurde ning vastu ootusi ei muutu seal midagi.

6

Vahelduseks konstrueerime tõsielulise—fantastilise kõrvale teise telje, näiteks (kujutatud) maailm — (kujutav) tekst. Selle ühel poolel oleksid teosed, milles loodud maailm lugeja endasse tõmbab ja paneb unustama, et ta on tehtud sõnadest, teisel aga need, kus tähelepanu all on tekstitegemine ise, s. o. teosed, mis tõe ja fantaasia projektile lisavad keele(lisuse) projekti. Niisugust proosat on ikka olnud harva. Möödunud aastal ilmunust on nimetada kaks keelelisi praktikaid mängitavat raamatut. **Mart**

Kanguri, Ivar Ravi ning Jaak Ranna kogumik „Jaak Rand ja teisi jutte“ sai Betti Alveri debüüdi-preemia tihedas rebimises Sass Henno romaaniga „Mina olin siin“. Tegemist on vähemuskirjandusega võrdlemisi kitsale sihtgrupile, kes on laiatarbelektüüri soosival kirjandusturul niikuinii diskrimineeritud. Postmodernistlike teooriate ja tehnikate tundmine pole kohustuslik, kuid tuleb kasuks. Autoreid huvitab keele, teksti, laiemale semioosise problemaatika ning nad lähenevad sellele filosoofiliselt ja mänguliselt (mis teineteist ei välista). Aare Pilv toonitab oma arvustuses („Looming“ 2005, nr. 10), et raamat ei juhi tähelepanu mitte tähistamise, vaid tähistatavuse enda probleemile; ta räägib raamatu tähenduskihid nii põhjalikult lahti, et mul pole lisada muud kui isiklikke eelistusi. Meeldis loeteluline raam: avalugu „Sõnahulgused“ manab esile hargneva, kumuleeriva tekstitootmise protsessi, mille kaugemaks eesmärgiks on katta kirjaga kogu „tegelikkus“, samal viisil hüperbooli viidud „Tänusõnad“ lasevad aga toda justkui iseeneslikku tekstistamist paista ülimalt komplitseeritud, töömahuka ja suurt hulka spetsialiste nõudva projektina. Põnevalt ennast-tühistav on nimijutt, kus „päris“ Jaak Rand (teadagi tekstuaalne konstrukt) eitab iga enesekohast väidet ja repliiki, kuni tekst ja teksti poolt projitseeritud „reaalsus“ ühinevad viimases — küsilause. „Kaheksakesi“ paelus fiktsionaalse maailma ja seda asustavate olendite algupärasusega, „Lotmani öö“ arhiparadoksaalse liblika-unenäo teisedustega, „Kahtlane subjekt“ pidevalt nihkuva minapositioniga, ning väga võluvad olid ka harrastusmatemaatikute imetabased avastused jutus „Poolik õhtu härra Kerberosega“.

Kunstnik **Kiwa** raamat „Roboti tee on nihe. Salatühik“ ei lasknud endaga nii kergesti kontakti leida. Vähemasti Berk Vaheril õnnestus see täielikult („Vikerkaar“ 2005, nr. 9), seevastu „Loomingu“ skeptiline retsensent Jaak Urmet (nr. 6) lausa keeldus üllitist kirjandusena kvalifitseerimast. Üks võimalus ongi võtta Kiwa raamatut visuaalse kunsti-objektina. Sellisena on ta üpris huvitav: väikelasteraamatu formaat, avaneb lugemiseks kahelt poolt (kui nipi kätte saad); silmitseda võiks trükigraafikat — kuidas kiri toimib pildina (sinisevärviline, lainetav, paigutusega mängiv jne.). Lugemisel ilmneb aga varsti, et ehkki aeg-ajalt tekib narratiivsuse saarekesi ja kuskil näib vilksatavat tähendus, ei kujuta ega tähista suurem osa lauseid midagi („there is nothing outside text!“). Diskursiivne eklektika (viited muusikale, semiootikale, boreaalsusele jne.) ja ortograafiareeglite järjekindel eiramine ei tee asja kergemaks. Mida hakata peale lausungitega „irreaalne vaheldumiste apokalüptika see-ees hängis täiega“ ja „jusq aq masin tühjx olx saand“ — ja need on veel leebed näited. Berk Vaher käsitleb Kiwa teksti glossolaalia ja p-fungi kontekstis ja soovib „lasta end lihtsalt tekstivool kanda“, nautida puhast lugemist. Peab ütleva, et minu lugemiskogemus sarnanes rohkem mägironimise kui voogudel liuglemisega.

Fakti- ja fantastilise proosa vahealas jutustatakse väga üldiselt öeldes pikemaid ja lühemaid lugusid eeskätt kaasaja eesti elust, tegelikkuse „protoainest“ eri määral ümber vormides ning võttes sisse erinevaid minapositsioone. Üritan seda ala liigendada kitsamaiks piirkondadeks.

Pole vist vale väita, et proosakirjanduse keskme on pikka aega moodustanud realistlik ja modernrealistlik proosa. Keskme all ei pea ma praegu silmas väärtustatust, vaid eksperimentaalseid suundumusi tasakaalustavat kirjandust, mis ei rebi end liiga lahti n.-ö. keskmisest lugejast. Tundub, et keskmesse on nihkumas paljukirjutav ja paljuloetav **Erik Tohvri** (Hans Laansalu varjunimi), rahvalik kirjanik (mitte halvustavas tähenduses), kes ütleb end kirjutavat „lihtsalt, lihtsatest asjadest ja lihtsatele inimestele“ („Eesti Päevaleht“ 12. III 2005). Mullu nägid trükivalgust romaan „Kaldaliiva“, diloogia „Äravalitu“ ja „Sügisvalgus“, mida esitleti trilooogia esimese osana. „Kaldaliiva“ ja „Sügisvalguse“ peategelasteks on vanemad mehed, kes rajavad uue elu: ehitavad kodu, loovad uusi nais-suhteid, vaatavad lootusrikkalt tulevikku. Natuke erinev on „Äravalitu“, mis jutustab ühe naise eluloo 1930.–1950. aastate poliitiliste sündmuste taustal ning lähtub ilmselt konkreetsest prototüübist. Küllap köidab Tohvri oma lugejaid sellega, et kujutab tavalist, normaalset elu, kus juhtub küll õnnetusi, kus tülitsetakse, minnakse lahku, surrakse, ent kõigea on võimalik toime tulla – põhitoonilt on ta proosa optimistlik ning julgustav. Vilunud kirjamehena fabuleerib ta ladusalt, ning ehkki tegelased pole teab-mis sügavad ja keerulised isiksused, on neis elu. See on lahedalt loetav jutukirjandus, mis ei pingesta elu pealispinda suurte kujuditega ega süvene metafüüsilistesse mõtisklustesse. Nii on Tohvri pigem Kaugveri kui Traadi mantlipärija. Tohvri rahulik olmerealism täidab omal tagasihoidlikul moel üht kirjanduse põhilist funktsiooni: pakub lugejale äratundmisrõõmu ja tegelastega empaatilise samastumise võimalust.

Samasugust tavarealismis esindab **Mae Antsu** (Milvi Pedaku) romaani-võistlusel äramärkimist leidnud „Murra leiba nälgiiale“, kuid see sobib hästi ka n.-ö. kirjanduslike maadeavastuste kilda, milleni ma veel jõuan. Aine pärineb sotsiaalsest perifeeriast – kujutab üksiku naispensionäri kitsaks tõmbunud eluringi ja vastuolulisi suhteid eakaaslastest sõbrannadega. See on kuidagi pisiasjalik romaan – mõtlen nii pisitoimetuste „fotograafilist“ lähikirjeldust kui ka seda, kuidas tegelased urgitsevad iga sõna ja teo tagamõttes. Psühholoogilises plaanis kannab romaani minategelase teravdatud vajadus ennast kehtestada, et veeta vanaduspõlvi väärikalt.

Suurejoonelisim üritus on **Kalle Käsperi** realistliku perekonnaromaani traditsiooniga haakuv teos „Buridanid I“. See on ühe suguvõsasaaga algusosa, tõenäoliselt autobiograafiliste juurtega, nagu võib järeldada Käsperi „Kolme reisi“ mõnest viitest. „Buridanides“ on panoraamset haaret ja hulk üsna huvitavaid tegelasi. Juba esimene osa toob näitelavale

Buridanide suguvõsa kolm põlvkonda, ulatub ajas XX sajandi algusest 1980. aastasse, haarab tegevuspaiku Eesti-, Saksa- ja Venemaal ning sotsiaalset astmestikku eesti talupojast Vene tsaarini. Suurtes joontes järgib Käsper küll perekonnaromaani üht põhimustrit, milleks on suguvõsa allakäik, esivanemate elujõu lahjenemine igas järgmises põlvkonnas, kuid pakub värskeimat ülesehitust. Loo lahtikerimine algab keskmisest põlvkonnast (fooniks 1960. aastate „sulaajastu“), kus on juba näha mandumise märke, olgu ühe venna vaimuhaiguses või õe ülitundlikkuses; siis minnakse ajas tagasi nende vitaalse eestlasest isa ja sakslannast ema kohtumise ja abielu juurde 1905. aasta paiku, kolmandas osas (taustaks aasta 1980) tuleb mängu kohaneja ja karjerist noorimast põlvkonnast, kelle fiktsionaalses biograafias on viiteid kuldsete kuuekümnendate noortele kirjanikele. Paljuütleva nimega Buridanid on nii sotsiaalsühholoogilises kui rahvuslikus plaanis huvitavalt kavandatud. Sünnipära loob distantsi puhtatõuliste eestlastega ning nihutab vaatepunkti „eesti asjale“ — meie igiomaseid rahvuslikke komplekse nad igatahes ei põe. Buridanidel on aristokraatlik hoiak, mida iseloomustab vaimse üleoleku tunne ja mõnevõrra snobistlik kunstimaits. Kesksete tegelaste asetus ühiskonnas töötab põnevaid arendusi järgmistes osades.

Peale „Buridanide“ avaldas Käsper „Kolm reisi“, kus tulevad teravalt esile mõned „buridanlikud“ hoiakud, mida romaani mitmeplaanilisus mahendab: passeism, kultuurikõrkus ning ahtake, et mitte öelda meesõvinistlik ettekujutus naise ja mehe rollidest. Imelikul kombel ühendab Käsper (kõrg)kultuuri ülistuse häirimatult apelleerimisega „loodusdustele“ või loomulikkusele, millele tema vaated vastavat, kuna teisitimõtledjad olevat kindla peale ajuloputuse ohvrid. Õpetussõnad naistele *à la* „ainus tee õnne poole kulgeb mehe jalajälgedes“ (lk. 169) panid alguses vihastama, pärastpoole tegid nalja.

Kirjanduse ja publitsistika piiril kõigub kaks jutukogu, mille autoreid seovad Lõuna-Eesti päritolu ning ajakirjanikuamet: **Rannar Susi** „Õnne- maale“ ja **Nasta Pino** „Siinsamas“. Nad sisaldavad elupilte nii hääbuvast maaelust ja üksildastest vanainimestest kui ka mõtisklusi, mis võinuksid ilmuda (Susil ongi ilmunud) ajalehe vesterubriigis. Mulle sümpatiseeris rohkem „Siinsamas“, kus kõrvalejätuse kibedust ja olukriitikat mahendab elutark leplikkus.

8

Üks tinglik lahter võiks olla „maadeavastused“: teosed, mille puhul kriitika tavatseb esile tõsta ainestiku värskest, tegelikkuse uute territooriumide kirjanduslikku hõlvamist. 2005. aasta proosas kaeti põhiliselt meeste maailma valgeid laike; nende tunnetusliku väärtuse õiglase hindamisega võin ma arusaadavalt kimpu jääda. **Olavi Ruitlase** „Kroonu“ on praeguse seisuga vist möödunud aasta auhinnatuim teos — auhinnad romanivõistlusel, „Sirbi“ ja Eesti Raudtee poolt, Võru Maavalitsuselt.

Ruitlane vestab kolme lõunaeestlasest ajateenija juhtumustest allakäivas Nõukogude armees 1980. aastate lõpul. Fabuleerimises on ta tugevam kui karakteriseerimises; peategelased kujutavad endast lutsulikke tüüpe, kellega juhtub kõiksuguseid pööraseid asju, ent kes ise eriti ei arene. Kriitika on „Kroonut“ kiitnud elusaks ja lahedaks, Karl Martin Sinijärve sõnul olla tegemist tervemõistusliku ja teraapilise teosega („Sirp“ 6. I 2006). Minule paistis Ruitlase kujutatud elu kroonus piisavalt kole: toores vägivald, sadistlikud ülemused, padujoomingud ja sekka armastuseta seksi, julmad naljad, mis naerma ei aja, ning ohtralt kemmergumuumorit — see kõik jätaks rusuva mulje, kui kerge(meelne) esitusviis ja lobe stiil rusuvust ei neutraliseeriks. Eestlased näitavad üles rehepapplikku kohanemisvõimet sõjaväes valitseva mentaliteediga, nad mängivad samade reeglite järgi, ainult tulevad puhtalt välja. Mingit ideelist või eetilist vastuhakku süsteemile näha pole, minu arust napib ka švejkilikku absurdi.

Mihkel Muti „Kõrtsikammija“ tegeleb esimesel pilgul õlletarbimise eripärade ja kõrtsikultuuriga; kui uskuda autorit, siis andnudki kirjutamiseks tõuke soov katta valge laik selle aktuaalse elusektori kohal („Postimees“ 13. I 2006). Loo käivitamiseks kasutab Muti nutikat võtet: peategelane, kunagise Fabiani elumere lainetes tuhmunud teisik Veebian, saab teada, et teda ootab kindel surm, seetõttu asub ta läbi käima oma lemmikkõrtse, sest „elu parim osa on seltskond ja kõrtsid“ (lk. 14). Selle võttega põhjendatakse ja piiritletakse vaatlusala: kõrtside ja kõrtsiküllastajate tüpologia pluss viimaste vaated, mis peegeldavad sotsiaalset spektrit peaaegu tervenisti — kõik jäädvustatud asja- ja ajatundlikult ning heas iroonilise värvinguga stiilis. Küsida võiks, mida huvitavat pakub raamat lugejale, kes õlut ei joo ning kellele ei ütle midagi imelik sõna „pramott“ — peale ühe võõra eluvormi tundmaõppimise muidugi. Stiilimõnu kindlasti, aga ka juba nimetatud „vaateid“ — jutustaja tunneb tarvidust evida ja avaldada arvamust ühis- ja seltskondlike küsimuste kohta, mille jaoks kõrtsikõnelused on sobilik raam; mis sinna ei mahu, pannakse „Sirbi“ Rui-kirjadena lissasse. Seeläbi tekib teksti publitsistlik tasand kaldega följetoni. Vastujõuna toimib Mutile iseloomulik teatraliseeriv kujutuslaad; impressomaani tähelepanekud elust teravdab-tihendab ta alatihti rollideks ja poosideks. Näida on olulisem kui olla, ja nii on ka Veebiani mureks, kuidas leida ja välja pidada esteetiliselt mõjus surmalemääratu poos („Karm mehisus, vaat see oli õige sõna! Midagi natuke nagu camus'likku“, lk. 14). Pole imestada, et deliiriumis ilmuvad talle otsekui halvas lavastuses personifitseeritud Surm (nagu moralitee paroodia) ja hedonismifilosoofiati kuulutatav pisut tüütu Oscar Wilde. See kirg (stereo)tüpiseerida ja teatraliseerida kannab Mutti muidugi fiktsionaalsusele lähemale.

Vahur Afanasjevi „Kastraat Ontariost“ meenutab mõnevõrra Mutti (muu hulgas kõrtsifilosoofiaga), ja ka Unti, näiteks neutraalsed faktiloeledud või juhustest sõlmuv saatus, mis tegelasi kokku viib (meenutatagu „Sügisballi“). Afanasjevi enda sõnul on „Kastraat Ontariost“ „pöörane

pervoromaan ajakirjanikust, kes otsib ennast korruptsioonivõrgustikes". Omaelulooline tagapõhi on nähtav (Veiselinnas tunneb hõlpsasti ära Rakvere), kuid lugu on tõsielust tõhusalt distantseeritud ega erguta prototüüpe otsima. Afanasjev valdab hästi postmodernistlikult mängulist ja eneseteadlikku jutustamistehnikat. Romaani jutustaja on kõike-teadev autor, kes armastab teinekord lugejaga peitust mängida: annab osa teksti soomekeelsena (ega kavatsegi tõlkida), narritab segase sisukorraga (selgub, et peatüki esimesed sõnad ongi pealkiri), sooritab hüppeid ajas ja ruumis jne. Lugu on osavalt konstrueeritud (vahest ehk liiga kiire lõppmänguga) ning selle võtab kokku puänt, mis üllatab sellest hoolimata, et talle osutab juba pealkiri. Nihestuste ja absurdi varjus on kurvapoolne satiir tõsistel teemadel: korruptsioon ja võimuvõitlus ajakirjanduse, poliitilise ja ärieliidi suhetes.

Kõrvalepõike korras mõned tähelepanekud eesti prosaistide nime-loomingust — selle eredamaid näiteid kohtab just Afanasjevil. Torkab silma, et naisautorid ristivad meelsasti oma kangelannasid ebatavaliste nimedega: Lelet, Kail, Raat, Mione, Loore jne. Meestegelaste nimerepertuaar on tavalisem, nii kohtab mitut Peetrit, leidub Andreseid ja Kristjaneid jms. Ulme, mis eksootikat eeldabki, on omaette nähtus; siin paistavad soodsalt silma Friedenthali funktsionaalsed kultuurimärgilised nimed: Aldous Helsing, Anna Karen, Sergei Dorian jms. Ent eriti agarad veidraid nimesid leiutama on kaks kirjanikku — Mutt ja Afanasjev. Muti Veebiani, doktor Murac'i, Rui, Jekabsi vastu paneb Afanasjev välja niisugused nimed nagu Daaba Kruup (riimudes „baabaga“, ennustab see mees-tegelase metamorfoosi), Nirp Rummu (tuleb vangist), Artšibald Mämmar (endine kommunist), Tropp Malevalla — ja see pole kaugeltki kõik. Väitele, et nimi on efektiivne karakteriseerimisevõte, leidub küllaga kinnitust.

Sass Henno romaanivõistluse võidutöö „Mina olin siin. Esimene arest“ paigutaksin Ruitlase „Kroonu“ lähistele, ühisnimetajaks rämerealistlik kujutamislaid. Teisest küljest algab Hennoga ülevaade noorte ja väga noorte autorite seltskonnast (siiski, eespool olid juba jutuks Kangur, Rand ja Ravi). Henno noorteromaanist näikse juba kujunevat kultusteos — tal on oma kodulehekülg, fännid, kriitika- ja müügiedust rääkimata. Arvustajad on tõmmanud võrdlusjooni Kenderi ja Sauteriga ning osutanud kujutamislaidi filmilikkusele („Mina olin siin“ kui eesti *pulp-fiction*). Teatri vallast leiab sarnasusi brutalistideks nimetatud noorte näitekirjanikega (Mark Ravenhill jt.), keda Eestiski on märgitud. „Mina olin siin“ on tõepoolest väga jõhker lugu sellest, kuidas noored inimesed tõmmatakse allakäiguspiraali, mis viib pisivargustest narkokaubandusse ja allilma arveteklaarimise keskele, jutustatud külmalts ja raevukalt, lõdvas ning roppusterikkas slängis. Stiliseeritud vägivald on uuemas kirjanduses ja filmis muutunud tavaliseks asjaks, mis enam ei jahmata. Võib-olla püüab Henno rägusega konventsioonide kaitsekihist läbi murda? Kindel ei saa olla, sest vägivald on ka Henno romaani maailmas norm, mida ei seata kahtluse alla. Ülepea hakkab silma teatav determinism: sotsiaalne keskkond ja luhtunud lapsepõlv määravad saatusi,

elu kulgeb väga ahtas sotsiaalses ruumis, ilma väljapääsude ja valikuvõimalusteta. Kuid terviku üle on veel vara otsustada, tegemist olevat esimese osaga noorte kuritegevust käsitlevast triloogiast, millele lubatakse järke juba jaanipäevaks.

Diana Leesalu debüütromaanil „Kaks grammi hämaruseni“ on Henno temaatilisi ja stilistilisi sarnasusi. Ka Leesalu räägib narkoörist, kuid näitab seda meeste maailma sünget sopikest noore tüdruku vaatenurgast. Mõlemad jutustavad lugu tagasivaatena ja konstrueerivad situatsiooni, mis seda põhjendaks. Henno Rass kirjutab oma loo üles politsei arestikambris istudes ja vihase spontaansusega (mida rõhutavad veergudel jooksvad kellaajad paginatsiooni asemel), autor kasutab situatsiooni võimalused täielikult ära ning tuletab sellest ootamatu lõpu – kohtumise isaga. Leesalu toob mängu kirjaniku, kes lindistab minategelase pihtimust vanglas; see situatsioon annab loole narkovastase propaganda mündi, mis ei tule just kasuks. Minategelase tõukamiseks allakäiguspiraali korraldab autor autoõnnetuse, kus pool tüdruku perekonda saab surma. Tragöödiale järgneb lohutuse otsimine alkoholist, siis narkootikumid, siis mässib tüdruk end poistekamba hämaraisse afääridesse, kuni lõpetabki vanglas. Leesalu keel on üsna ehe, süžee aga kisub kohati kunstlikuks. Süü noorte narkolembuses veeretatakse ühiskonnas maad võtnud edu- ja rahakultusele, samas on minategelase allakäik motiveeritud erandliku isikliku tragöödiaga.

Väga noor on ka järgmine autor **Eia Uus**, kelle debüütromaan „Kuu külm kuma“ mängib sootuks teistsuguses eksootilises keskkonnas. Uudne ainestik (jutustaja viibib vahetusõpilasena Tais) loob „maadeavastuslikku“ lisaväärtust, kuid põhiliselt on see psühholoogilise dominandiga arengulugu, mis teismelise tüdruku puhul tähendab esijoones armastuse lugu. Ka Uus sisestab loosse kuulajapositioni, kasutades selleks sinajutustust, justkui oleks tegemist peategelase katkematu sisedialoogiga. Psühholoogilise distantsi tekitajana loo ja jutustaja vahel see küll eriti tööle ei hakka, pigem toimib „kirjanduslikkuse“ markerina. Stiil on ikka niisugune nagu ülilabiilse murdeas tüdruku salapäevikus, tükati lapsik, aga emotsionaalselt autentne. Tunded visklevad ühest äärmusest teise: õnn on täiuslik, armastus vapustavalt imeline, ahastus põhjatu, kuni enesetapumõtete ni välja. Kogu see tundemõll keeb pisut seebiooperliku armastuskolmnurga ümber, mille tekitab tüdruku armumine keskealisesse abielus õpetajasse. Paistab, et raamat on leidnud oma lugejaskonna, igatahes oli seda raamatukogust peaaegu võimatu saada.

Naisautorite psühholoogilises proosas olidki enamasti fookuses omaeluloolise põhjaga sisevaatlused ja suhteeritlused. Möödunud aastal ka esimese luulekogu avaldanud **Reeli Reinausi** „Une nägu“ komplitseerib armastusdraamat ja eneseotsinguid üldist laadi epistemoloogiliste kaht-

lustega. Tema kangelanna elab järje-unenäos läbi teist elu, muinasajal ja nõiana. Möödanik ja olevik, une- ja ilmsi-elu on ühtviisi tõelised, see kummaline kogemus viib peategelase vaimsest tasakaalust välja ning sunnib juurdlema unenäo ja fiktsiooni fenomenide üle, ta pöördub kirjan-duse, filmikunsti, mütoloogia, filosoofiliste ja religioossete süsteemide jne. poole. Tekst on koormatud sekundaarse infoga, mis kipub muutuma intellektuaalseks ballastiks; eruditsioon ja emotsioonid ning vahetu ja vahendatud kogemus ei sula alati tervikuks.

Piret Bristoli kirjutamiskogemus on palju suurem, kuid kogutud põhiliselt luuletamisega. Mullu ilmunud teisele romaanile „Sõud“ sai osaks ebasõbralik vastuvõtt, meeskriitikud (praegusel juhul on see täpsustus vajalik) ei varjanud, et romaan neid häirib või šokeeribki, põhjuseks ennekõike liiga ilmne naiselikkus või otse feministlik vaatenurk, mis minu meelest ei määra romaani maailmatunnetust. „Sõud“ on psühhomoder-nistlik sisemonoloog, mis vahendab ning samas ka varjab või ähmastab minategelase intiimset maailmakogemust. Olen sama meelt Jan Kausiga, kes ütleb, et „mina“ ja maailma vahekorda iseloomustavad „mööda-pääsmatu lõhe ning sellest sündiv võõristus“ („Looming“ 2005, nr. 9, lk. 1425). Tõelusest lahus-olek kui erakliku loomuga minajutustaja eksis-tentsiaalne põhikogemus ning aina luhtuvad katsed lõhet ületada on see allhoovus, mis tekstipinnal ilmneb püsitude olekute, hämarseisundite, mälusügavikest väljaujuvate piltide ja muu psüühilise ainese kaootilise triivina. Mittelineaarne esitus udustab sündmuste ja tegelaste piirjooni, nii et tervikul on oht muutuda lugejale hermeetiliseks; lisaks on nelisada lehekülge niisuguse sisekaemusliku narratiivi jaoks vist liiga palju.

Siseilma sulgub ka Bristolist paar põlvkonda vanem **Heljo Mänd**. Kriitikas täiesti tähelepanuta jäänud „Pihlakapimedus“ on üks osa autobiograafiliste sugemetega sarjast („Eesti Päevaleht“ 4. II 2006), mille eelmiste osadega („Paberipulm“, „Pastoriproua“, „Pipraparadiis“) ma tuttav ei ole. „Pihlakapimeduses“ vaatab vananev naine tagasi oma kunagisele abielule ja analüüsib seda risti-põiki, jõudmaks selgusele iseendas. Vahepeal viib ta lõpule kadunud mehe libreto „Graciella“ („näidendi romaanis“), mis esindab kuuekümnendate stiilis romantilist ulmet. Naiskirjandusele võrdlemisi tüüpiliselt on keskne tegelane hinge-line naine, kes ihaleb armastust, ja poetikas domineerib tema mõtisklusi, meelisklusi ja elamusi vahendav sisekõnelus iseendaga. „Pihlakapimedu-ses“ on piir ilusa ja ilutseva, tundelise ja tundleva vahel teinekord üsna õhuke. Koos iseloomulikult „naiseliku“ ainesega (abi- ja pereelu) tõukab see romaani naistekate poole.

10

Naistekad ja meestekad kui ajaviitekirjanduse žanrid ei eristu mitte niipalju teemaeelistuste kui pealispindsuse ja lihtsustatud tegelastega — teatrikeeli rääkides püüvad need kenasti oma ampluaas. Laadilt on nad

n.-ö. lamerealistlikud, olgugi et vahel tehakse jõupingutusi sügavuse illusiooni loomiseks. Selles kirjanduslikus piirkonnas tegeldakse kultuuriliste, sotsiaalsete, sooliste stereotüüpidega ja püsitakse käibetõdede turvalises ringis. Soositud on motiivide, tegelastüüpide ja situatsioonide korduvkasutus, mis hõlbustab ka vastuvõttu. Ühe aasta produktsiooni põhjal on raske otsustada, kas see alaliik on kindlalt välja kujunenud (nagu näiteks ulmekirjandus), kas on tal oma kaanon, oma püsi- ja juhuautorikond jms. Seetõttu võetagu järgnevat nimekirja subjektiivse *ad hoc* piiritlusena. Niisiis, minu lugemismulje järgi kuuluvad nimetatud alaliiki **Ira Lemberi** „Must ratsanik“, **Aarne Biini** „Kaunis Victoria“, **Aili Paju** „Merkuuri tütar“ (kordustrüki jaoks juurde kirjutatud kolmas osa), **Elme Väljaste** „Nektarilind“, **Tiit Sepa** „Hullumaja“, **Enn Vaino** „Maapoisist donžuan 2“. Autori sugu ei ole määrav, nii on Biini „Kaunis Victoria“ kirjutatud naise perspektiivist ja usutavasti mõeldud eeskätt naislugejatele.

Naistekate kangelanna on kaunis ja sarmikas, ta on andekas teadlane (Paju Maris), kunstnik (Biini Victoria), kirjanik (Väljaste Loore) või ebatavaliste võimetega (Lemberi Irmel). Tal on kadestajaid ja vaenlasi, kellega ta lõpuks siiski toime tuleb, kuid peatähelepanu on tavaliselt tema armusuhetel. Kannatused ja pettumused ei ole välistatud (Victoria ebaõnnestunud abielu, Irmeli suhe moslemist mehega), ent lõpuks viib autor kangelanna kokku ideaalilähedase elukaaslasega, kes on teda väärt. Paju romaanis on selleks inglise lordi poeg, Lemberil ustava hingega ülemus, Victoria leiab õnne endast palju vanema mehega, keda kaunistavad intelligentsus, jõukus ja kõrge moraal. Ainult „Nektarilinnu“ Loore magusromantiline armulugu saladusliku välismaa härraga pädib viimase kui petturi paljastamisega. Väljaste raamat erineb klassikalisest naistekast selle poolest, et autor pühendab palju lehekülgi kirjanduselus justkui laiutava tsunftvaimu sarjamisele („üks nipp pasunasse anda on see, kui tsunft eirab uustulnukat täielikult“, lk. 42 – võrdle Murutariga) ja tsiteerib Delfi naistefoorumi teemakohaseid kommentaare. Tema kangelanna ei kannata mitte niivõrd armastuse- kui tunnustusevaeguse all. Paari enam-vähem žanripuhta meesteka varal on üldistusi teha riskantne, ent võtkem see risk: kangelane on ennekõike üks ütlemata ligitõmbav mees, kelle ette naise langeb kui loogu, kuid vähetähtis pole ka tema füüsiline jõud — mõnuga kirjeldatakse nii seksuaalakte kui kaklusi. Märkigem veel, et Paju ja Biin kasutavad ühiskondliku tagapõhja visandamiseks „laulva revolutsiooni“ ja iseseisvusaja reaale, Sepa jutustus seevastu mängib nõukogude ajas, mille pahede kujutamisel musta värviga ei koonerdata. Sepa intrigeerib lugejat veel müstiliste ajaaukudega salapärases soos, kuid jätab selle motiivi ripakile.

Antiigist peale on kunstide ette püstitatud kaks tähtsat ülesannet: lõbustada ja õpetada. Kui ajaviiteproosat tundub jätkuvat, siis sihiteadlikku õpetuskirjandust leidub üsna hõredalt. Nimetada on **Inge Ojala** vaimuliku kirjanduse alla kuuluv „Keelatud vili“, kus noore maapastori keelatud armastust karistatakse õnnetu surmaga, ning võib-olla ka **Ilmar**

Särje kinkeraamatuks mõeldud „Kirjad Sinule“, mis võtab ülesandeks suunata lugejaid väärtustama emadust, mitmes loos näidatakse sümpatiseerivalt niisugustki varianti, et meheta-lapseta naise (kelle elu olevat vältimatult kurb) aitab käima peale mõni tubli abielumees.

Siin on sobiv koht kõrvalepõikeks teemal „seks eesti proosas“. Seksi-steenid iseenesest ei üllata, kuivõrd suguelu avameelne kujutamine on juba ammu lakanud olemast tabu. Üks — olgu kohe öeldud, et perifeerses — osa proosast peegeldab ühiskonna laiemat mentaliteedinihet, nimelt seksi lahutamist emotsionaalsetest ja moraalsetest väärtustest. (Võib ka tähele panna, kuidas armastuse mõiste on meedias vaikselt asendumas „paarisuhtega“. Suhe on midagi, mida saab juhtida ja kontrollida, kui vaid omandada piisav psühhotehniline pädevus. Armastus on midagi muud.) Liiga sageli avaldub see naturalistliku, tuima füsiologismina, mis röövib seksistseenidelt igasuguse esteetilise ja erootilise mõju ja mille taga võib kahtlustada vulgaarbiologistlikku vaadet mehe ja naise soorollidele. Paremalt juhul õilistab seksikirjeldusi soojätkamise püha eesmärk (naise poolt) ning seksuaalsuse võrdsustamine elujõuga (mehe poolt). Halvemal juhul naine lihtsalt objektistatakse, s.t. taandatakse seksuaalsele tarbimisväärtusele. Kui tegevustikus neutraalne arst saab juba teksti kolmandal real külge epiteedi „lihav emane“, nagu ühes mulluses romaanis, siis kaob lugemise isu ära küll. Veel halvemal juhul tiražeeritakse objektistatud naist kümnete kaupa; muutuvad nimed, vahelduvad anatoomilised näitajad, ent kõik kokku pole muud kui iha äratav Keha, nagu Vaino ja Luhaääre raamatuis. Kuid alati võib end lohutada sellega, et oleme veel kaugel Delfist, mis annab teada, et naissoo esimene ülesanne olevat „rahuldada isaste loomulikku väljutusvajadust“ (anonüümne kommentaator).

11

Kindlasti ei kuulu naistekate hulka **Toomas Vindi** „Topeltvalguses“, ehkki süžee põhiskeem on sarnane: elukaaslasest lahku läinud naine loob suhte jõuka vanema mehega. Nagu Biin, nii asub ka Vint naise positsioonile, ent teeb endale ülesande oluliselt raskemaks: esiteks on tegemist naise sise-monoloogiga; teiseks on jutustaja niisuguses seisundis, mis mehele sisemiselt täiesti tundmatu — kannab last. Ja muidugi on Vindi Viivika keeruline karakter, mitte komplekt soostereotüüpe. Kaval nipp on alustada jutustust mehe sisekõnena, alles mõne aja pärast selgub, et see vahendab noore naise identiteedihäiret une ja ärkveloleku piiril. Episood näikse juba ette vabandavat võimalikke hälbimisi naiselikust maailmatajust. Kummatigi kujutab Vint naise siseelu üsna usutavalt. Kui norida, siis vahel ekspluateerib ta liialt meeolude muutlikkust ja irratsionaalsust — Viivika on eriti naiselik naine. Ambivalentsetesse tundeseisunditesse põimub kunsti-, muusika- ja looduselamusi ning võtmepositsioonis on valguskujundid, mis astuvad salaseostesse minategelase üleelamistega. Kui nüüd on tekkinud mulje, et tegemist on ainult estetistliku armastus-

romaaniga, siis see on ekslik. Armastusromaanis süžee saab poliitilisi lisatähendusi tänu viiteseostele „laulva revolutsiooniga“. Viivika moraalselt kahtlane romaan parteilase privileege nautiva ülemusega, samas kui ta kannab boheemlasest intelligendi last, keda ülemus peab enda sigitatuks, areneb rööbiti Eesti iseseisvuse sünniga kommunistliku nomenklatuuri aktiivsel osavõtul. Selles peitub peent poliitilist ironiat. Lisatagu veel, et „Topeltvalguses“ on autori sõnutsi „Kojamehe naise“ tinglik järg ja triloogia teine osa („Maaleht“ 8. XII 2005).

Väljapoole jaotusi on jäänud veel kaks teost. **Jaani Kruusvalli** „Õhtuvalgus“ on segažanriline kogumik: mõni tekst kuulub päris ilmselt draama valda (näiteks „Häädled“, mis Draamateatri „Esimese lugemise“ sarjas juba ette kantud), mõni kõhklemisi, mõni aga kõigub luule ja proosa vahel. Need on vaimse energiaga laetud tekstid. Minimalistlikud seisundisõnastused ja mõtisklused ei too midagi kardinaalselt uut Kruusvalli enda loominguusse, ent on üsna üksildased eesti proosas. Eksistentsiaalne mõõde on neis eitamatu olemas. Sageli viibitakse n.-ö. nullseisundites, mille tuumaks on loobumus, maailmavõõrus, üksindus jne. Tänapäeva Eesti elu tundub võõrastav, ent sotsiaalkriitikat Kruusvall ei harrasta, pigem on ta justkui sisepagulane või(s)tlusele rajatud ühiskonnas. Ollakse iseendas peidus: „Oleme harjunud vaikides oma elu elama. Oleme suletud, iseendasse.“ (Lk. 41.) Sündmusi ja inimesi on vähe, kuid neist ei tunta ka puudust. Loodus, mida kogetakse ja millega koos elatakse, on tavaliselt sügis või talv, värvivaene ja nukker. Kruusvall justkui loobub kõigist traditsioonilistest proosakirjanduse atribuutidest, näib, et tunnistab lootusetuks kogu kirjanduse: „Kogu elu on saladus. Keegi ei saa kunagi teada. Sõnastadagi pole võimalik.“ (Lk. 11.) Ometi ei lakka ta sõnastamatut pidevalt sõnadesse püüdmast, ja ehkki tulemuseks ei ole ärasõnastamine, jääb neist mingi tunne, maitse, hõng, nagu puudutaksid hetkeks „elu saladust“. Kruusvalli lause on lihtne ja kujundikitsi, aga oma tasases kulgemises kütkestav. Keele sisemisi rütme tajub ta absoluutse kuulmisega. Valitseb minoorne põhitoon — Jan Kaus iseloomustab seda sõnaga „meelenukrus“ („Eesti Päevaleht“ 9. IX 2005) ja Mehis Heinsaar võrdleb rabamaastikuga („Vikerkaar“ 2005, nr. 12).

Jüri Ehlvesti „Palverännak“ tohiks vist olla tema esimene tõeline romaan, täpsemalt „romaan päevades“. Selline žanrimäärang võib tunduda kahtlane, sest traditsioonilisest mudelist (sidus narratiiv, stabiilne jutustajapositsioon, läbivad tegelassuhted) erineb „Palverännak“ kardinaalselt. Tekst on jagatud proloogiks ja neljateistkümneks päevaks (üks jääb vahele, nii et tegelikult on päevi kolmteist, aga see oleks õnnetu arv), selle formaalse struktuuri sees on aga kõike: kirju, novelle (ka varem ilmunuid), fragmente, dialooge, mida loogilisse ritta järjestada tundub olevat üsna võimatu. Selmet jutustada sidusat lugu, annab tekst tükke, kilde, millest tuleb kokku panna pilt, nii nagu jutustajagi mitmes novellis üritab puslet kokku laduda, et elu saaks õige mõtte. Ülevaate jaoks romaane ja jutustusi lugedes arvasin ma tihtigi ära tundvat filmipoetika mõjusid või mõtlesin, kui efektselt mõjuks loo ekraniseering. Ehlvesti tekst

on aga mu meelest essentsiaalselt kirjanduslik, ei kannata tõlkimist teise meediumisse, seostudes sedamööda just „teksti tegemisega”. Mis puutub tõe ja kujutluse dihhotoomiasse, siis Ehlvesti puhul see tööle ei hakka, niivõrd liikuvad ja ebaselged on piirid reaalsuse ja mittereaalsuse eri ilmingute vahel. Ilmselt on lihtsustav öelda, et romaan (kui jääme selle nimetuse juurde) räägib luhtunud armastusest. Armastus kuulub mingil müstilisel viisil kokku kirjandusega. „Üks asi on kirjutamine, teine on naine, keda sa piiritult armastad. Neid kahte asja ei saa lahutada.” (Lk. 42.) Loos, mida tekst fragmenditi välja paiskab, on raskuskeskmeks lahkumine armastatud naisest; teksti tasandil tõmbab tähelepanu naise puudu-olek — tal pole kindlat nime ega vanust, teda kirjeldatakse vaid silueta, tema laused tulevad „mina” mälust —, ja tekst tahab naise tagasi või tõeliseks kirjutada. Teekond tagasi on vaevaline; „mina” põgeneb tegelikkuse eest teeseldud ja/või tõelisesse hullusesse, teadvus- seisunditesse, kus variseb piir nägemuste ja kujutluste ning päriselu vahel. Ei puudu ka kristlikud koodid: „mina” peab ära tundma oma patu, et saada lunastatud ja päästetud sisemisest põrgust. Ehlvesti raamatul on seesama Matteuse evangeeliumist pärit moto, mis (teistsuguses tõlkes) Muti „Kõrtsikammijal”: „Mitte see, mis inimese sisse tuleb väljast, ei rüveta teda, vaid see, mis tuleb tema seest.” Mutil töötab see eeskätt olmetasandil (õllejoomine ei ole paha), Ehlvestil viitab võimalikule metafüüsilisele kontrapunktile. Ja kogu seda eksistentsiaalset kaost kontrollib kirjutav „mina”, andes aru romaani komponeerimise käigust, kommenteerides ja reflekteerides seda, kuidas armastusest ja kannatusest saab tekst. Aga ta ei tühista, vaid rõhutab teksti tõelisust: kirjutamine võib olla maagiline akt, mis muudab tegelikkust. „...asjad, mida ma oma juttudes välja mõtlen, juhtuvad ka päriselt.” (Lk. 243.)

Korraliku kokkuvõtte asemel pakun lõpetuseks välja paar põgusat hajamärkust. Näib, et eelistused kalduvad pika proosa suunas. Romaane ja jututusi on palju rohkem kui novellikogusid ning nende seas on omakorda palju väga pikki, poole tuhande lehekülje piirimaile kütündivaid tekste. Samuti on mitmed autorid ametis mitmeosaliste tsüklite ja sarjade kirjutamisega, millest ülevaates vaadeldud teosed on vaid üks lüli. Mul ei ole midagi pika proosa vastu, kuid vahel tekib igatsus tiheda, läbitöötatud lühiromani järele. Suhteliselt hõre on pilt klassikalise realistliku jutukirjanduse asjus (kui mitte arvestada triviaalkirjanduslike žanre). Ositi täidab selle kohta memuaarse ja dokumentaalse koega proosa, mida on jällegi silmatorkavalt palju. Kirjanike Liidu häälekandja veergudel tuleks teada anda ka sellest, et proosa perifeerias kohtasin üllatavalt tihti kaebeid kirjanduselu tsunftistumise üle ja ägeda tunnustusvaeguste sümptomeid.

Päris lõpuks tahan tagasi tulla isiklike lugemiselamuste juurde, mida alguses väitsin olevat kogenud. Kui peaksin nimetama, ütleme, viis proosaraamatut, mis mulle kõige rohkem korda läksid, siis valiksin välja need (tähestiku järjekorras): Ehlvesti „Palverännak”, Hargla „French ja Koulu”, Heinsaare „Artur Sandmani lugu”, Kruusvalli „Õhtuvalgus”, Vindi „Topeltvalgus”.

Täänapäeva inimesel on palju võimalusi vägivallatsemisele kaasa elada. Sajand tagasi ei olnud agressiivsuse maandamiseks ei horror-filme ega arvutimänge, kus saab lõputult sõidida ja tappa. Igaõhtused TV-uudised sisaldavad kohustuslikke kaadreid terroriaktidest ja õnnetustest, verd ja laipu. Kõige vaadatavamad on politseisaated, mida realistlikumad, seda menukamad. Kuna me aga kiibitsemel tugitoolis, näib meile endile, et oleme palju kaastundlikumad ja paremad kui meie metsikud esivanemad.

Loomade, eriti kasside piinamine oli Euroopas varasel uusajal levinud lõbustus. Tasub ainult heita pilk William Hogartheta „Julmuse astmetele“ (Stages of Cruelty). Kassitapmine on kirjanduses tavaliseks jutuaineks alates Cervantese „Don Quijotest“ XVII sajandi Hispaanias kuni Zola „Söekaevuriteni“ XIX sajandi lõpu Prantsusmaal. Nagu näitab Mihhail Bahtin oma Rabelais'-uurimuses, pole loomapiinamise kirjanduslikud kajastused mitte mõne väärustunud autori sadistlik fantaasia, vaid rahvakultuuri süvahoovaluste väljendus.

Semuri „tõrvikupühapäeval“ (dimanche des brandons) sidusid lapsed kasse teiba külge ja küpsetasid neid lõkkes. Aix-en-Provence'is korraldati Fête-Dieu aegu „kassimäng“ (jeu de chat), mis seisnes kasside õhkuloopimises ja vastu maad peksmises. XVI—XVIII sajandil kuulus Pariisis jaanipäevalõbustuste hulka paari tosina kassi elusalt põletamine. Puki alla laoti vägeval tuleriit ja puki külge riputati kott või korv kassidega. Kui kott hõõguma hakkas, kassid tuleriiale kukkusid ja ära põlesid, tundis rahvas rõõmu nende kisast ja kräunumisest. Tavaliselt olid kohal ka kuningas ja õukond ning mõnikord jäeti tuleriida süütamise au kuningale või troonipärijale. Saint Chamond'i kassipüüdjad eelistasid põlevaid kasse tänavail taga ajada. Burgundias ja Lorraine'i kandis seoti kass maitule posti külge ja tantsiti selle ümber. Kombed erinesid paikkonniti — XIX sajandi lõpuni oli Prantsusmaa ju pigem maakondade lapitekk kui ihe rahvuse kodumaa —, kuid põhiosad jäid samaks: pidulik lõke (feu de joie), kassid ja lustakas nõiajaht.

Kasside kui nõialoomade rituaalne põletamine jaanitulele oli ühiskondlik institutsioon, nagu poks või jalgpall või olümpiavõistlused on seda meie ühiskonnas. Ja nii siin kui seal on naudingud, mida ühiskond endale hangib, ühiskonna afektistandardi inkarnatsioonid, mille raamidesse jäävad kõik individuaalsed afektikujundamised, ükskõik kui mitmekesised need ka poleks.

Norbert Elias näitab tsiviiliseerumisprotsessi kirjeldades, kuidas suhe lihatoiduga on inimsuhete ja hingestruktuuride dünaamika seisukohalt ülimalt informatiivne. Keskaja ühiskonna ülemkihilis tuuakse loom sageli lauale tervelt või suurte tükkidena. Mitte ainult terved kalad ja linnud, vahel koos sulgedega, vaid ka terved jänessed, talled ja vasikaveerandikud asetatakse lauale, rääkimata suurematest ulukitest või vardas küpsetatud seast või härjast. Loom tükeldatakse söögilaual. Hästikasvatatud mehele on väga tähtis loomade õige tükeldamise oskus. Nii liha tükeldamine kui ka

jagamine söögilauas on eriline au. See kuulub enamasti majaisandale või väärrikale külalisele, kellel isand palub seda teha.

Tunnetestandardist, mille puhul tapetud loomade nägemist ja tükeldamist söögilaual tajutakse otseselt meeldivana, liikus areng edasi teise standardini, mille puhul püütakse võimalikult vältida mälestust sellest, et liharoal on midagi tegemist tapetud loomaga. Tsviviliseerumise käigus püüavad inimesed endas alla suruda kõike, mida nad tajuvad kui oma „loomalikkude iseloomu“. Vanema tsvivilisatsiooniga Hiinas toimus tükeldamise siirdamine kulisside taha tunduvalt varem ja radikaalsemalt kui Öhtumaal. Seal on protsess jõudnud nii kaugemale, et liha peenendatakse täielikult enne lauale toomist ja noa kasutamine söögilauas on üldse põlu all. „Eurooplased on barbarid,“ öeldakse sealmail, „nad söövad mõõkadega.“

Taimetoitlust propageeriva Jeremy Rifkini meelest näitab inimkonna ajalugu empaatia avardumist: alguses tunti seda vaid sugukondlaste ja hõimlaste vastu, seejärel laienes see samasugust religiooni tunnustavatele või samasse rahvusesse kuuluvatele inimestele. Nüüd püüavad loomaõiguslased avardada empaatiat ka loomadele. Lähemalt vaadates aga ei ole progress nii lihtne ja lineaarne.

Veel sadakond aastat tagasi olid koduloomad osa perekonnast. Vastabiellunud magasid lambalaudas esimese lapse sünnini (see oli mõistlik tava, sest seal said nad olla päris kahekesi). Mäletan oma ema jutust, kuidas tema ja ta väikese venna parim mängukaaslane oli põrsas, kes kasvav koos nendega ainsas toas, mis neil oli mõisa moonakatemajas. Ja milline kohutav päev oli see, kui sõber tehti lihaks!

Mary Midgley küsib: kas me oleme loomade suhtes humaansamad, kui olid meie vanemad? Ja vastab eitavalt. Mõne viimase aastakümne jooksul on loomasõbrad kahtlemata palju rääkinud kohustustest loomade vastu. Paraku on samal ajal pidevalt suurenenud — ja suureneb iha edasi — loomade tegelik ekspluateerimine. Avalikkuse silma alt eemal, suurfarmides, sea- ja linnuvabrikutes peetakse loomi ebaloosulike elutingimustes. Lõhe selle vahel, kuidas enamik linnainimesi lubaks kohelda konkreetset looma, nähes teda enda ees, ja selle viisi vahel, kuidas nad lasevad kohelda tõuloomade masse silma alt eemal, on sügavam kui kunagi varem.

Kõige põhilisem inimese kasvatatud loomade puhul on tõik, et neid kasvatatakse selleks, et lõpuks ära süüa. Ja nad süüakse ära nii või teisiti, koos põhjendustega või ilma. Arutleda selle üle, kas liha söömine on moraalselt vale igal juhul või ainult siis, kui looma on enne ärasöömist väga halvasti koheldud, ja kas ei tuleks liha söömist moraalselt igati lubada, kui looma elu on kulgenud teatud tingimustes (mis meie arust talle peaksid meeldima) ja tema elu on lõpetatud kiiresti ja piinadeta — Tiiu Hallapi meelest tundub see kõik justkui viimne hoop koduloomade pihta, nende lõplik mõnitamine. Keegi ei kasvataks neid — vähemalt mitte sellises koguses kui praegu —, kui poleks kavas nad lõpuks ära süüa, ja ärasöömine on igal juhul üks ürgne, tume ja natuke õudne asi.

Kaasaja inimene ei puutu elusa seaga rohkem kokku kui näiteks karuga. Kohtumine toimub alles sõnitsli või vorstiga. Mida abstraktsem on suhe, seda ägedamaks muutuvad tunded. Kui varakapitalismi ajal oli keskseks poliitiliseks tüliküsimuseks rikkuse ja vaesuse jaotumine, siis heaoluühiskonnas kerkivad pinnale kõikõimalikud uued teemad. Poliitikutel läheb iha raskemaks huvirühmade vahel kompromissi leida: kuidas lepitada loomakaitsjaid, talunikke ja loomkatseid tegevaid meedikuid? Suurbritannia valitsus oli koguni sunnitud koostama seaduseelnõu „loomaaõiguslaste terrorismi

vastu" ning asutama politseis spetsiaalse eriuksuse. Tegutseb ju seal maailma üks äärmuslikumaid loomakaitseorganisatsioone Loomade Vabastusrinne (ALF), kes saadab kirjapompe ja ründab laboriloomi kasvatavaid talunikke.

Mart Raukas nendib, et loomade õigused ja teised sellelaadsed teemad on lagedale taritud koos inimõigustega ja juttudega kõikvõimalike vähemuste õigustest. Tema küll ei saa aru, mis ühist on vähemust esindaval siiami kassil ja komplekside küüsis vaevoleval transvestiidil. Paraku ei saa hea argument olla kunagi tugevam kui kontekst, millele ta toetub.

Jean Baudrillard'i meelest on sentimentaalsus, millega me loomadesse suhtume, märk meie põlgusest nende vastu. Muistsed loomaohverdajad ei pidanud loomi endast alamateks, pigem jumalikeks — vahel ka saatanlikeks, nagu musti kasse. Sellise pidi eestlane kaasa võtma, kui läks neljapäeva öösel ristteele andma saatanale kolme tilka verd. Meie ei ohverda neid enam, me ei karista neid enam ja oleme selle üle uhked. „Igasuguse vägivalla kadumine loomade suhtes muudabki nad tänapäeval koletuteks. Ohverduse vägivalla, mis on iseloomulik „lähedusele“ (Bataille), asendas sentimentaalne või eksperimentaalne vägivald, mis iseloomustab distantseeritust.“

Inimene vajab meeletult, et ta oleks kellelegi vajalik, ja koduloom aitab sellist tunnet tekitada. Mida linnastunnum ühiskond, seda olulisem roll on lemmikloomal, sest praeguses elukeskkonnas jääb puudu tundest, et keegi on sinust sõltuv. Lemmikud aitavad leevendada üksindustunnet. Pereema juures köögis istuv koer on vabastatud õue valvamisest, sest tal on etendada tähtsam roll — ta täidab kodusoojust mõistva abikaasa kohta. Tunnustuse puudumine tööil või laste puudumine perekonnas on paljudele inimestele tõsised asjad, mida võib kompenseerida koera ülesvaatav, usaldav pilk.

Eesti pragmaatiliselt toimivas taluperes uputati kassipojad enne, kui neile tulid silmad pähe. Praegu on selline sündivuse kontroll mõeldamatu. „Postimehes“ ilmus hiljaaegu südantlõhestav reportaaž, kuidas Tallinnas on 30 000 — 100 000 tänava-kassi (täpset arvu ei tea keegi, sest kassidel ei ole passe nagu hobustel Esimese ilmasõja ajal). Paljud neist on haiged, täis kõikvõimalikke parasiiite ning vahel üsna metsikud, sest on juba mitmendat põlve tänaval sündinud. AS Teho püüab ning transpordib oma võimaluste piires varjupaika sada kassi kuus. Tänavavile jäävad endiselt aga kümned tuhanded loomad, kes piiramatult paljunevad ning sellega hulkurkasside armeed täiendavad. Pealinnas tegutseb hüljatud kasside rehabilitatsioonikeskus, mis päästab aastas ligi 300 hulkurkassi. Lisaks on sajad jõukad ja kõrgetel kohtadel tallinlased end pühendanud kiisude aitamisele. Hulkuva kassi tänavalt päästmine pole sugugi odav lõbu. Ainuüksi steriliseerimine (inimese puhul lubamatu!) maksab 400—500 krooni, kuid steriliseerimisele-vaktsineerimisele-parasiiditõrjele lisandub nädalaid kestev ja tuhandetesse kroonidesse ulatuv ravi. Üks 17-aastane neiu on oma vanemate toetusel ja kaasabil paari kuu jooksul hooldanud ja ravinud 11 kassi. „Miks ma seda teen? Täpset vastust ma ei oskagi öelda. Lihtsalt miski sügaval sisimas ütleb, et nii on õige.“

Loomulikult ei tea see tütarlaps ega teisedki kassisõbrad, miks nad seda teevad. Probleem on ju sügavamal, kui tahaks tunnistada: võid ise hakata taimetoitlaseks, ent oma kiisusid ei saa sööta pelgalt porganditega. Nemad tahavad liha, olgu see pealegi „Kitekati“ ja „Whiskasi“ süütuks pakendis. Kas vasikal, kellest tehakse kassi roog, ei ole õigus elada?

MEIE OLEME IIRIMAA

„Rogha Danta. Seitse iiri luuletari“. Koostanud ja tõlkinud Doris Kareva.

„Verb“, 2005. 135 lk.

2005. aasta detsembri algul ilmalvalgust näinud oranžis kuues iiri tõlkeluulekogu „Rogha Danta“ ilmumist eesti lugejate ette võiks võrrelda talvise pööripäeva ajal ootamatult horisondile kerkinud päikesekettaga. „Rogha Danta“ täidab suure lünga iiri nüüdiskirjanduse senises eestindamises. Kogumiku koostaja ja tõlkija Doris Kareva on iiri luuletari vahendamiseks eesti keelde ära teinud tohutu töö: läbi lugenud ja uurinud kümneid ingliskeelseid luulekogusid ning kuulunud lisaks ehedaid iiri originaale. Kõik seitse autorit ei luuleta ainult inglise keeles, aga ka iiri keeles ei luuleta kõik.

„Rogha Danta“ tähendab tõlkes valitud luuletusi. Valik on tehtud seitsme poetessi (Mary O'Malley, Medbh McGuckiani, Paula Meehani, Eavan Bolandi, Vona Groarke, Nuala Ní Dhomhnailli ja Eiléan Ní Chuilleanáini) 1990-ndatel ja 2000-ndate alguses ilmunud luuleraamatutest, mõned luuletused on pärit ka 1980-ndate keskpaigast.

Väikest ekskurssi iiri kultuurilukku tehes tasub meenutada, et teadupärast said iirlased, bretoonid, gaelid ja kõmrid kui keltide järglased oma laulikute ja jutuvestjate poolest tuntuks juba väga vanadel aegadel — jutuvestjad ja laulikud olid toona ainult mehed. Meenutada tasub sedagi, et kuulus kuningas Arthur ja võlur Merlin pärinevad kõmri proosaeposest „Ma-

binogion“, iiri jumalannad Danu/Anu, Epona, Brigit, Macha, ratsude Etain ning Usna poegade hukutaja, kaunis Deirdre ja teised kuuluvad koos merejumal Manannani, „ime-meeste“ Dagda, Finni, Lugi ja veel mõnega tuntuimate kangelaste hulka. Projitseerides seitsme iiri luuletari valikkogu eesti keeles ilmunud iiri müütide, legendide ja pärimuslugude taustale, võime „Rogha Danta“ näitel kõnelda heast valikust: vanade müütide ja pärimuste mõju on jäänud püsima ka kaasaegsete iiri poetesside loominguks.

XX sajandi lõpu, XXI sajandi alguse iiri luuletajaks olemine tähendab eneseteadvuse asetumist ajaloo, vanade kommete ja traditsioonide taustale ning oma koha otsimist iiri kirjanduses. Iiri luuletari jäämisest meespoetide varju kõneleb oma põhjalikus ja huvitavas järelsõnas Miriam McIlpatrick. Poetesside kredo leiame luuletusest „Aeg ja vägivald“. Selle autor Eavan Boland kirjeldab oma kohutumist tähisel ööl näkineiuiga ja kuuleb viimase haihtudes häält, mis võinuks kuuluda näkineiu, ent ka talle endale. Hääl teatab: „Aita meil pääseda oma noorusest, oma ilust. // Kirjuta luuletusest meid välja. Tee inimesteks / meid muutuste, piinade kõigis kadentsides, / sõnus, milles võiks saada vanaks ja surra.“ (Lk. 27.)

Esmapilgul lihtsana tunduv palve jääb aga painama mitte ainult luuletajat, vaid ka lugejat. Kui lihtne see tegelikult on? Naine on iiri mütoloogias maa võrdkuj, salapärased emandad valitsevad maa paiku: järves elab järveemand, nurmel nurmeemand jne.,

jõgedes ja meres näkineid, kelle ilu võlub igaveseks ära kõik neid kohanud maapealsed mehed. Õnneliku lõpuga armastuslood jõuavad harva luulelukku.

„Armastajail iiri legendis iial ei olnud õnne. / Nad pagesid kuninga raevu eest. Lamasid metsa all maas. / Suudlesid surma piiril,“ kirjutab Eavan Boland („Ükskord“, lk. 98). Sama teema jätkub tema 1847. aasta näljahäda ajal külma ja nälga surnud armastajapaarist kõnelevas luuletuses „Karantiin“ (lk. 20). Üllad ja surmani armastusele truuks jäävad naised kuuluvad iiri kirjanduse varasalve nagu needki müütide ja legendide naised, keda võlukunstide valdajad on kiilideks või lindudeks moonandanud ja kelle eeliseks kadetsejate ees on ajavahede ületamine ning võimalus elada mitmes ajas korraga. Nagu vanades muinaslugudes, valvavad haldjad kaasaegseski iiri luules sidepidajatena kahe reaalsuse vahel, just nagu keldi pärimustes maa alla elama asunud *sidhe*-rahvas valvab maapealseid. „Bean Sidhe“ on Mary O'Malley nägemuslik luuletus mägedes elavast haldjast, kelle tulek ennustab armastajate surma (lk. 76). Veelgi müstilisemana mõjub Nuala Ní Dhomhnailli luuletus öös piki jõge sõudvas paadis seisvast tundmatust naisest, „kaks küünalt süüdatud silmis, / kaks aeru käes“. („Sidhe“, lk. 21.)

Hea näide ballaadiluulest on haavatud merineitsist kõnelev Mary O'Malley „Haav“ (lk. 12), mille kõrval Paula Meehani prosaistlik „Rahvajutt“ noormehest, kes armub Tõesse (lk. 22) on ühtpidi võttes tänapäevane vabavärsis mõis-

tukõne, teisalt aga vastab selle luuletuse kood tõelise rahvajutu koodile.

On ka äratuntavat loitsulisust („Koo mind oma gobelääni / tiki kullaga läbi / Mina pean hooldama Talvepuud / mida kastab naise veri“, Mary O'Malley, „Teadjanaise laul“; lk. 62) ja äratuntavat, eluteruet moraali — eriti selles, mis puudutab omaenese nahas elamist. Omaenese nahk on kodu, „maja“, milles tuleb elada, „ükskõik kui murtud või muljutud, ära kasutatud maailma poolt / see ka poleks, alati saab terveneda“ (Paula Meehan, „Kodu“, lk. 54–55).

Iiri naiste luules on aja, armastuse, keele ja kodu lugu, mis on saanud luulelooks. Ei puudu naisega meesteema: Mary O'Malley „Teadjanaise laul“, Nuala Ní Dhomhnailli „Suur ema“, „Meesakt“ ja „Me oleme neetud, mu õed“, Paula Meehani „Kooda“ (oma nahast põgenenud naisest), Eavan Bolandi emantsipatsioonivaldusena mõjuv „Armastusluule vastu“, Medbh McGuckiani „Ferguse unekael“, Vona Groarke „Pühapäevakaev“ ja Eiléan Ní Chuilleanáini rituaalne „Veeteekond“, mis kõik on omamoodi võtmetekstid. Iiri luuletaride luule eneseteadlikkus ei tundukski võib-olla eriline, kui see luule poleks nii jõuline ega müüdilik, kantud erakordselt tugevast energiast, mis Doris Kareva tõlkes pole kaotsi läinud, vaid on säilitanud oma sära ja nüansirikkuse. Oskus ja osavus „valitseda“ lugu, olgu see aja- või elu lugu, väljuda sõna otseeses mõttes omaenese nahast ja põgeneda, jättes naha edasikandmiseks koju saabuvale mehele, kes kõigest sellest, mis naise nahast ja

luudest järele jääb, enesele õhtu-söögi võib valmistada, vajutades vaid gaasipliidi märk 3-le (Paula Meehan, „Kooda“), või kujutleda end uppununa jõepõhjas, ülikooli asemel vaimuhaiglas, äraneetud näkina (Nuala ní Dhomhnaill, „Me oleme neetud, mu õed“) meres ujumas, autoportreena (Medbh McGuckian, „Autoportree maali-mas autoportreed“), pimedana, kes kobab koduteed häälekaardi abil (Paula Meehan, „Kodu“), needa ja samaaegselt leinata oma surnud ema (Paula Meehan, „Ema“), vaadelda iseennast oma kirjutuslaua taga, kummargil lehekülgede kohal (Eavan Boland, „On see ikka seesama“) või jõuda keelatud alale, kus olla omapäi on luuletaja privileeg (Paula Meehan, „Keelatud ala“).

„Omapäi“ on selle kogumiku omapärasemaid märksõnu. Omapäi on takistustest jagusaamine. Ent mida teha omapäi? Luuletada, elada oma keeles ja igatseta kadunud ürglaulu. Kirjutada end naisena luulesse nagu ajalukku ning luuletustest välja.

Keel ei ole üksnes sõnad, vaid ka maailmaga suhtlemise märgid. Seda tõdeb poetess, kes vaatleb koobastest valguse kätte tulnud eremiitide toiminguid: neilt on palju õppida, tõdeb ta. Keel on alati kood, ka see kood, mis vahendab sõnumit kahe naise vahel üks sõna korraga, nagu kirjutab Eavan Boland („Kood“).

Kadunud keel on nagu kadunud poeg või tütar, kes pandud vee peale — korviga jõe pidi ujuma, teadmata, kuhu korv randub või kes ta leiab (Nuala ní Dhomhnaill, „Keeleteema“). Vaaraotütar on ju

erand, reeglilik on enamasti inglise keele omandamine iiri keele asemel. Iiri luule on äratundmine: „kuidas kõlas / linnu tiivalööök kadunud keeles. // Sa niimoodi häälitsetsid. / Ja veel üks kord. / Kuni ma nägin ta lendu — korraga / hõbejad väikesed edelajõed / heitsid vaikides maha / ja metsikud aakrid, need ettearvamatud, / olid nii kerged, nii lohutatud, nii tasa, // kuulamas sind, nagu minagi. / Just nagu muusikat, just nagu rahu.“ (Eavan Boland, „Iiri luule“).

Iiri keel meenutab vastanditest põimitud kangast, või nagu ütleb luuletuse „Lausumise kuju“ autor Mary O'Malley, tegemist on keelega, „mis kõlbas nii õnnistusteks kui needusteks“, see keel „kõlas südame loovutusena“ ja „südame lõhkemisena“ (lk. 7). Süda ja keel kuuluvad iirlastel kokku, nii nagu iiri keel kuulub Iirimaa juurde või nagu varjud, peegeldused ja sõnad on maa selgitus (Eavan Boland, „Kood“).

Naine, maa ja keel on lahutamatu tervik. Keel, mille kummaliselt laulvas kõlas vokaalirohkus vastandub konsonandirohkusele, keerdub lauliku sõnade järgi surmata surmast, ööpimeduses on näha vaid „põlvnaist, ilmnaist, lauludenaist“ (Medbh McGuckian, „Petalind“) ehk teisisõnu iiri luuletari.

Justkui võlupeeglit käes hoides vaatavad „Rogha Danta“ seitse luuletari ühekorraga minevikku, olevikku ja tulevikku. Nagu oleksid nad kaua ära olnud ja luuletades maailma nagu luulesse tagasi saabunud.

Livia Viitol

ELU POLE UNENÄGU

Mehis Heinsaar: „Artur Sandmani lugu ehk teekond iseenda teise otsa”.

„Tuum”, Tallinn, 2005. 245 lk.

Mehis Heinsaarel tõesti veab, et vana Sigmund Freud on surnud. Muidu mine tea, mis haigust ja häda see veider vanamees Artur Sandmani unenäolisest teekonnast välja oleks lugenud. Ikka kimpude kaupa kastratsiooni pelgavaid falloseid ning virnade viisi Oidipuse komplekse viirastuks Viini vanahärrale, kindel see.

Mina õnneks ei mõika freudismist tuhkagi. Vagiina monoloogi ma kuulata ei viitsi, vaid eelistan ikka seda rahvalikku, Muhu oma. Muhk on ju teadagi, tagurpidi lohk! Seepärast lugesin ma ka Heinsaare esimest romaani lihtsalt kui ühte ilusat muinaslugu, mida see ju õnneks ka on.

Et Heinsaare näol on tegemist võrratu muinasjutuvestjaga, see pole kellelegi uudis. Tema looming meenutab peenelt maalitud portselanserviisi, mis torkab eredalt silma eesti kirjanduse pruunide savipottide ja modernistlike kastrulitega täidetud nõuderiulil. Siiani olid tema jutud lühikesed – kirjandusteadlased nimetavad sääraseid asjandusi novellideks, aga täiesti vabalt võib nende kohta öelda ka „seniavastamata mereloomad”, kui näpata termin Sandmani-raamatust. See on absoluutselt õige määratlus, enne Heinsaart olid ju kõik need liblik- ja kingmehed, härra Paulid ja ilusad Arminid vähemalt eesti kirjanduse meres päevavalguse kätte toomata. Nad kükitasid

alles ookeani põhjas ja ootasid, et keegi nad üles leiaks ning ettevaatlikult, olendite õrnu jäsemeid vigastamata, veepinnale kannaks; ootasid Heinsaart ühes tema siidist liblikavõrguga.

Sedapuhku on Heinsaar veelgi sügavamale sukeldunud ja näitab meile paljude imelike meremutukate asemel ühte suurt ja kummalist looma. On see kaheksajalg või hipopotaamus? Aga ennäe, kui lähemalt vaatama hakata, koosneb seegi elukas otsekui paljudest väikestest organismidest, ehk kui jälle kirjandusteadlase kuiva keelt pruukida, siis on „Artur Sandmani lugu” küll mahult romaan, ent ülesehituselt ikkagi üksikute juhtumiste rida, ehk siis klassikaline reisi-jutt, *road-movie*, midagi Odüsseuse eksirännaku taolist. Peategelane muudkui läheb ja läheb, maastikud aina muutuvad, teekaaslased vahelduvad ning ühest loost saab märkamatu teine. Mõned kohtumised on huvitavamad ja jäävad kauaks meelde, teised paratamatult pisut tavalisemad, otsekui orud mägede vahel.

Eks samamoodi laineta ka meie unenäod, ja just unenägudes Artur Sandmani teekond kulgebki. Nimi „Liivamees” viitab muidugi vanale heale Une-Matile, ehkki päris ehtne unemehike Artur Sandman ise siiski pole, pigem võib selle austava tiitli anda salapärasele Sinisele Kaptenile, kes läkitabki Arturi tema teekonnale ning kelle teisikutega Sandman oma retkel puutub sageli kokku. Sinine on ju klassikaline Une-Mati värv, tuletagem meelde omal ajal Soome televisioonist nähtud Nuku-Mattit ja tema sinist keepi. Ka Dagmar Normeti

„Une-Mati ja Pärise-Mati“ lugudes on Une-Mati sinist patja meenutav olend, kes Pärise-Mati kõiksugustele huvitavatele reisidele viib. Artur Sandmangi on pigem Une-Mati õpilase rollis. Alles siis, kui ta on oma sellitöö edukalt sooritanud ning jõuab lõpule rändamisega läbi omaenda unemaastike, usaldatakse talle ka tõelist osavust nõudev ülesanne. Nüüd on Sandman juba tõesti täisväärtuslik Une-Mati, kes sukeldub palaviku käes vaevleva tüdruku unenägudesse ja lööb seal korra majja – nagu ühele unenägude karjasele paslik.

Vana ja kuulus mõtetera ütleb meile, et elu on unenägu. Heinsaare puhul on vastupidi – tema toonitab, et elu pole unenägu. Pigem on elu mingi ebameeldiv, aastatega selga kasvav sammal ja mustusekiht. Mingi mask või koorik, mis matab enda alla meie tõelise ole-muse, mille pelgupaigaks jäävad veel üksnes unenäod. Siinkohal meenuvad veebruari algul Eestimaa rannikul naftasse uppunud pardid: nafta, see must „eluvesi“, mis paneb käima mootorid ning undama turbiinid, oli katnud elusad pardid musta lõgaga, nii et süütud linnud nägid välja, otsekui oleks nad valmistatud mudast. Enam kujundlikumalt ei saagi Heinsaare ideed väljendada – lämmatava naftakihi all oli peidus elus, tuksuva südamega part, nii nagu trammijuhi naha sees elas tõeline Artur Sandman. Elu oli mehe alla neelanud, aga Une-Mati abiga õnnestus tal end oma kestast lahti sikutada ning omaenese sisse-musse uitama minna.

Nüüd võiks mõni targem inime-ne juhtida jutu Hesse „Stepihundi“

või Ristikivi „Hingede öö“ radadele ning leida paralleele Artur Sandmani eneseavastamise teekonnaga, aga mina meenutaksin hoopis omaaegset nõukogude lasteraamatut „Õppimata koolitükkide maal“ (autor Lia Geraskina, eesti keeles ilmunud 1976. aastal). Selle raamatu peategelane on kahemees Viktor Perestukin, kes saadetakse koos oma kassiga samuti mingis mõttes omaenda sisemusse – täpsemalt muinasjutulisele maale, kus on realiseerunud kõik tema koolis antud vaevastused. Näiteks sai Perestukin matemaatikaülesannet lahendades vastuseks, et vend ja õde, kes asuvad ühekorraga teele kahest külast, mis asetsevad teineteisest kaheistkümnelt kilomeetri kaugusel, kohtuvad alles kuuekümnelt aasta pärast. Muinasjutumaal satubki kahemees kokku muldvanade pioneeridega, kes on pidanud tema süül sooritama massendavalt pika matka. Perestukin kahetseb, võtab end kokku ja lahendab ülesande õigesti, mispeale kõik on jälle hästi ning raugad muutuvad tagasi lasteks.

Artur Sandmani retk läbi oma elamata jäänud elu tuletas mulle mingis mõttes meelde tolle kahe-mehe juhtumisi. Seetõttu oli päris loomulik, et Sandman esiotsa kõrbesse sattus, sest mis sümboliseeriks veel paremini rutiinistunud, sündmustevaest elu kui mitte otsatu liivalagendik? Jäin ootama edasisi vihjeid neile vigadele, mida Sandman on oma kiivakiskunud elus sooritanud, aga Heinsaare raamatu pealkiri polnud siiski „Õppimata koolitükkide maal“. Sandman ei teinud oma eksimusi ja vajakajäämisi heaks nii otse ja avalis-

kult kui vene pioneer, tema õppetund oli üldisem, kuid puhastus-tuli seevastu hoopis kuumem. Mingis mõttes — raamatu viimastes, juba haige tüdrukku unenäos asetleidvates peatükkides aga ka päris otseselt — lagunes vana Sandman oma reisi jooksul tükkideks, temast jäid järele vaid riismed. Tuhast sündis aga uus Artur Sandman otsekui fööniks. Lõbus ja elurõõmus Artur Sandman, selline Artur Sandman, nagu üks Artur Sandman olema peab, sihuke, kes juhib trammi, rebasemask ees, korjab oma kabiini hulkuvaid koeri, kingib tütarlastele lilli ja ajab kohvikus kärbseid taga.

Jah, väga omapärane on see ideaalne, elu kipsikihist, et mitte öelda surimaskist vabanenud Sandman, keda Heinsaar meile tutvustab. Kuidagi väga tartlaslik. On ju see linn ikka olnud kuulus veidrike rohkuse poolest — ärgu Heade Mõtete Linna kodanikud nüüd solvugu, iseäranis mitte Andrus Ansip või Laine Jänes — ma ei räägi loomulikult teist!

Tegelikult võib Heinsaare raamatut lugeda ka kui Tallinnasse kolunud tartlase naasmist koju, juurte juurde. On täiesti ootuspärane, et kõige tähtsam kohtumine Sinise Kapteniiga toimub just kusagil Supilinnas, Meloni, Herne ja Marja tänava kandis, rekvisiitideks odav vein „Murfatlar“ ja kolm pudelit „Moskva“ õlut. Heinsaare tekstist saame teada, et ka noore Sandmani kaunid unistajapäevad, mil ta oma imelisi veeloomi nikerdas, möödusid just Tartus, kõigi unelejate töötatud paradiisis. Seevastu elu, seda kõige negatiivsemas mõttes, langes talle kaela loomulikult Tallinnas. On ju trammijuht põline pealinna

amet, üheski teises Eestimaa paigas seda tööd teha pole lihtsalt võimalik. Niisiis võib öelda, et boheemlike kalduvustega tartlane oli vangistatud asjaliku tallinlase kehasse, mis teda otse loomulikult ahistas ja piinas, nagu pigistavad looduslapse Mowgli paljaid jalgu ebamugavad, linnakividel käimiseks mõeldud saapad. Maha need ahelad! Tagasi koju! Vähemalt mõneks ajaks, nädalavahetusekski, sest raamatu viimastel lehekülgedel matab elu (Tallinn) Artur Sandmani taas enda alla ja Heinsaar teatab meile, et Sandmani „haiglane ja ärakutsuv kaugustejanu, mis teda seni kusagil hingesopis ikka veel vaevamas käis, on lõplikult kustunud“. Elu saab unenägu-dest lõpuks siiski võitu, sõdur naaseb rindele, trammijuht trammi. Imeline reis lõpeb ja algab argipäev. Esialgu on hinges natuke nukurust, viimaks närtsib seegi.

Aga sellest pole midagi, sest Sinine Kapten ise ei kao kuhugi, nagu ei kao kuhugi ka Meloni, Herne ja Marja tänava kant. Jah, on igati usutav, et just säärases keskkonnas võib elada üks Une-Mati ning et Supilinna kiivas puumajad on siia ilma loodud just selleks, et oleks olemas staap, kust läkitada teele aina uusi salapäraseid ekspeditsioone, mille eesmärgiks on tuua päästev vihm mõne palavaikuhai-ge tüdrukku unedesse.

Ma täitsa usun seda, sest mida tean mina Supilinnast? Usaldagem Heinsaart, tema on selle varjatud maailma laulik. Ja laulik oli teatavasti juba vanadel kreeklastel kõige auväärsem ja targem isik, kes seisis jumalatele palju lähemal kui preester.

Andrus Kivirähk

DAABA KRUUBI ÜHEKSA AMETIT

Vahur Afanasjev: „Kastraat Ontariost“.

Irboska Teataja Kirjastus, 2005. 160 lk.

„Kastraat Ontariost“ on stiilipuhas kujunemis- ehk arenguromaan. (Loo lõpus muutub areng küll põhjendamatult globaalseks ja kardinaalseks.) Selle keskmes on noor, kui arvestada isikukoodi ja vihjeid Ateena paraolümpiale, siis 24-aastane ajakirjanik Daaba Kruup, kes asub tööle provintsiajalehes „Weise Teataja“. Veiselinn on äratuntavalt Rakvere. Kuigi põhimõtteliselt võiksid samasugused lood aset leida mõnes muus maakonnakeskuses, näiteks Võrus, kust Daaba on pärit. Samad sündmused võiksid aset leida ka Bayonne'is, kus teatavasti tegutsevad Ernie ja teised Piraaja-klubi tegelased. Sõjalennukite muuseumi pidav pornotööstur olekski nagu viimasest välja astunud.

Kuigi ühiskonnakriitika pole romaanis esikohal, annab maakonnalehe majandustoimetaja positsioon peategelasele võimaluse seda üsna sarkastiliselt viljeleda. Korruptsioon, onupojapoliitika, karistamatus, ebakompetentsus — kõigest sellest pakub raamat rohkesti usutavaid näiteid. Peaaegu kõik romaani tegelased — maavanem Varmas Vammist asotsiaal Nirp Rummuni — on Peteri printsiibi elavad näited. Tõsi: Afanasjevi tegelased on ebakompetentsed juba kõige madalast karjääriredeli astmest peale.

Omaette pärl on nimede valik:

Troop Malevalla, Argus Koobalt, Nimrod Seapruul (Eesti peaminister)... Kõigele krooniks on kaks Marmi — Koobalt ja Roopeat, kes kohtuvad marmipäeval, mis rahvakalendri järgi asuvad novembri keskel. Analoogilist juveliirset nimeloomingut harrastati eesti proosas 1920.—1930-ndatel, peamiselt August Gailiti eestvedamisel.

Kui ühendada Bo Grace'i ja Gailiti maailmanägemine, saabki Afanasjevi romaani meeleoludele üsna hästi vastava derivaadi.

Suurel määral sarnaneb „Kastraat“ ka Kurt Vonneguti „Tšempionide einega“, on samuti suhteliselt vägivaldne, groteskne ning käsitleb kõrvaltegelaste saatusi rohmakalt, kuid ammendavalt. Negatiivse tegelase käitumise põhjendamise halbade kemikaalide mõllamisega organismis on juba otsene viide. Ka on mõlema romaani peategelased silmapaistvalt mobiilsed ning aldid muutustele. Kui Kilgour Trout mõtleb alatasa välja uusi ulmeromaanisüžeid, siis Kruubi elus on tähtis koht töökuulutuste lugemisel. Tema käitumine tundub pahatihti küll ebaloogiline ning põhjendamatu, aga osalt tuleneb see kindlasti kergest jälitusmaaniast, mida Kruup põeb.

Lisaks jooksvale sündmustikule esitab Afanasjev rohkesti faktilist infot geneetikast, lennukiehitusest, ida filosoofiast, rakenduseseoloogias jne. Need tarkused moodustavad kokku umbes nagu minientsüklopeedia, nii et kui raamatu lugejale autori stiil või maailmavaade ei meeldi, siis oma silmaringi avardab ta sellegipoolest. Kohati arendab Afanasjev kogutud materjale ka loovalt edasi (termin „pea-

ärastamine", viies aasta aeg, installatsioon „Surev keel" jne).

Autori tugevaim külg (vähe-malt selles raamatus) on tasakaal-likus. Lihtne ja keeruline, ironia ja melanhoolia, skepsis ja opti-mism, reaalsus ja fantaasia, *yin* ja *yang* on tembitud maitsekas vahe-korras. Ei mingit ülepingutust ega rappaminekut süžees või stiilis. Tõnu Õnnepalu on väitnud, et aja-kirjandus muudab kõik, mida ta käsitleb, ajakirjanduseks — kirjan-duse sealhulgas. Põhimõtteliselt võib siiski ka ajalehes, eriti arva-muslugudes üles näidata kõrg-vaimsust ja elegantset stiili. Kirja-nik ei madalda ajalehes kirjutami-sega veel oma väärikust. On aga üks tekstiloomise valdkond, mis on olemuselt läbinisti nõme ja kün-dimatu ning millel on kirjandusega sama vähe kokkupuudet kui peldi-kauangul päikesega — pressiteated. Afanasjev rakendab viimaste idiootlikku stampsõnastust taba-valt kontrasti tekitamiseks. (Lk. 122—123: „Täna Leedust Baltimaa-de siseministrite korraliselt kohtu-miselt tagasi saabunud siseminis-ter Argus Koobalt ütles, et peab oma esmakohuseks selgitada lähima aja jooksul siseministeriumi hallatava julgeolekureservi tegelik seis ja luua selles kord majja.”)

Peategelase ja kogu romaani ideoloogiliseks kvintessentsiks võib aga pidada samast valdkon-nast tuletatud üldistust (lk. 75): „Ta kahtlustas, et ka kohalike omava-litsuste pressiteadete, suurema osa lehelugude ning tema enda eksis-tentsi juured peituvad mingites ge-neetilistes häiretes, mis evolutsioonis-tempo kiirenemise tingimus-est aina sagenevad.”

Kompositsiooniliselt ei ole roma-an eriti õnnestunud — lõpp jõuab liiga kiiresti kätte ega ole eel-nevaga eriti seotud. Andestamatu on tähtsaima ja paeluvaima kõr-valtegelase Kimmo Napakymppi (esimene soomlane, kellele end il-mutab prohvet Muhamed ning kä-sib minna Eestisse Kaaba kivi otsi-ma) käekäigu kõrvalejätmine.

Et romaanile kohast mahtu saa-vutada, on vahele pikitud kõikvõi-malikku kollaažitehnikat: laulusõ-nu, soomekeelseid moslemipalveid, elektroonilisi spämmkirju, ajaloo-lisi ülevaateid. Iseenesest on see kiid-uväärt võte, „Kastraadis" aga veidi üle ekspluateeritud.

Häirib ka teksti läbiv jada väl-jendeid, nagu „sigaretid süttisid" (lk. 9), „ta pani suitsu ette" (lk. 15), „Daaba näppis taskus suitsupakki, võlus suitsu suunurka" (lk. 16), „sigaretti läites mõtles ta" (lk. 29), „ta võttis lauasahtlist uue sigar-etipaki" (lk. 33), „Daaba vaatas autot ja tegi kaks suitsu järjest" (lk. 34) jne. See tuletab meelde Eesti rämpsfilme, kus närvilise suitsu-kiskumise kaudu üritatakse abitult edasi anda tegelase sisekonflikti.

Tõsi, Daaba Kruubi eraelu kä-sitletakse üldse tugeva luubi all: korduvalt on juttu näiteks oksen-damisest ja masturbeerimisest. Aga viimased tegevused on vähe-malt kasulikud endale ja huvita-vad pealtvaatajale, suitsetamine pole ei üht ega teist.

„Kastradiga" samal teemal saaks kerge vaevaga kirjutada ka äärmiselt viletsa romaani: algaja ajakirjanik läheb võõra maakonna ajalehte tööle, satub konflikti pea-toimetajaga, kuid ei murdu, vaid hoopis karastub selles, arendab

kutsemeisterlikkust ning lõpuks leiab töö abil ka kallima.

Alles selle ilmumise järel oskaksime Afanasjevi romaani väärtusi täielikult hinnata.

Veiko Märka

MIS TOIMUB LAHTISTE SILMADEGA MAGAVA INIMESE PEAS

Meelis Friedenthal: „Kuldne aeg”. „Tuum”, 2005. 190 lk.

Kas ei juhi kogu meie ühiskonda hullunud masin, mis tahab, et kõik oleks nagu Vanal Maal? Võib-olla oleme kõik, ilma et sellest ise aru saaksime, sattunud elama hiiglaslikku Esimesse Osakonda, kogu kultuuri katvasse sunnitöövanglasse, mille võimustruktuurid on brutaalsed ja mõistetamatud, vabadus illusoorne ning väljapääsuteed virtuaalsed? Vahest on kogu meie elu üks suur kahe katastroofi vaheline tsoon — rusuv ja segadust tekitav mälutühimik, mis jääb pöördumatult unustatu ja häguselt etteaimatava vahele? Äkki me kõik magame, silmad lahti, ilma igasuguse selge ettekujutuseta sellest, mis meie peas toimub?

Just sellistele kahtlustele paisatab viitavat Meelis Friedenthali katastroofijärgset maailma kirjeldav ulmedüstopia „Kuldne aeg”, ning just need kahtlused näikse olevat selle mõttetiheda ja mitmekesise debüütromaani tegelikud üldmetafoorsed allhoovused.

„Kuldse aja” Maa äärmiselt fragmentaarse kultuurilise mälega ja tehnoloogiliselt taaselustatud

inimkonna vaba osa on koondunud ainsasse teadaolevasse suurde linnas, mille elu koordineerivad dotsendid — kunagi pärast katastroofi maa alt ilmunud ja aja möödudes üha rohkem eksima kippuva toimeoloogikaga masinad. Nende eesmärgiks näib olevat kaotatud kultuurilise ühtsuse ja loodusliku diversiteedi taastamine säilinud informatsiooni põhjal. Üheks sellele eesmärgile orienteeritud „projektiiks” on Kronos, loovate võimetega elusorganism/hullunud masin/maailm (nagu teda romaani eri kohtades kirjeldatakse), „haigestunud looja”, kes augmenteerib inimesi loomsete kehaosade ja organitega. Inimesed on enamasti „katsklaasilapsed”, emaüisast sündinud on ühiskonna privilegeeritud seisus. Inimesi tuleb (arvatavasti keskkonna saastatuse tõttu) kord aastas vaksineerida. Romaani tegevustiku lähtepunktiks on väikese inimgrupi tõdemus, et ei Kronosega dotsendid (kes on Kronose püüdlikus ekslikkuses samuti veendunud) pole enam suutelised adekvaatselt tsivilisatsiooni juhtima ning tegelik võim tuleks inimeste kätte tagasi tuua. Järgneb vandenõuplaani läbikukkumine, osalenute arreteerimine ning vangistus korruptiivse režiimiga ja selgete põgenemisvõimalusteta sunnitöövanglas ning eksitavates maa-alustes koobastikes.

Arvustuse alguses sõnastatud kahtluste/nopete valikul ja laiendamisel lähtusin meelega sellest, et need kirjeldaksid rohkem teose kujutletava jutustaja „sisekosmost” kui teosesse projitseeritud „välist” maailma. Ulmekriitika piirdub sageli üksikasjaliku referatiivse kir-

jeldusega teose fiktsioonimaailmast ning vaatab märksa harvemini „asjade taha” — justkui olekski kirjeldatav maailm see, mida „öelda tahetakse”. Teatud piirini on teost mõtestada püüdva jõu raugemine ulme puhul mõistetav: loodava maailma „palge-ekraan” võib olla sedavõrd intensiivne, et lugeja langeb täielikult selle mõjuvälja. Osalt võib selles näha põhjust, miks „tegelikult hea” ulme retseptioon on sageli tähendusvaene ning see tembeldatakse liigagi sageli ja eelarvamuslikult ajaviitekirjanduseks. Selgesti väljenduvat hoiivatust maailmaloomega ei tasu aga pidada ühegi hea teaduslik-fantastilise teose lõppeesmärgiks, vaid pigem ulmekirjandusele iseloomulikuks vahendiks, mille kaudu teose tegeliku metafoorset tähendust edasi anda, ning sama kehtib minu arvates ka „Kuldse aja” kohta. (Mõistagi on maailmalooma ka erilaadne kujutlusvõime vabamäng, millega tegeldakse igas kirjandusteoses, ning üsna õnnestunud ka praegu käsitletavas raamatus.)

Sellest lähtudes näen ma „Kuldse aja” eelkõige ja esmajoones katastroofiulmet. Heas ulmes pole katastroof kunagi mingi küllane „asi iseeneses”, millest ei nähtuks „vertikaalset tähendust”. Peaaegu alati kangastub selles apokalüpsismüüt ning hoiatusmoment tuumakonflikti, ökoloogilise reostuse või mingi muu laiaulatusliku inimtegevuse tagajärjel tekkida võiva hävingu suhtes. Ent mulle näib, et mitte see pole põhiline, mida õnnetusega „öelda tahetakse”. Katastroof — nagu ma hiljem näidata kavatsen — on märksa laiemate ja

tõsisemate asjade võrdkuju.

„Kuldne aeg” kujutab endast esmaklassilist düstoopiat, mille paljudelt peategelastelt on (just katastroofi tõttu) röövitud igasugune positiivne võimalus sisemiseks ühtsuseks ning koherentseks identiteediks — esivanemad, ajalooline mälu, selgepiiriline kultuuriline taust, lõpuni läbitunnetatav vabadus, aga miks mitte ka senine looduslik diversiteet („Uuel Maal” eksisteerivad nihkeliste ja segaste ajalooteadmiste tõttu mütoloogilised konstruktid kõrvuti bioloogiliste organismidega), edasine loomulik paljunemisevõimalus (väga vähesed inimesed on sigimisevõimelised) jne. „Uue Maa” inimeste kinnismõtetest on saanud „reaalsed hallutsinatsioonid, [mis on] võimendatud reaalsed rohtude poolt — irrealses maailmas”. Toimunud (globaal)katastroof on vaid häguselt aimatav, selle sümptomeid romaanis peaaegu ei kirjeldata, mainitakse vaid vaktsineerimist, elu võimatust ilma „päästva rohuta” (mida on religioosse sisendina tabavalt kirjeldatud kui „ajutist andeksandi”). Lootus on lükatud kaugele tagaplaanile ka „Kuldse aja” narratiivis. Friedenthal ehitab kogu süžee lootuseilluiooni katkematu tekitamisele ja rusuvale, halastamatule purustamisele. Tegelik väljapääsutee on müütilise taustaga, see peitub Kriitise kunagises ettekuulutuses (kas pole ettekuulutus, mida igasugusest maailmasisesest loogikast hoolimata uskuda tuleks, üks tõhusamaid narratiivi käivitusmootoreid?) ning kulmineerub peategelase äralennus vabadusse. Aga on see ikka vabadus, kuhu ta lendab?

Või on ka see väljapääsutee virtuaalne? Vastupanuliikumine ja võitlus, mis romaani lõpus uuesti algavad, jäävad kestma ka romaani lõppedes. On see võidukas võitlus? Jääb see igavesti kestma? Või suundub see võitlus paratamatult mõne uue, aimatava, kuid vältimatu katastroofi poole?

Nüüd pole enam raske märgata, mida Friedenthali esikromaan nii mõjusalt metaforiseerib. Sest tegelikku katastroofi ei tasu otsida raamatulehekülgedelt või fiktsiooni-maailma ajaloost. Tõeline katastroof — nagu ka „Kuldne aeg” seda näitab — toimub hoopis ühe unustatud ja ühe aimatava katastroofi vahelises mõjuväljas — meie eneste sünni ja surma kummastavas vaealas, meie eneste tegelikus elus.

Sest kas pole need tegelikult mitte meie ise, kes on üha fiktiivsemas maailmas unustamas oma isiklikku ja kultuurilist sündi ning kes on paratamatul suundumas järgmise, juba õrnalt etteaimatava katastroofi või virtuaalse põgenemistee poole? Kas pole meie need, kes vajavad alalist „vaktsiini” selleks, et oma identiteeti säilitada, et mitte „silmad lahti magama jääda”? Võib-olla oleme meie need, kes end järjest tehnoloogilisemaks muutuvates kehaes üha fetišistlikumalt augmenteerivad? On need meie endi seesmised kinnismõtted, millest on saamas välised, reaalsed hallutsinatsioonid? Kuidas kaardistada meie elu juhtivaid võimustruktuure? Mida me teame sellest võikast ja ekslikust masinast, mis on meid oma näo järgi loonud?

Niisugused praegusaja tegelikus üha painajalikumalt esilekerkivad küsimused on Friedenthali

romaani tõeline alustala ning nende äratundmine ja mõjusasse teaduslik-fantastilisse vormi valamine asetab „Kuldse aja” üha uusi loomingulisi välju avastava eesti ulmekirjanduse esiritta.

Minimalistlik ja lugeja kujutlusvõimele vajalikul määral ruumi lubav poeetika, lineaarsuse vältimine, tegelaste nimedest lähtuvad intertekstuaalsed viited ning romaani avatud lõpp siirdavad „Kuldse aega” ruseva, kuid mõjusa miljöö. Friedenthal ei karda kompromissitul moel kirjeldada tehnoloogia ja keha konflikti ning kõrgemalseisva võimu ahistavat toimet. Niisugune, pigem idaeuroopa ulmele iseloomulik otsekohesus pakub selget kontrasti anglo-ameerika ulmekirjanduse kuldajastu üleklantsitud tehnokraatlikele utoopiatele, mille mõjusfääri on sinne teaduslik fantastika varasematel aastatel vahest liigagi tihti langenud. Friedenthali katastroofiulmes kangastuvad poliitilise ja majandusliku režiimi vahetumise järel tekkinud ideoloogilise alatuse läbi tunnetanud „piiririigilise kirjutaja” röntgenpilk ning religioossed ja ajalooteoreetilised taustamõtisklused. Tasub lugeda. Tasub kohe kindlasti lugeda — et saada teada, mis toimub lahtiste silmadega magava inimese peas.

Jaak Tomberg

RINGVAADE

KROONIKAT

1. veebruaril avati Eesti Rahvusraamatukogu 6. korruse näituse saalis näitus „25 kauneimat Eesti raamatut ja 5 kauneimat Eesti lasteraamatut 2005“.

1. veebruaril pandi Eesti Lastekirjanduse Teabekeskuses välja VIII Nukitsa konkursil võistlevate teoste näitus, mis hõlmab kõiki 2004. ja 2005. aastal ilmunud eesti lastekirjanduse esmatrükke.

1. veebruaril toimus Kirjanike Liidu saalis kirjanduslik kolmapäev – Tõnu Õnnepalu autoriõhtu „Enne heinaaega ja hiljem“. Luuletajat küsitles Mihkel Kaevats.

1. veebruaril esitles MTÜ Eesti Rahvamuusikakool Tartu linnaraamatukogus muusikaliste lastenäidendite sarja „Muinasmaa“ esimest raamatut „Lumeit“. Stsenariumi ja laulutekstid kirjutas vendade Grimmide muinasjutu põhjal ja saksa rahvaviisidest inspireeritult Halliki Pihlap.

3. veebruaril tähistati Tallinnas restoranis „Bonaparte“ kirjastuse „Varrak“ 15. sünnipäeva.

6. veebruaril toimus Tallinnas Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuses järjekordne seminar subjekti-teooriaid käsitlevast sarjast. Arutluse all oli saksa filosoofi Manfred Franki tekst „Subjektiivsus ja individuaalsus“. Seminari juhatas sisse Märt Väljataga.

7. veebruaril esitleti Tartu Kirjanduse Majas kirjanduslikul teisi-

päeval Mehis Heinsaare romaani „Artur Sandmani lugu ehk Teekond iseenda teise otsa“ („Tuum“). Kõneles autor, katkendeid lugesid Tartu Üliõpilasteatri näitlejad.

8. veebruaril arutati Eesti Kirjanike Liidu juhatuse koosolekul jooksvaid küsimusi.

8. veebruari kirjanduslikul kolmapäeval Kirjanike Liidu saalis esitleti Mehis Heinsaare romaani „Artur Sandmani lugu ehk Teekond iseenda teise otsa“, autoriga vestles Aivar Kull.

8. veebruaril oli Tartu Kirjanduse Majas Eesti Kirjanduse Seltsi korraldatud seminar „Raamatukunst“. Ettekande kaasagsest Läti raamatukunstist pidas Läti Ülikooli professor Valdis Villeruss.

9. veebruaril avati Eesti Rahvusraamatukogu peanäitusesaalis näitus „Heljo Mänd 80“.

9. veebruaril oli Tampere Majas Tartus luuleõhtu „Keskklassi surm“, kus esinesid Veiko Märka, Pöörane Hirv ja Olavi Ruitlane.

10. veebruaril toimus Tartu vanas kaubamajas kunstikuu üritus „4 linna kultuur: kirjandus“, osalesid Villem Valne, Lauri Sommer, Vahur Afanasjev, Kivisildnik, Aapo Ilves, Jan Rahman, Olavi Ruitlane, Contra ja Pulga Jaan.

10. veebruaril kohtusid Tartu linnaraamatukogu Annelinna harukogus lastega raamatu „Mere-röövlimäng“ autor Sass Henno ja illustreerija Pent Talvet.

10. veebruaril olid Tartu linna- raamatukogu Annelinna harukogu kirjandusõhtul „Elamise ja kirjutamise võlu ja valu“ vestlusringis noored autorid Diana Leesalu, Eia Uus, Sass Henno ja ajakirja „Värske Rõhk“ peatoimetaja Priit Kruus.

10. veebruaril pälvis Kalle Käsper Peterburi kirjandusajakirja „Zvezda“ aastapremia teose „Saksamaa õppetunnid“ eest (tõlkija Gohar Markosjan-Käsper). Käsperist ja tema loomingust kõneles ning tema läkituse luges toimetuses ette Peterburi Ülikooli professor Igor Suhhih.

11.–12. veebruarini toimus Silamäel noorteliidu „Sillamäe – Tuleviku Linn“ korraldusel eesti-vene kirjandusõhtu, kus osalesid Igor Kotjuh, Jaan Malin, Irina Meljakova ja Vladimir Sazonov.

13. veebruaril kõneles Jaan Kaplinski Eesti Raadio Ööülikooli avalikul salvestusel Tartu Kirjanduse Maja Krüptis Fermi paradoksist.

14. veebruaril esitles kirjastus „Varrak“ Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu fuajees Mats Traadi luulekogu „Traat armastusest“. Kõneles Rein Veidemann, luulet lugesid autor ja Guido Kangur. Samas avati kirjastuse „Varrak“ 15. sünnipäeva puhul raamatunäitus.

14. veebruaril tutvustasid Tartu Kirjanduse Maja Krüptis Tampere Maja esindajad Tiia ja Sakari Neuvonen kirjanduslike teisipäevade raames Tampere luuletajat Seppo Järvineni, kes esitas oma loomingut.

15. veebruari kirjanduslikul kolmapäeval Kirjanike Liidu saalis leidis aset muusika- ja luuleõhtu „Omniline kohtumine musta laega“, kus esinesid Avo Tamme (tekst, hiiu pasun, saksofon) ja Joonas Lepna (laul, torupill, kitarr).

16. veebruaril kõneles Tartus Tampere Majas kaasaegselt leedu kirjandusest eesti keele ja kultuuri lektor Tiina Kattel.

19. veebruaril toimus „Estonia“ Talveaias muusikalis-sõnaline õhtu „Hermann Hesse – Klaaspärli-muusika“. Schumanni, Mozarti, van Eycki ja Sisaski (laulutsükli esmaettekannet) muusikat esitasid Anne-Liis Poll, Anna-Madleen Poll, Siim Poll, Heili Meibaum, Marju Riisikamp ja Imre Eenma. Proosa- ja luuletekste Hesse raamatust „Muusika“ (kirjastus „Kunst“, tõlkijad Indrek Hirv, Ain Kaalep, Helga Kross, Kalle Kurg, Marju Riisikamp, Krista Räni ja Mati Sirkel) luges ning õhtut juhtis Kalle Kurg.

20. veebruaril esines Fenno-Ugria Hõimuklubi üritusel Eesti Keele Instituudi saalis Arvo Valton, kes kõneles teemal „Ilukirjandus kui šovinismile vastuhaku võimalus uurali rahvastel“. Esitleti udmurdi luule antoloogiat „Hõbepaat“ (koostanud ja tõlkinud Nadežda Ptšelovodova ja Arvo Valton), komi klassiku Ivan Kuratovi luulekogu „Poleks kurbust, poleks rõõmu“, udmurdi klassiku Ašaltši Oki luulekogu „Mu kullerkupud“ ja neenetsi klassiku Prokopi Vavõsõi proosa- ja luuleraamatut „Tundra elanik Nentsiko“ (Arvo Valtoni tõlke). Üritust toetas Tallinna linn.

20. veebruaril toimunud Eesti Kirjanduse Seltsi seminaril „Krüptoloogia“ kõnelesid Kairi Korts, Triinu Ojalo, Sven Karja ja Jaak Rähesoo Eduard Vilde „Pisuhännast“.

20. veebruaril oli Tartu linnaraamatukogu Karlova-Ropka harugokos külas luuletaja Jüri Kaldmaa.

21. veebruaril esitles Tallinna Ülikooli eesti kirjanduse õppetool Tallinna Ülikooli uue õppehoone aatriumis 2005. aastal toimunud rahvusvahelise seminari ettekandeid koondavat artiklikogumikku „Noor-Eesti 100. Kriitilisi ja võrdlevaid tagasivaateid“ (autorid Maija Burima, Toomas Haug, Tiit Hennoste, Benedikts Kalnač, Ramutis Karmalavičius, Elo Lindsalu ja Kaia Sisask). Kogumikku tutvustasid toimetaja Elo Lindsalu ja Toomas Liiv, Toomas Haug, Artjom Tepljuk, Karin Koppel ning Elle-Mari Talivee.

21. veebruaril oli Tartu Kirjanduse Majas kirjanduslikul teisipäeval „Ji“ sarja esimese teose – Piret Bristolil luulekogu „Nöörist ja seebist“ esitus. Kõnelesid sarja kirjastaja Kivisildnik ja autor.

21. veebruaril toimus Tallinna Keskraamatukogus järjekordne Eesti Kirjanduse Seltsi seminar kuuldemängudest. Kõnelesid Tamur Tohver ja Virko Annist Raadioteatrist.

21. veebruaril oli Tartus Tampere Majas luuletaja ja kriitiku Seppo Järvineni autoriõhtu „India, mu arm“.

22. veebruari kirjanduslikul kolmapäeval „Laika lähetamine“ Kirjanike Liidu saalis esitasid oma

luulet Asko Künnap ja Jürgen Rooste, muusikat tegi Heikki Kalle.

23. veebruaril avati Tartu linna-raamatukogus raamatunäitus „Naised teevad ilma“. Teemal „Naised kirjanduses ja elulugudes“ kõneles Tiina Kirss.

25. veebruaril toimus Nõmme Kultuurikeskuses kirjandusõhtu „Registrid“. Luulet luges Doris Kareva, kitarril improviseeris Tiit Kiken.

25. veebruaril esitleti Vilniuse raamatumessil Rein Raua romaani „Hector ja Bernard“ leedukeelset väljaannet (tõlkinud Brigita Urmanaite, kirjastus „Apostrofa“).

27. veebruaril kõneles Rein Undusk Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse seminaril Eesti Keele Instituudi saalis teemal „Immanuel Kanti ruumikontseptsioon“.

28. veebruaril esitleti Tartu Kirjanduse Maja Krüptis raamatusarja „Värske Raamat“ esimese raamatuna Eliina Kortsu luulekogu „Lööklaused murravad metsi“. Luuletusi lugesid autor ja Airi Jürna. Samas tutvustati ajakirja „Värske Rõhk“ kolmandat numbrit.

28. veebruaril avati Tartus Y-galeriis Mathura maalinäitus „Kasvamine vaiksesse valgusesse“, kus kõlas ka tema luulekava.

28. veebruaril pidas Vaapo Vaher Kärda Kultuurikeskuses loengu Marina Tsvetajevast.

ÕNNITLEME!

7. märts – Aigar Vahemetsa 70

*Laiemasse ringi***ILUSA KIRJANIKU ROMAAN
ILUST**

Nagu üks tundmatuks jääda sooviv peatoimetaja mullu detsembris „Loomingu“ kohvitoas märkis, on Zadie Smith kõige ilusam briti kirjanik. Tema väitele on raske vastu vaielda, seda enam, et ilu on kirjaniike hulgas harv külaline. Kuid kogu jutt sai alguse sellest, et mõni kuu varem, 2005. aasta septembris, oli see kirjanik avaldanud oma kolmanda romaani, mille pealkiri ongi juhtumisi „Ilust“ (*On Beauty*).

1975. aastal Londonis sündinud Zadie Smith on ema poolt Jamaica, isa poolt inglise päritolu. Isiklik multikulturaalsus ja rassiprobleemid kajastuvad ka tema teostes. Smithi esikromaan „Valged hambad“ (*White Teeth*, 2000; e. k. Triin Taela tõlkes 2005, „Varrak“), milles kahe perekonnaloo raames värvikalt põimuvad inglise, Jamaica ja bengali päritoluga brittide suhted, võeti vastu kriitika rõõmurõkete-ga, see pälvis mitmeid auhindu ja sai suure lugejamenu osaliseks. Teist, kabalistlike motiividega mänglevat romaani „Autogrammikütt“ (*Autograph Man*, 2002) on üldiselt peetud läbikukkumiseks, aga „Ilust“ on kriitika meeled jälle elevile ajanud. Nagu „Valged hambad“, on seegi üsna kopsakas ja oma kolme romaaniga on 30-aastane kirjanik avaldanud ühtekokku 1200 lehekülge trükiteksti.

Romaani pealkiri on pärit Harvardi ülikooli kirjandusprofessori Elaine Scarry esseest „Ilust ja õiglane olemisest“ (*On Beauty and Being Just*; selle teine pool on andnud ro-

maani viimase peatüki pealkirja). Romaan ise aga on kummardus inglise kirjandusklassiku E. M. Forsteri (1879–1970) „Howards Endile“ (1910; e. k. 1995 Asta Blumfeldi tõlkes, „Eesti Raamat“; kordustrükk ilmus äsja „Eesti Päevalehe“ klassikasarjas), või nagu Zadie Smith on öelnud: Forster „andis mulle uhke vana raami, mille ma täitsin uue materjaliga nii hästi, kui ma oskasin“. Paralleelid algavad juba avalausest (Forsteril „Alustada võiks muidugi ka Heleni kirjast oma õele“, Smithil „Alustada võiks muidugi ka Jerome'i e-mailidest oma isale“) ja jätkuvad läbi teose, nii et kellele pakub huvi, võib neid kahes romaanis näpuga järke ajades otsida ja avastuslusti peaks piisama.

Zadie Smithi teos jätkab tava-pärase perekonnaromaani traditsiooni, mida on püütud miksida tänapäeva rassi-, soo- ja poliitilise problemaatikaga. Forsteri XIX–XX sajandi vahetuse Inglismaa kihistunud ühiskonna vaste on kirjanik leidnud Bostoni lähedal asuva Ameerika ülikoolilinna Wellingtoni läpatanud õhkkonnast. Nagu kriitika on tõdenud, meenutab Wellington mõneti Harvardit, mida Smithil on ühe aasta vältel olnud võimalik tundma õppida.

Romaani keskmes on Belseyde perekond. Töölistaustaga 57-aastane Howard Belsey on tüüpiline liberaalsete vaadetega kunstiajaloo professor. Tema uurimisobjektiks on Rembrandt, või täpsemalt öeldes: ta dekonstrueerib Rembrandti, nähes temas mitte suurt humanisti, vaid oma ajastu repressiivse ja kasuahne ideoloogia kandjat. Kavandatav suurmeistrit pal-

jastav suurteos aga ei taha kuidagi valmida ja Howard pole akadeemilises maailmas saavutanud ihaldatud positsiooni. Akadeemilise nurjumise tundele lisandub frustratsioon perekonnaelust. Howardil on põgus armulugu kolleegi ja perekonnasõbra, poetess Claire Malcolmiga, millest tema abikaasa, endine neegeraktivist Kiki on kahevõrra haavunud, nähes selles liiks isiklikule petmisele ka rassilist diskrimineerimist.

Howardi vastasmängijaks ja konkurendiks on briti kunstiajaloolane Sir Montague Kipps, kes Howardi nõrdimuseks saabub Inglismaalt Wellington College'isse loenguid pidama. Ta on Jamaicaalt pärit mustanahaline kristlik konservatiiv, kes kannab vestiga ülikonda (otsustades selle järgi, millist tähelepanu asjaomane detail on leidnud kriitikas, näib see olevat iseäranis kindel paduvanameelsuse tunnus), suhtub põlglikult väheemuste õiguste kaitsmisse ja leiab, et nahavärvus ei kanna identiteeti ning üleüldse pole sel mitte mingit tähtsust. Vastupidi Howardile on ta akadeemiliselt edukas ja tunnustatud ning kirjutanud menuka, klassikalisest ilukäsitusest lähtuva raamatu Rembrandtist, milles ülistab tema humanismi.

Professor Kipps ei tee Howardile muret mitte üksnes professionaalses, vaid ka perekondlikus mõttes. Tema isatundeid riivab, et ta vanim, 20-aastane poeg Jerome on Inglismaal õppides armunud Kippsi nägusasse tütresse Victoriasse. Vähe sellest, Kippsi mõjul ei jaga Jerome enam oma vanemate liberaalseid vaateid: professor Kipps on talle oma isikliku näite varal tõestanud, et mustanahaline võib

edukalt karjääri teha ning ei tarvitse elada ühiskonnaga opositsioonis.

Rohkem rõõmu ei too teisedki lapsed, kes on segaverelistena samuti oma kuuluvusega kimpus. 19-aastane tütar Zora on otsustanud leida oma koha valgete maailmas, kuid armub selle kiuste Bostoni getost pärit andekasse, kuid harimatusse meesiludusse, auahnesse mustanahalisse räpparisse Carli. Samal ajal kui Carl püüab end Zora abiga tänavalt päästa ja ülikooli pääseda, otsib Howardi 16-aastane poeg Levi oma algupärasest musta identiteeti, oodates kogu nädal pikisilmi pühapäeva, mil ta saab koos Haiti immigrantidega minna Bostoni kõnniteedele piraat-DVD-sid müüma. Howardi professionaalse ja perekondliku nurjumise kontekstis omandab taustal kaasamängiv Forsteri romaani pealkiri ironilise tähenduse.

Kriitikal on jällegi olnud põhjust esile tõsta Zadie Smithi vaieldamatut annet, inimlikku soojust, huumorimeelt, vaimukust, eredate karakterite loomise oskust ja keelemeisterlikkust, mis võimaldab võrdse ehedusega edasi anda nii õppejõudude derridadaismi kui ka mustanahaliste rämedat keelepruuki. Samas on märgitud liigset sõnavohta ja vähest enesedistsipliini — niisiis neile, kes on lugenud „Valgeid hambaid“, üpris tuttav lugu. Kirjanik on muide tänanud toimetajaid, „kellela see romaan oleks pikem ja halvem“. „See lause ajab küll hirmu nahka,“ ütleb William Deresiewicz oma üpris krehvitses arvustuses („The Nation“ 3. X 2005). „Arvestades seda, kui pikk, laialivalgav ja temaatiliselt eba-

sidus on romaan oma lõplikul kujul, võib vaid ette kujutada, milline pidi välja nägema käsikiri.”

Udo Uibo

OLUKORRAST POOLA RAAMATUTURUL

2005. aasta tõi Poolas taas miljonit ületava tiraažiga raamatu, loomulikult oli selleks poolakast paavsti Johannes Paulus II „Mälu ja identiteet”, mis nüüd on ilmunud ka eesti keeles. Viimane miljonilise tiraažiga raamat enne seda oli 1990. aastal ilmunud Janusz Rolicki „Katkestatud dekaad” (*Przerwana dekada*), kus Poola Ühendatud Töölispartei kunagine esimene sekretär Edward Gierek esitas oma nägemuse seitsmekümnendate aastate Poola majandustõusust, partei liidust töötajatega ja teda võimult kõrvaldanud pahadest inimestest.

Poola algupärase ilukirjanduse trükiarvud jäävad tavaliselt vahemikku 2000–4000. Viie tuhande piiri ületamine on uudisteose jaoks juba väga hea, siis võib rääkida menust. Samas ei saa mainimata jätta, et poola ajaviitekirjanduse trükiarvud on umbes kümme korda suuremad.

Poolas ei hellitata lootust, et poola algupärase ilukirjanduse tiraažid tõuseksid. Need, kes ostavad miljonilise trükiarvuga raamatuid, on kasvanud peamiselt kooli- ja kirikukirjanduse najal, XXI sajandi kirjandusel pole neile midagi öelda. Pigem loeksid nad XIX sajandi realistlikku kirjandust.

2004. aastal kasvas Poolas raa-

matute müük 4 protsendi võrra ning analüütikute arvates jätkus kasv ka mullu, sest Johannes Paulus II-ga seotud raamatud, kogutiraažilt 4 miljonit, tõid kirjastajatele lisaks 50 miljonit zlotti tulu. Meie „Päevalehe” kombel alustas Poola suurim päevaleht „Gazeta Wyborcza” raamatute väljaandmist, sarjadeks on „XIX sajandi klassika” ja „XX sajandi klassika”. Nende tiraažid ulatuvad üle 300 000 ning neid võib pidada Poola mastaabis bestselleriteks. (Dan Browne „Da Vinci koodi” on näiteks müüdnud üle 370 000 eksemplari.)

Poolakaid, kes aastas vähemalt ühe raamatu läbi loevad, oli mullu 60 protsenti. See on Euroopa keskmisest 4 protsenti madalam. Lugemust püütakse tõsta mitmete kampaniatega, näiteks „Loe lapsele raamat”.

Raamatu trükiarvu tõstab mitmekordseks teosele Poola tähtsaima kirjandusauhinna Nike määramine, kahjuks juhtub seda aastas vaid ühe uudisteosega. 2005. aastal anti Nike Andrzej Stasiuki reisiraamatule „Sõites Babadagi” (*Jadąc do Babadag*), kus autor jutustab oma reisidest n.-ö. teise Euroopasse, vaesesse, unustatud Euroopasse, mis ei ole kellelegi vajalik: Rumeeniasse, Moldovas, Bulgaarias, Albaaniasse ja Slovakkiasse. Stasiuki teos on reisiraamat tinglikult rohkem huvitavad Stasiuki inimesed, kes teenivad 25 eurot kuus (kui neil muidugi üldse tööd on), ent säilitavad endas vabaduse. Eesti keeles on ilmunud kaks Stasiuki lühijuttu — „Wasył” ja „Władek” — „Loomingu” Poola-erinumbris (1997, nr. 6).

Hendrik Lindepuu

- 323 *Betti Alver* • Värse hingevarjutusest
 331 *Mats Traat* • Naised ja pojad. *Romaan*
 382 *Doris Kareva* • Valge klaar
 386 *Jan Kaus* • Ühest kohast teise
 390 *Eeva Park* • *Räägi midagi head / *Mu salaaed jt. luuletusi
 393 *Enn Lillemets* • Tartu süda ei ole maetud *Wounded Knees*
 394 *August Elmäe* • Tuglas pimedas. *Ühe teksti saatusest*
 399 *Harald Peep* • À rebours ehk kiuslikke minevikukilde
 412 *Kalev Kesküla* • Kosmoseodüsseia 2005. *Mulluste ajamasinate mudelid*
 436 *Luule Epner* • Väike ringkäik mulluses proosas
 459 *Toomas Paul* • Liha- ja lemmikloomad
 462 *Livia Viitol* • Meie oleme lirimaa
 465 *Andrus Kivirähk* • Elu pole unenägu
 468 *Veiko Märka* • Daaba Kruubi üheksa ametit
 470 *Jaak Tomberg* • Mis toimub lahtiste silmadega magava inimese peas
 473 *Kroonikat*
 476 *Udo Uiibo* • Ilusa kirjaniku romaanilust
 478 *Hendrik Lindepuu* • Olukorrast Poola raamatuturul

Peatoimetaja
MIHKEL MUTT
tel. 627 64 21
mihkel@looming.ee

Peatoimetaja asetäitja
TOOMAS HAUG
tel. 627 64 22
toomas@looming.ee

Vastutav sekretär
INNA LUSTI
tel. 627 64 20
inna@looming.ee

Ilukirjandus
ASTA PÖLDMÄE
tel. 627 64 24
asta@looming.ee

Kriitika ja ringvaade
INDREK MESIKEPP
tel. 627 64 24
indrek@looming.ee

Keeletoimetaja
MAIGA VARIK
tel. 627 64 23

Toimetaja
UDO UIBO
tel. 627 64 23
udo@looming.ee

Sekretär
BRITT PERENS
tel. 627 64 20
britt@looming.ee

Toimetus:
10146 Tallinn, Harju t. 1
looming@looming.ee

Kaas ja kujundus:
AAVO ERMEL

Praaeksemplari korral pöörduda
trükikotta „Vaba Maa”,
Tallinn, Laki t. 26
tel. 674 70 93.

„Looming” on müügil:

Tallinnas

1. Eesti Keele Sihtasutuse raamatupoes „Ateena”, Roosikrantsi 6.
2. AS RINDER kioskis, Suur-Karja t. 18.
3. SA Kultuurileht müügiosakonnas, Voorimehe 9.
4. R-kioskites.
5. Kaupluses „Rahva Raamat”, Pärnu mnt. 10.
6. AS LUGEMISVARA kaupluses Rahvusraamatukogus, Tõnismägi 2.
7. Eesti Akadeemilise Raamatukogu müügipunktis, Rävala pst. 10.
8. Viru keskuse kaupluses „Rahva Raamat”, Viru väljak 4/6.

Tartus

1. Ülikooli raamatuäris, Ülikooli t. 11.
2. OÜ Greif kaupluses, Vallikraavi 4.

Üksikud numbrid on müügil
toimetuses
Tallinn, Harju t. 1.

Honorari maksab SA Kultuurileht,
Tallinn,
Voorimehe 9, tel. 683 31 00.

VANAD RAAMATUD
INTERNETIS:
www.oldbooks.ee

Toimetus palub lisada kaastööle aadress, kodanikunimi ja telefoninumber, et oleks võimalik kaastöö asjus kontakti võtta.

„Loomingut” on võimalik tellida
tel. 666 25 35 või www.tellimine.ee.

PIRNIPUU

Ilmselt on kõige valutum integreeruda Soomega. [---] Ilmselt peaks meie valitsus juba varakult alustama läbirääkimisi, mis tingimustel oma volitused ja Eesti Vabariigi varad üle anda. Küllap oleks võimalik Soome võimudelt välja kaubelda kultuuriautonomiagi. Tegelikult on sellega veel natuke aega. Küll aga tuleks kohe alustada riikliku integratsiooniprogrammi koostamist, et minna aastatel 2010–2015 eesti gümnaasiumis üle osaliselt soomekeelsele õppele. Selleks tuleks juba järgmisel aastal mitmekordistada riiklikku tellimust soome keele õpetajate ettevalmistamiseks Tallinna ja Tartu Ülikoolis.

(Joel Sang, „Maaleht“ 2.II 2006)

Kui ütlen tundmatule inimesele, et olen kirjastaja, saan praegugi kaastundliku pilgu osaliseks.

(Priit Maide, „Eesti Ekspress“ 9. II 2006)

Kirjaniku sõnadesse on ilmunud rohkem kergust, kadunud on ülevoolav ja teesklusele viitav enesekriitika. Kirjaniku areng on toimunud. Aga äkki on see taandareng?

(Signe Kalberg Jaak Jõerüüdi kogust „Sõber“, „Eesti Päevaleht“ 17. II 2006)

Mul on päris palju raamatuid ja juba neidki ei jõua ma oma eluajal läbi lugeda. Aga ma jätkan raamatute muretsemist, nii nagu kontakte uute inimestega. Raamatuid ei peagi kogu aeg otsast lõpuni lugema, nendega tuleb osata koos elada. Nii nagu inimestega.

(Jaan Undusk, „Postimees“ 11. II 2006)

Üksnes raamatutele pühendumine pole tulnud tal vaevadeta. Memuaristlikus killus „Kriitiku elust“ tunnistab ta: „Päris näljas pole ma oma senise elu kestel olnud, üsna nälja piiri peal aga mõned korrad küll. Kõige kitsamaks läks elu enne Eesti krooni tulekut, inflatsiooniajal 1992. aasta alguses (pärast ema-isa surma ja kulukaid matuseid (1990–91), siis sain mõnda aega süüa ainult leiba ja porgandit, neidki väga piiratud koguses.“

(Vaapo Vaher Aivar Kulli kriitikakogumikust „Kulli pilk“, „Maaleht“ 23. II 2006)

Vastuseks EE küsimusele: „Milline kirjanik on unustatud teenimatult?“

Isekas inimene viib jutu ikka iseendale, ei tahaks reeglit rikkuda – minu luuleraamatud unustatakse juba aastaid Postimehe kultuuritoimetuses. Leian, et see on teenimatu. Mul oleks seega silmakirjalik teiste pärast muretseda.

(Elo Viiding, „Eesti Ekspress“ 23. II 2006)

Lõuna-Eesti kirjanikud on praeguses Eestis transformeerimas kirjaniku ja kirjanduse positsiooni, muutes kirjanduse kitsa ringi klubilisest tegevusest kõigile avatud mänguliseks valdkonnaks ning propageerides muuhulgas ka loomingulist ellusuhtumist.

(Anneli Säro, „Keel ja Kirjandus“ 2006, nr. 2)

Emajõe Amsterdam kui paheliste boheemlaste kants on Merca ja tema luuletuste loomulik keskkond. [---] Pealinna suhtub Merca negatiivselt – ühes intervjuus on ta märkinud, et satub Tallinnasse ainult purjus peaga.

(Kaarel Kressa Merca kogust „Hele hääerber“, „Sirp“ 17. II 2006)

PE^A₂¹⁷ 2006, 3

järgmises numbris in spe:

- **Ain Kaalepi** õhtu Granadas
- Kalevipoeg: uut ja vana
- Draama ja lastekirjandus 2005

Loomingu Raamatukogus ilmumas:

- **Thomas Mann** Völsungite veri. Segadus ja varajane valu
- **Edwin Abbott** Lapikmaa

[35 krooni]